

STUDIA WYBORCZE

STUDIA TOM XXIV
2017

WYBORCZE

Łódzkie Towarzystwo Naukowe

REDAKCJA NACZELNA WYDAWNICTW ŁÓDZKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO

Krystyna Czyżewska, Edward Karasiński, Wanda M. Krajewska (redaktor naczelny)
Henryk Piekarski, Jan Szymczak

90-505 Łódź, ul. M. Skłodowskiej-Curie 11
tel. 42 665-54-59, fax 42 665-54-46
sprzedaż wydawnictw: 42 665-54-48, <http://sklep.ltn.lodz.pl>
www.ltn.lodz.pl e-mail: biuro@ltn.lodz.pl

KOMITET REDAKCYJNY

**Centrum Studiów Wyborczych
na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego**

REDAKTOR NACZELNY

Krzysztof Skotnicki

SEKRETARZ

Anna Rakowska-Trela

RADA REDAKCYJNA

Andrzej Antoszewski, Bogusław Banaszak, Olena Boryslawska, Lubor Cibulka, Timea Drinóczy
Wojciech Hermeliński, Jiří Jirasek, Grzegorz Kryszewski, Angelika Nußberger, Ladoslav Orosz
Jacek Raciborski, Viktor Rudenko, Oksana Szczerbaniuk, Andrzej Sokala, Haroldas Szinkunas
Andrzej Szmyt, Beata Tokaj, Miruna Tudorascu, Piotr Uziębło, Jacek Wojnicki, Arkadiusz Żukowski

RECENZENCI

Robert Alberski, Andrzej Bisztyga, Jerzy Jaskiernia

Czasopismo jest indeksowane w bazie CEEOL, CEJSH, Copernicus, ProQuest, ERIH PLUS
i znajduje się na liście ministerialnej czasopism punktowanych
Artykuły czasopisma w elektronicznej wersji są dostępne na portalu IBUK

**Tom XXIV „Studiów Wyborczych” został dofinansowany przez
Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego**

PROJEKT OKŁADKI

Agnieszka Roman

REDAKCJA

Elżbieta Marciszewska-Kowalczyk

SKŁAD KOMPUTEROWY I ŁAMANIE

AGENT PR

© Copyright by Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 2017

ISSN 1898-0082 e-ISSN 2450-9337

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.08371.17.0.C

Ark. wyd. 9,5; ark. druk. 9,625

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

SPIS TREŚCI

STUDIA I ARTYKUŁY

KATARZYNA MACIEJEWSKA-MIESZKOWSKA

Stosunek Polaków do Unii Europejskiej a ich udział w wyborach do Parlamentu Europejskiego 7

The Attitude of Poles towards the European Union and their participation in the elections to the European Parliament 18

MACIEJ KIJOWSKI

Wybory i referendum ogólnokrajowe na polskich statkach morskich. Fakty, wnioski, spostrzeżenia 19

The Elections and the nationwide referendum on the Polish sea-going vessels. Facts, conclusions, observation 63

ZDZISŁAW ILSKI

Wzór systemu wyborczego Polski przedrozbiorowej (XV–XVIII wiek) 65

Polish election system pattern of pre-partition period (XV–XVIII centuries) 82

GRZEGORZ KRYSZEŃ

Przymus wyborczy w Australii 83

Compulsory voting in Australia 102

AGNIESZKA PAWŁOWSKA

Tryb wyboru radnych w amerykańskich korporacjach municypalnych .. 103

The mode of selecting councilors in us municipal corporations 116

BIBLIOGRAFIA

PAWEŁ RAŻNY

Polska bibliografia wyborczo-referendalna za 2016 rok 117

WYNIKI WYBORÓW I REFERENDÓW NA ŚWIECIE

MAGDALENA WRZALIK

*Wyniki wyborów prezydenckich, parlamentarnych i referendów
na świecie w okresie od 1 kwietnia 2017 roku do 30 września 2017 roku ... 139*

STUDIA I ARTYKUŁY

„Studia Wyborcze”, tom 24, 2017

DOI: 10.26485/SW/2017/24/1

Katarzyna Maciejewska-Mieszkowska*

STOSUNEK POLAKÓW DO UNII EUROPEJSKIEJ A ICH UDZIAŁ W WYBORACH DO PARLAMENTU EUROPEJSKIEGO

WPROWADZENIE

Przystąpienie Polski do Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej (EWG), a następnie Unii Europejskiej (UE) było jednym z priorytetów polskiej polityki zagranicznej po 1989 roku [Zięba 2010: 103; Parzymies 2002: 68–71; Kuźniar 2012: 65–70; Stadtmuller 1999: 202–210]. Tego zdania w 1990 roku były nie tylko ówczesne władze, ale również Polacy, co wyraźnie wykazały wyniki sondaży zrealizowanych przez Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS). Z przeprowadzonych badań wynikało bowiem, że aż 80,5% ankietowanych uważało, iż Polska powinna starać się o przyjęcie do EWG. Jedynie 2,9% było przeciwko temu przystąpieniu, a 13,3% nie wiedziało czym było EWG [Roguska 2004b: 2].

Ponieważ akcesja Polski do struktur unijnych, ze względu na zastosowane procedury i warunki, była rozłożona w czasie ewoluował również stosunek Polaków do tej kwestii [Roguska 2004a: 2]. Dlatego też na wstępnym etapie analizy na uwagę zasługuje zwłaszcza okres przedreferendalny i przedakcesyjny, gdyż ukazuje on stosunek Polaków do Unii w sytuacjach kluczowych dla przyszłej obecności Polski w jej strukturach.

Natomiast zasadniczy aspekt analizy stanowi podejście do UE potencjalnych wyborców w kontekście kolejnych trzech głosowań do Parlamentu Europejskiego (PE), kiedy obywatele mieli możliwość wyrażenia swoich preferencji politycznych oraz świadomego i bezpośredniego wpływu na kształt tej konkretnej instytucji unijnej.

* Dr, adiunkt, Instytut Nauk Politycznych, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, katarzyna.maciejewska@uwm.edu.pl

Jednocześnie należy podkreślić, iż jedną z cech charakterystycznych polskich wyborów w ogóle jest stosunkowo niska frekwencja wyborcza, która, w zależności od typu wyborów krajowych, oscyluje w granicach od około 40% do nieco ponad 50%. Istotne jest zatem wskazanie, czy istnieje jakaś bezpośrednia zależność między stosunkiem Polaków do UE a ich aktywnością wyborczą. A także, czy frekwencja wyborcza do PE może być wyrazem aprobaty lub dezaprobaty dla Polskiego członkostwa w UE.

Analizie poddane zostały wyniki sondaży CBOS dotyczące UE i PE, które fundacja ta przeprowadza systematycznie od początku lat 90. XX wieku. Zastosowano metodę opisową oraz porównawczą.

OD REFERENDUM DO WYBORÓW

W 2003 roku, tydzień przed referendum akcesyjnym, 81% badanych deklaroowało, że weźmie w nim udział, z czego 76% twierdziło, iż będzie głosować za wstąpieniem Polski do UE [Roguska, Strzeszewski 2003: 1]. Jak jednak ostatecznie pokazały wyniki ogłoszone przez Państwową Komisję Wyborczą (PKW) w referendum uczestniczyło 58,85% uprawnionych do głosowania, z czego 77% głosowało na tak¹. Między deklarowanym udziałem a faktyczną frekwencją nastąpiła zatem zasadnicza rozbieżność, która nie była wynikiem tzw. błędu statystycznego, a świadomym nieujawnieniem przez ankietowanych swojej absencji². Respondenci, którzy zadeklarowali, że w nim nie uczestniczyli, najczęściej jako przyczynę podawali „względy obiektywne [...] nieobecność w miejscu zamieszkania, zły stan zdrowia, podeszły wiek. Wskazało na nie łącznie 40% ankietowanych. Można przypuszczać, że część osób powołujących się na tego rodzaju przeszkody [...] w rzeczywistości mogła głosować, ale nie zdecydowała się z innych przyczyn” [Roguska 2003: 5]. Jako przyczyny absencji podawano również następujące powody:

- *Mój głos i tak nic by nie zmienił, wiadomo było, że i tak wejdziemy do Unii Europejskiej* (28%);
- *Nie jestem przekonany o słuszności decyzji o przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej* (17%);
- *Nie mam zaufania do rządu i do polityków* (17%);
- *Źle oceniam sytuację w kraju i nie wierzę w jej poprawę* (11%);
- *Nie mogłem się zdecydować, jak głosować – za integracją czy przeciw* (10%);
- *W ogóle nie interesuję się polityką* (9%);

¹ <http://referendum2003.pkw.gov.pl/sww/kraj/indexC.html> (dostęp 10.07.2017).

² Szerzej o przyczynach nieujawniania przez ankietowanych swoich poglądów piszą Cwalińska, Falkowski [2005: 532–536].

– Nie interesuję się integracją, jest mi obojętne, czy Polska przystąpi do Unii czy też nie (6%);

– Nigdy nie chodzę na głosowania (4%);

– Nie czuję się wystarczająco dobrze poinformowany o skutkach integracji (3%) [Roguska 2003].

W 2004 roku na miesiąc przed rozszerzeniem UE liczba zwolenników integracji spadła i wynosiła 64%, przeciwnicy stanowili natomiast 29% [Roguska 2004a: 1]. Najliczniejszą ich grupę reprezentował potencjalny elektorat Ligi Polskich Rodzin (LPR). Zwolennicy pozostałych ugrupowań w większości wypowiadali się za przystąpieniem do UE (zob. tab. 1). Ten wyraźny spadek poparcia w stosunku do roku poprzedniego był związany z mieszanymi uczuciami jakie towarzyszyły Polakom tuż przed akcesją. Z raportów CBOS wynika, iż „wśród trzech najczęściej doznawanych emocji, związanych z tym wydarzeniem, wskazują [oni K.M.-M.]: obawę (60%), nadzieję (57%) oraz zaciekawienie (53%). Wśród pozostałych uczuć towarzyszących Polakom przed wejściem do Unii Europejskiej stosunkowo najczęstsze jest przerażenie (19%)” [Roguska 2004a: 4].

Tabela 1. Stosunek obywateli do członkostwa Polski w Unii Europejskiej

Potencjalne elektoraty	Stosunek do członkostwa Polski w Unii Europejskiej		
	zwolennicy	przeciwnicy	niezdecydowani
	w procentach		
SdPI	92	8	0
PO	88	11	1
PiS	80	17	3
PSL	78	15	7
SLD	66	31	4
Samobrona	55	43	2
LPR	48	60	0

Źródło: Roguska [2004a: 3].

Wysoki procent poparcia dla przystąpienia do UE jest zastanawiający w kontekście tego, iż zaledwie półtora miesiąca po przyjęciu Polski do UE odbyły się wybory do PE, w których udział wzięło tylko 20,87% uprawnionych do głosowania Polaków³. Z danych sondażowych wynika, że nie było zasadniczej

³ http://pkw.gov.pl/495_Wybory_do_Parlamentu_Europejskiego_w_2004ampnbspr (dostęp 10.07.2017).

Tab e l a 2.1. Głosujący i niegłosujący o swych decyzjach w wyborach do Parlamentu Europejskiego (dane w %)

Dlaczego nie wziął(ęła) Pan(i) udziału w wyborach do Parlamentu Europejskiego?	2014 N = 678
To, co dzieje się w kraju, zniechęciło mnie do brania udziału we wszelkich wyborach	43
Nie znałem(a)m kandydatów startujących w tych wyborach	25
W ogóle nie interesuję się polityką	23
Nie odpowiadało mi, że wybory te zostały potraktowane przez polityków jako możliwość zdobycia dobrze płatnych posad	21
Nie było odpowiednich kandydatów, na których mógłbym (mogłabym) oddać głos	18
Nie znałem(a)m programów poszczególnych partii i komitetów wyborczych, nie wiedziałe(a)m, co chcą osiągnąć w Parlamencie Europejskim	15
Za mało wiem na temat Parlamentu Europejskiego, czym się zajmuje ta instytucja i jakie ma uprawnienia	14
Nie miałe(a)m czasu, byłem(a)m poza miejscem zamieszkania	14
Ponieważ jestem przeciwny(a) członkostwu Polski w Unii Europejskiej	5
Uważam, że te wybory są mało ważne, działalność Parlamentu Europejskiego nie będzie miała większego wpływu na sytuację w kraju	7
Nie interesuję się w ogóle sprawami Unii Europejskiej	5
Byłem(a)m chory(a), jestem niepełnosprawny(a)	9
Inny powód	7
Trudno powiedzieć	1

Objaśnienie: Procenty nie sumują się do 100, ponieważ badani mogli wskazać trzy powody.

Źródło: Cybulska [2014: 9].

zależności między poparciem dla przystąpienia Polski a udziałem w wyborach, gdyż 68% deklarujących poparcie jednocześnie nie było na wyborach. Dla porównania 78% respondentów będących przeciwnikami integracji także nie uczestniczyło w głosowaniu [Cybulska 2014: 2]. Jednocześnie należy zaznaczyć,

iż tylko 5% ankietowanych jednoznacznie stwierdziło, iż nie poszło na wybory ponieważ byli przeciwnikami członkostwa. Największą zaś grupę nieobecnych na wyborach stanowiły osoby, które czuły się zniechęcone sytuacją w kraju (tab. 2.1). Jest to szczególnie znamienne, jeśli uwzględniony zostanie fakt, iż w „tym czasie spośród 25 społeczeństw państw UE, Polacy najgorzej oceniali funkcjonowanie demokracji w swoim kraju. Analiza kampanii prowadzonej przez poszczególne ugrupowania wskazuje, że większość polityków nie znalazła sposobu na przełamanie tych negatywnych zjawisk” [Piasecki 2012: 183].

Według sondaży najbardziej zmobilizowani powinni być potencjalni wyborcy Prawa i Sprawiedliwości, Sojuszu Lewicy Demokratycznej, LPR i Platformy Obywatelskiej, gdyż to respondenci popierający te ugrupowania w ponad 50% deklarowali udział w wyborach do PE (tab. 2.2). Ostateczne wyniki wyborów wykazały, iż najwięcej mandatów zdobyła PO – 15, pozostałe komitety zaś odpowiednio: LPR – 10, PiS – 7, Samoobrona RP – 6, Koalicyjny Komitet Wyborczy Sojusz Lewicy Demokratycznej – Unia Pracy (KKW SLD-UP) – 5, Unia Wolności (UW) – 4, Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL) – 4, KWW Socjaldemokracji Polskiej – 3.

Tabela 2.2. Głoszący i niegłoszący o swych decyzjach w wyborach do Parlamentu Europejskiego

Potencjalne elektoraty*	Czy brał(a) Pan(i) udział w wyborach do Parlamentu Europejskiego?	
	tak	nie
	w procentach	
PiS	72	28
SLD	64	36
LPR	59	41
PO	58	41
Samoobrona	41	59
PSL	41	59
Niezdecydowani	44	56
Niezamierzający głosować	9	91

* W zestawieniu pominięto pozostałe partie, ze względu na zbyt małą liczbę badanych, deklarujących dla nich poparcie.

Źródło: Cybulska [2014: 3].

Pięć lat później ankietowani wykazywali jeszcze wyższy, bo aż 85-procentowy stopień poparcia dla obecności w UE. Przeciwnicy stanowili jedynie 9%, co pokazuje, że „W ciągu [...] pięciu lat, czyli od kwietnia 2004 roku, kiedy Polska była w przededniu wejścia do Unii Europejskiej, odsetek zwolenników integracji wzrósł o 21 punktów, natomiast odsetek jej przeciwników zmniejszył się o 20 punktów” [Roguska 2009a: 1]. Niestety wzrost ten nie przełożył się

zasadniczo na poziom frekwencji wyborczej w kolejnych wyborach do PE, gdyż wyniósł on 24,53%⁴. Największą liczbę mandatów ponownie zdobyło PO – 25. Ponadto w PE znaleźli się europosłowie PiS (15 mandatów), KKW SLD-UP (7 mandatów) i PSL (3 mandaty)⁵. W przypadku potencjalnego elektoratu PSL na uwagę zasługuje również fakt, iż to właśnie z tej grupy ankietowanych wyborców, aż 52% stwierdziło, iż nie brało udziału w głosowaniu (tab. 3.1).

Tabela 3.1. Wybory do Parlamentu w powyborczych deklaracjach Polaków

Potencjalne elektoraty*	Czy brał(a) Pan(i) udział w wyborach do Parlamentu Europejskiego?	
	tak	nie
	w procentach	
PO	68	32
PiS	67	33
SLD	64	36
PSL	48	52
Niezdecydowani	53	47
Niezamierzający głosować	8	92

Źródło: Roguska [2009b: 6].

Respondenci, którzy nie uczestniczyli w wyborach, podobnie jak w 2004 roku najczęściej jako przyczynę podawali zniechęcenie wynikające z sytuacji w kraju – 28%. W stosunku do wcześniejszych wyborów do PE wskaźnik ten wprawdzie spadł o 15% (zob. tab. 3.2), niemniej „Deklaracje osób nieuczestniczących w wyborach wskazują, że nieobecność przy urnach to w głównej mierze wyraz dystansu do polityki w ogóle. Swoją absencję wyborczą najczęściej tłumaczą one zniechęceniem sytuacją polityczną w Polsce i, co za tym idzie, poprzez nieuczestniczenie w procedurach demokratycznych odmową legitymizacji tego, co się dzieje w kraju (28%) oraz brakiem zainteresowania polityką (26%). Na alienację polityczną wskazuje dość często wyrażane przekonanie, że wybory do PE stanowiły dla polityków przede wszystkim okazję do zdobycia dobrze płatnych posad (19%)” [Roguska 2009b: 6]. Jedynie 1% badanych stwierdził, że nie uczestniczył w wyborach, ponieważ był przeciwnikiem członkostwa w UE.

⁴ <http://pe2009.pkw.gov.pl/PUE/PL/WYN/F/index.htm> (dostęp 10.07.2017).

⁵ Tamże.

Tabela 3.2. Wybory do Parlamentu w powyborczych deklaracjach Polaków (dane w %)

Dlaczego nie wziął(ęła) Pan(i) udziału w wyborach do Parlamentu Europejskiego?	2009 (N = 765)
To, co dzieje się w kraju, zniechęciło mnie do brania udziału we wszelkich wyborach	28
W ogóle nie interesuję się polityką	26
Nie odpowiadało mi, że wybory te zostały potraktowane przez polityków jako możliwość zdobycia dobrze płatnych posad	19
Nie miałe(a)m czasu, byłe(a)m poza miejscem zamieszkania	18
Nie znałe(a)m kandydatów startujących w tych wyborach	16
Za mało wiem na temat Parlamentu Europejskiego, czym się zajmuje ta instytucja i jakie ma uprawnienia	15
Nie było odpowiednich kandydatów, na których mógłbym (mogłabym) oddać głos	13
Nie znałe(a)m programów poszczególnych partii i komitetów wyborczych, nie wiedziałe(a)m, co chcą osiągnąć w Parlamencie Europejskim	8
Byłe(a)m chory(a), jestem niepełnosprawny(a)	8
Nie interesuję się w ogóle sprawami Unii Europejskiej	4
Uważam, że te wybory są mało ważne, działalność Parlamentu Europejskiego nie będzie miała większego wpływu na sytuację w kraju	3
Ponieważ jestem przeciwny(a) członkostwu Polski w Unii Europejskiej	1
Inny powód	6
Trudno powiedzieć	1

Objaśnienie: Procenty nie sumują się do 100, ponieważ badani mogli wskazać trzy powody.

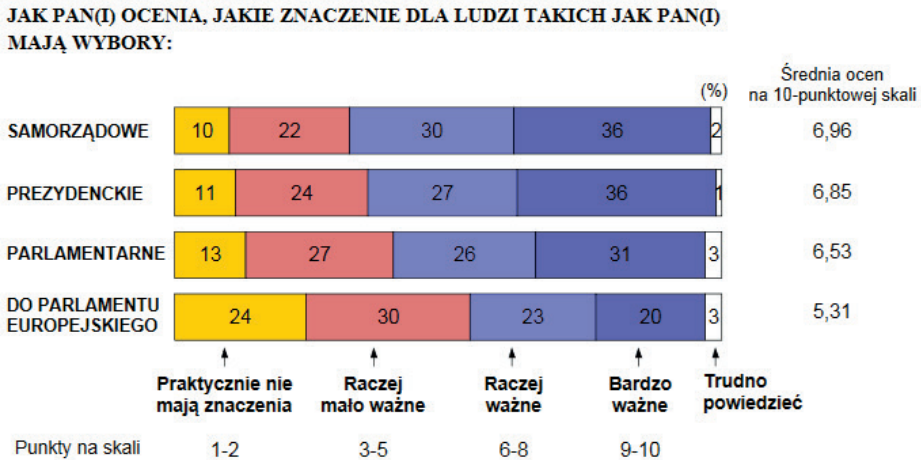
Źródło: Roguska [2009b: 12].

W trakcie kolejnych wyborów frekwencja wyniosła 23.83%⁶, a z deklaracji badanych wyraźnie wynikało, iż wybory do PE były według nich tym typem głosowania, które miało dla nich najmniejsze znaczenie ze wszystkich rodzajów wyborów przeprowadzanych w Polsce. Tego zdania było 54% ankietowanych (zob. wykres 1). W 2014 roku tylko w przypadku dwóch państw UE frekwencja była niższa niż w Polsce: w Republice Słowackiej – 13,05% i Republice Czeskiej 18,20%⁷.

⁶ <http://pe2014.pkw.gov.pl/pl/> (dostęp 10.07.2017).

⁷ <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/pl/turnout.html> (dostęp 10.07.2017).

Wykres 1. Ocena znaczenia wyborów

Źródło: Cybulska [2014: 2].

Jednocześnie należy zaznaczyć, iż w marcu 2014 roku aż 89% badanych stwierdziło, że popiera obecność Polski w UE, a przeciwnego zdania było tylko 7%. Tym co należy także podkreślić jest fakt, iż pozytywny stosunek badanych Polaków do członkostwa w unii od początku lat 90. XX w. wynosił powyżej 50%, a od 2004 roku nigdy nie spadł poniżej 60% (zob. wykres 2). Nawet w okresie kryzysu migracyjnego i decyzji Wielkiej Brytanii o Brexicie [Roguska 2017: 2].

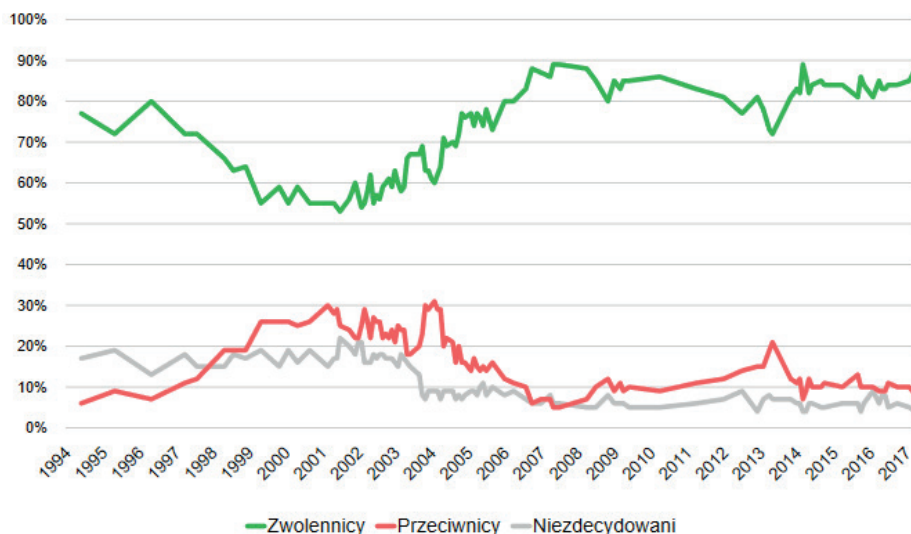
Respondentami, którzy najczęściej nie uczestniczyli w wyborach do PE byli w głównej mierze ci, którzy stwierdzili też, iż nie będą głosować w wyborach do sejmu i senatu (tab. 4.1). Natomiast respondenci, którzy identyfikowali się z poszczególnymi ugrupowaniami w większości deklarowali, iż uczestniczyli w głosowaniu do PE. W 2014 roku najwięcej głosów zdobyło PO i PiS po 19 mandatów, następnie KKW SLD-UP – 5, PSL oraz Komitet Wyborczy Nowa Prawica – Janusza Korwin-Mikkego po 4 mandaty⁸.

Z deklaracji ankietowanych wynikało, iż najczęściej nie byli oni na wyborach z powodu braku czasu i przebywania poza miejscem zamieszkania (26%) oraz braku zainteresowania polityką (19%). Tylko 2% badanych Polaków twierdziło, iż przyczyną ich absencji był fakt, iż są przeciwnikami członkostwa Polski w UE (tab. 4.2).

⁸ <http://pe2014.pkw.gov.pl/pl/wyniki/> (dostęp 10.07.2017).

Wykres 2. Stosunek do członkostwa Polski w Unii Europejskiej

Stosunek do członkostwa Polski w Unii Europejskiej

Źródło: Roguska [2017: 2].

Tabela 4.1. Wybory do Parlamentu Europejskiego w powyborczych deklaracjach Polaków

Potencjalne elektoraty*	Czy brał(a) Pan(i) udział w wyborach do Parlamentu Europejskiego?	
	tak	nie
	w procentach	
PO	64	36
PiS	56	45
SLD	63	37
PSL	61	39
Nowa Prawica Janusza Korwin-Mikkego	71	29
Niezdecydowani	49	51
Niezamierzający głosować	8	92

* Wyodrębnione na podstawie preferencji partyjnych w ewentualnych wyborach do sejmiku i senatu. Dane dotyczące Nowej Prawicy, PSL i SLD należy interpretować ostrożnie ze względu na niewielką liczbę zwolenników tych partii w badanej próbie.

Źródło: Cybulska [2014: 6].

Tabela 4.2. Wybory do Parlamentu Europejskiego w powyborczych deklaracjach Polaków (dane w %)

Dlaczego nie wziął(ęła) Pan(i) udziału w wyborach do Parlamentu Europejskiego?	2014 (N = 679)
Nie miało(a)m czasu, byłem(a)m poza miejscem zamieszkania	26
W ogóle nie interesuję się polityką	19
Nie odpowiadało mi, że wybory te zostały potraktowane przez polityków jako możliwość zdobycia dobrze płatnych posad	18
To, co dzieje się w kraju, zniechęciło mnie do brania udziału we wszelkich wyborach	17
Nie było odpowiednich kandydatów, na których mógłbym (mogłabym) oddać głos	16
Nie znałem(a)m kandydatów startujących w tych wyborach	15
Za mało wiem na temat Parlamentu Europejskiego, czym się zajmuje ta instytucja i jakie ma uprawnienia	12
Byłem(a)m chory(a), jestem niepełnosprawny(a)	10
Nie znałem(a)m programów poszczególnych partii i komitetów wyborczych, nie wiedziałe(a)m, co chcę osiągnąć w Parlamencie Europejskim	8
Nie interesuję się w ogóle sprawami Unii Europejskiej	5
Uważam, że te wybory są mało ważne, działalność Parlamentu Europejskiego nie będzie miała większego wpływu na sytuację w kraju	4
Ponieważ jestem przeciwny(a) członkostwu Polski w Unii Europejskiej	2
Inny powód	7
Trudno powiedzieć	0

Objaśnienie: Procenty nie sumują się do 100, ponieważ badani mogli wskazać trzy powody.

Źródło: Cybulska [2014: 14].

PODSUMOWANIE

Przeprowadzona analiza sondaży pozwala stwierdzić, iż nie ma zasadniczej zależności między stosunkiem Polaków do Unii Europejskiej a ich aktywnością wyborczą. Z deklaracji respondentów wynika też, że niska frekwencja w głosowaniu do Parlamentu Europejskiego nie była wyrazem dezaprobaty dla członkostwa Polski w strukturach unijnych. Stanowiła ona natomiast w głównej mierze efekt rozczarowania jakością krajowej sceny politycznej oraz formą

sprzeciwu i odrzucenia świata polityki i zasad w nim obowiązujących. Z deklaracji respondentów wynika ponadto, że czynnikami wzmacniającymi efekt absencji był brak wiedzy na temat UE i PE, a zatem także niska świadomość ich wpływu na politykę krajową państwa i bardzo niska ocena rangi samych wyborów.

Uwzględniając niniejsze wnioski należy stwierdzić, iż czynnikiem koniecznym dla podniesienia aktywności elektoratu i zminimalizowania wysokiego poziomu alienacji politycznej niezbędna jest przede wszystkim zmiana jakości polityki krajowej m.in. poprzez: wzrost kultury politycznej zarówno elit politycznych, jak i obywateli, podniesienie jakości dyskursu politycznego oraz zminimalizowanie działań politycznych opartych na emocjach, populizmie i demagogii. Te negatywne czynniki nie sprzyjają bowiem kształtowaniu postaw obywatelskich, a w konsekwencji mogą nawet spowodować wzrost i tak wysokiej już alienacji politycznej wyborców.

BIBLIOGRAFIA

- Cwalina Wojciech, Falkowski Andrzej. 2005. *Marketing polityczny. Perspektywa psychologiczna*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Cybulska Agnieszka. 2004. *Głoszący i niegłoszący o swych decyzjach w wyborach do Parlamentu Europejskiego – analiza powyborcza*, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2004/K_114_04.PDF.
- Cybulska Agnieszka. 2014. *Wybory do Parlamentu Europejskiego w powyborczych deklaracjach Polaków*, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2014/K_096_14.PDF.
- Kuźniar Roman. 2012. *Polityka zagraniczna III Rzeczypospolitej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Parzymies Stanisław. 2002. „Integracja europejska w polityce zagranicznej III RP”. W *Polityka zagraniczna RP 1989–2002*. Warszawa: Wydawnictwo Akson.
- Piasecki Andrzej Konrad. 2012. *Wybory w Polsce 1989–2011*. Kraków: Wydawnictwo Arcana.
- Roguska Beata. 2003. *Po referendum akcesyjnym*, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2003/K_126_03.PDF.
- Roguska Beata. 2004a. *Opinie o integracji w przeddzień rozszerzenia Unii Europejskiej*. http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2004/K_075_04.PDF.
- Roguska Beata. 2004b. *Opinie o polityce zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej*, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2004/K_075_04.PDF.
- Roguska Beata. 2009a. *Bilans pięciu lat członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_064_09.PDF.
- Roguska Beata. 2009b. *Wybory do Europarlamentu w powyborczych deklaracjach Polaków*, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_110_09.PDF.
- Roguska Beata. 2017. *Jakiej Unii chcą Polacy?* http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_050_17.PDF.
- Roguska Beata., Strzeszewski Michał. 2003. *Poparcie dla integracji Polski z Unią Europejską tydzień przed referendum akcesyjnym*, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2003/K_095_03.PDF.

- Stadtmuller Elżbieta. 1999. „Integracja Polski z Unią Europejską”. W *Polska polityka zagraniczna w procesie przemian po 1989 roku*. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego .
- Zięba Ryszard. 2010. *Główne kierunki polityki zagranicznej Polski po zimnej wojnie*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- <http://pe2009.pkw.gov.pl/PUE/PL/WYN/F/index.htm>.
- <http://pe2009.pkw.gov.pl/PUE/PL/WYN/M/index.htm>.
- <http://pe2014.pkw.gov.pl/pl/>.
- <http://pe2014.pkw.gov.pl/pl/wyniki/>.
- <http://referendum2003.pkw.gov.pl/sww/kraj/indexC.html>.
- <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/pl/turnout.html>.
- Opinie o polityce zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej*. 1990. http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/1990/K_042_90.PDF.

Streszczenie

W artykule podjęto zagadnienie stosunku Polaków do Unii Europejskiej w kontekście ich aktywności wyborczej. Specyfika wyborów w Polsce wyraża się bowiem m.in. przez stosunkowo niską frekwencję wyborczą. Przyczyn takiego stanu rzeczy badacze upatrują w wielu czynnikach. Niemniej na szczególną uwagę zasługują, z tego względu właśnie, wybory do Parlamentu Europejskiego, gdyż frekwencja w tych wyborach w Polsce jest jedną z najniższych w całej Unii Europejskiej. Jest to tym bardziej zaskakujące, że jednocześnie zdecydowana większość Polaków deklaruje, iż popiera obecność Polski w strukturach unijnych i nadal, pomimo kryzysu migracyjnego i Brexitu, postrzega to jako jeden z priorytetów w polityce międzynarodowej państwa.

Słowa kluczowe: frekwencja wyborcza, Parlament Europejski, Unia Europejska.

THE ATTITUDE OF POLES TOWARDS THE EUROPEAN UNION AND THEIR PARTICIPATION IN THE ELECTIONS TO THE EUROPEAN PARLIAMENT (summary)

The following article introduces the problem of the attitude of Poles towards the European Union (EU) in the context of their electoral activity. The elections in Poland are characterized by, among others, relatively low voter turnout. There are many different factors to such state of affairs. Nevertheless, the emphasis ought to be put on the election to the European Parliament, as the voter turnout in this particular election in Poland is one of the lowest in the whole EU. It is even more surprising given the fact that the vast majority of Poles declare their support for Poland's presence in the EU and, despite the refugee crisis and Brexit, still perceive it as one of the priorities in Poland's foreign policy.

Keywords: voter turnout, European Parliament, European Union.

Maciej Kijowski*

WYBORY I REFERENDUM OGÓLNOKRAJOWE NA POLSKICH STATKACH MORSKICH. FAKTY, WNIOSKI, SPOSTRZEŻENIA

1. Morskie prawo wyborcze leży na marginesie zarówno prawa wyborczego, jak i prawa morskiego. Jeśli jednak konstytucjoniści poświęcają mu choć trochę uwagi (zwłaszcza rozważając powszechność prawa wyborczego i jej ograniczenia), maryniści temat ten podejmują niezwykle rzadko. Dość wspomnieć, że powszechnie znany podręcznik morskiego prawa publicznego [Kościński 2010] kwestię tę najzupełniej pomija. Ot, paradoks, zważywszy na znaczenie symboliki nautycznej dla procesu kreowania elekcyjnych organów państwa (sterowanie nawą państwową) [Chojecka 1995: 107].

Jeśli sześćdziesiąt kilka lat to w polskich warunkach już tradycja, można z należytą powagą stwierdzić, że wybory odbywane na polskich statkach morskich to instytucja tradycyjna. Ustanowiono je początkowo tylko dla wyborów do rad narodowych – w art. 19 ust. 1 pkt 5 ustawy z 25 września 1954 roku – *Ordynacja wyborcza do rad narodowych*¹, następnie otwierając możliwość ich tworzenia w wyborach do sejmu – w art. 13 pkt 4 ustawy z 24 października 1956 roku – *Ordynacja wyborcza do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*². Obwody głosowania na statkach nie pojawiły się w ustawie z 13 lutego 1984 roku – *Ordynacja wyborcza do rad narodowych*³, do organów państwa wybieranych również na morzu dołączyły jednak wkrótce senat – na podstawie art. 1 ust. 1–2 ustawy z 7 kwietnia 1989 roku – *Ordynacja wyborcza do Senatu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*⁴ i art. 18 ustawy z 7 kwietnia 1989 roku – *Ordynacja wyborcza*

* Dr, Katedra Nauk Prawnych i Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Wyższa Szkoła Zarządzania Ochroną Pracy w Katowicach, m.kijowski@poczta.onet.pl

¹ Dz. U. 1954, nr 43, poz. 193.

² Dz. U. 1960, nr 58, poz. 325 ze zm.

³ Dz. U. 1988, nr 7, poz. 55.

⁴ Dz. U. 1989, nr 19, poz. 103.

do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej X kadencji, na lata 1989–1993⁵ oraz prezydent – na podstawie art. 23 ust. 3 Ustawy z 27 września 1990 roku o wyborze prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej⁶. Dla wyborów na statkach nie starczyło miejsca w ustawach z 10 maja 1991 roku – *Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej*⁷ i z 28 czerwca 1991 roku – *Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej*⁸, powróciły jednak przed kolejnymi wyborami parlamentarnymi na mocy art. 51 ust. 2 ustawy z 28 maja 1993 roku – *Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej*⁹. Ostatnim chronologicznie podmiotem, którego skład kreowany jest do dziś na statkach, jest Parlament Europejski, a stało się to na mocy art. 42 ust. 1 pkt 5 i art. 43 ust. 4 ustawy z 23 stycznia 2004 roku – *Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego*¹⁰.

Niniejszy tekst odnosi się do aktualnych regulacji wyborów i referendum ogólnokrajowego w obwodach głosowania utworzonych na polskich statkach morskich na gruncie kodeksu wyborczego i ustawy z 14 marca 2003 roku o referendum ogólnokrajowym¹¹, zaś punktem odniesienia do rozważań o praktycznym charakterze jest przede wszystkim rok 2015, w którym to (również na statkach) odbywały się wybory parlamentarne, wybory prezydenckie i referendum ogólnokrajowe. Także w ich kontekście podzielałam zdanie kapitana żeglugi wielkiej Mirosława Foltę, który stwierdził: „Niestety nie mamy biało-czerwonej bandery i nasza wspaniała komisja wyborcza nie akceptuje tego, że statki są pod inną banderą i wyborów nie przeprowadza się na statkach”¹². Zarzut postawiony przez kapitana, choć nietrafnie skierowany pod adresem „wspaniałej” Państwowej Komisji Wyborczej i pomijający prawa pasażerów (im też zdarza się głosować!), jest słuszny. Niestety.

2. Ograniczenia praw jednostki na statku morskim dotyczą zakresu korzystania z czynnego prawa wyborczego. Wedle art. 15 *Kodeksu wyborczego* (dalej kw) w celu przeprowadzenia wyborów prezydenta, wyborów do sejmu i senatu¹³ oraz wyborów do Parlamentu Europejskiego tworzy się obwody głosowania dla wyborców przebywających na polskich statkach morskich¹⁴

⁵ Dz. U. 1989, nr 19, poz. 102 ze zm.

⁶ Dz. U. 2010, nr 72, poz. 467 ze zm.

⁷ Dz. U. 1994, nr 54, poz. 224 ze zm.

⁸ Dz. U. 1991, nr 59, poz. 252.

⁹ Dz. U. 1993, nr 45, poz. 205 ze zm.

¹⁰ Dz. U. 2004, nr 25, poz. 219 ze zm.

¹¹ Dz. U. 2015, poz. 318.

¹² wpolityce.pl/polityka/243941-marynarze-bez-prawa-do-glosowania-wybory-mozliwe-tylko-na-statkach-z-polska-bandera.

¹³ Z wyjątkiem wyborów uzupełniających do senatu (art. 283 § 4 kw.).

¹⁴ Zachowuje aktualność dokonana przez K. Skotnickiego [2007: 157] klasyfikacja tych obwodów głosowania do kategorii obwodów odrębnych, zwanych również specjalnymi bądź zamkniętymi.

znajdujących się w podróży w okresie obejmującym dzień wyborów, jeśli przebywa na nich minimum 15 wyborców i jeśli możliwe jest przekazanie właściwej komisji wyborczej wyników głosowania niezwłocznie po jego zakończeniu (§ 1). Obwody te, wchodzące w skład okręgu wyborczego właściwego dla dzielnicy Śródmieście miasta stołecznego Warszawy (§ 4), tworzy minister właściwy do spraw gospodarki morskiej po zasięgnięciu opinii Państwowej Komisji Wyborczej, na wniosek kapitana statku złożony najpóźniej w 30. dniu przed dniem wyborów (§ 3), po czym – a stanowi o tym art. 16 § 4 – kapitan niezwłocznie zawiadamia wyborców o utworzeniu takiego obwodu. W świetle art. 6 ustawy z 14 marca 2003 roku obwody głosowania dla obywateli polskich przebywających na polskich statkach morskich tworzy się również w celu przeprowadzenia głosowania w takowym referendum (ust. 1 pkt 5) a do obwodów tych stosuje się odpowiednio przepisy kodeksu wyborczego (ust. 3)¹⁵. Kluczowe w kontekście wyborów i referendum znaczenie ma pojęcie polskiego statku morskiego zdefiniowane w art. 15 § 2 kw w mocno zawężający sposób, powiada on bowiem, że pojęciu temu odpowiada jedynie statek podnoszący polską banderę i dowodzony przez polskiego kapitana. Definicja ta znacznie odbiega zarówno od przytoczonej w art. 5 i art. 115 § 15 *Kodeksu karnego* (dalej kk) kategorii „[polskiego] statku wodnego”, od niefortunnego „okrętu” z art. 16 ustawy z 31 stycznia 1959 roku o cmentarzach i chowaniu zmarłych¹⁶, jak i od zawartego w *Kodeksie morskim* (dalej km) określenia „statek o polskiej przynależności”, który ma prawo uprawiać polską banderę (art. 9 § 1) i jest zobowiązany ją podnosić (art. 11 § 1)¹⁷: częściowo się one pokrywają, po części zaś są od siebie wzajem mocno odległe. „Polski statek morski” z art. 15 § 2 kw to pojęcie węższe od zawartych w *Kodeksie cywilnym* (dalej kc) „polskiego statku morskiego” z art. 953 (tu brak wymogu polskiego obywatelstwa kapitana) oraz „statku lub okrętu” z art. 30 § 1–2.

¹⁵ Art. 6 ust. 7 tej ustawy zobowiązuje też kapitana do powiadomienia osób uprawnionych do udziału w referendum o utworzeniu obwodu na statku, w odróżnieniu od *Kodeksu wyborczego* nie nakazuje mu jednak uczynienia tego niezwłocznie.

¹⁶ Dz. U. 2015, poz. 2126 ze zm.

¹⁷ Na pojęcie statku o polskiej przynależności składają się jednostki wyszczególnione w art. 10 § 1 km: statek stanowiący polską własność (pkt 1), statek uważany za stanowiący polską własność (pkt 2), statek niestanowiący tejsze, który uzyskał polską przynależność zgodnie z rozporządzeniem nr 613/91 (EWG) z 4 marca 1991 r. w sprawie transferu statków z jednego rejestru do drugiego wewnątrz Wspólnoty (pkt 2a) oraz statek niestanowiący polskiej własności, który czasowo uzyskał polską przynależność (pkt 3). Jak wspomniano wyżej, wszystkie te statki mają prawo i obowiązek podnoszenia polskiej bandery, nie są zaś one zobligowane do podróżowania pod dowództwem polskiego kapitana.

3. W myśl art. 34 kw kapitan statku sporządza spis wyborców¹⁸, do którego wpisywani są wszyscy wyborcy przebywający na statku znajdującym się w podróży w dniu wyborów (§ 1). Wpisu dokonuje się nie z urzędu lecz na wniosek wyborcy złożony najpóźniej w trzecim dniu przed dniem wyborów; wniosek ten powinien zawierać imię (imiona) i nazwisko, imię ojca, datę urodzenia, adres zamieszkania oraz numer ewidencyjny PESEL lub numer ważnego polskiego paszportu, a w przypadku niebędących obywatelami polskimi obywateli UE – numer innego ważnego dokumentu tożsamości oraz miejsce i datę jego wydania (§ 2). Spis wyborców jest na statku udostępniany do wglądu, obowiązkiem kapitana jest zaś powiadomienie wyborców w sposób zwyczajowo przyjęty o sporządzeniu spisu oraz miejscu i czasie jego udostępniania (art. 36 § 2–4). Każdy może wnieść do kapitana statku reklamację w sprawie nieprawidłowości sporządzenia spisu; kapitan rozpatruje reklamację niezwłocznie, a od wydanej przezeń decyzji w tej sprawie nie przysługuje środek prawny (art. 37 § 1–3). Raczej teoretyczne zastosowanie ma sytuacja opisana w art. 32 § 1 i art. 34 § 3: otóż, jeśli wyborca zmienia miejsce pobytu przed dniem wyborów (innymi słowy schodzi na ląd, dokonuje wyokrętowania), otrzymuje na wniosek zgłoszony pisemnie, telefaksem lub w formie elektronicznej (dlaczego nie osobiście, nie ustnie?) wydane przez kapitana statku zaświadczenie o prawie głosowania w miejscu pobytu w dniu wyborów, przy czym, jeśli wniosek został przedłożony kapitanowi przed sporządzeniem przezeń spisu wyborców, zaświadczenie wydaje się na podstawie rejestru wyborców, a jeśli po sporządzeniu spisu wyborców – na podstawie tego spisu. W świetle § 2 ust. 1 oraz § 4 ust. 1–2 rozporządzenia Ministra Infrastruktury z 30 kwietnia 2003 roku w sprawie sposobu sporządzania i aktualizacji spisu osób uprawnionych do udziału w referendum ogólnokrajowym dla obwodów głosowania utworzonych na polskich statkach morskich¹⁹, a także § 2 ust. 2 oraz § 3 ust. 1–2 rozporządzenia Ministra Infrastruktury i Rozwoju z 21 kwietnia 2015 roku w sprawie spisu wyborców dla obwodów głosowania utworzonych na polskich statkach morskich²⁰ spis takowy sporządza się w dwóch egzemplarzach – dwustronnie, pismem maszynowym lub w formie wydruku komputerowego, albo pismem ręcznym: atramentem lub długopisem²¹. § 4 pierwszego rozporządzenia i § 5 drugiego obligują kapi-

¹⁸ Analogicznie sporządza on spis osób uprawnionych do udziału w referendum (art. 9 ust. 2 ustawy z 14 marca 2003 r.).

¹⁹ Dz. U. 2003, nr 74, poz. 669 ze zm.

²⁰ Dz. U. 2015, poz. 586.

²¹ § 5 rozporządzenia z 30 kwietnia 2003 r. zobowiązuje kapitana statku do podpisania każdego arkusza spisu i opatrzenia go swoją pieczęcią, natomiast § 6 rozporządzenia z 21 kwietnia 2015 r. – do podpisania formularza spisu imieniem i nazwiskiem oraz parafowania każdej jego strony. § 2 drugiego rozporządzenia stanowi o strukturze spisu wyborców, składającego się z części A – w wyborach do sejmiku i senatu oraz prezydenckich oraz części A i B – w wyborach

tana do powiadomienia, za pośrednictwem armatora, urzędu gminy właściwego ze względu na miejsce zamieszkania wyborcy (osoby uprawnionej do udziału w referendum) o wpisaniu go/jej do spisu lub skreśleniu z tegoż. Jeżeli wyborca (osoba uprawniona jw.) zmienia miejsce pobytu przed dniem wyborów (referendum), na jego/jej żądanie kapitan wydaje zaświadczenie o prawie do głosowania (§ 6 ust. 1 pierwszego rozporządzenia i § 7 ust. 1 drugiego²²). Spis aktualizowany jest do dnia przekazania go przez kapitana przewodniczącemu komisji obwodowej, po sporządzeniu spisu, a przed dniem głosowania, na dodatkowym arkuszu/formularzu wpisuje się bowiem osoby pominięte w spisie (jeśli reklamacja została uwzględniona przez kapitana bądź jeśli pominięto je w wyniku oczywistego błędu), ze spisu skreśla się zaś osoby, wobec których kapitan wydał decyzję o ich skreśleniu ze spisu, umieszczone w nim w wyniku oczywistego błędu oraz te, którym wydano zaświadczenie o prawie do głosowania (§ 7–8 pierwszego rozporządzenia, § 8–10 drugiego).

4. Załączniki do uchwał PKW z 24 marca 2014 roku w sprawie wytycznych dla obwodowych komisji wyborczych, dotyczących zadań i trybu przygotowania oraz przeprowadzenia głosowania w obwodach głosowania utworzonych za granicą i na polskich statkach morskich w wyborach do Parlamentu Europejskiego, zarządzonych na dzień 25 maja 2014 roku²³, z 27 lipca 2015 roku w sprawie wytycznych dla obwodowych komisji do spraw referendum, dotyczących zadań i trybu przygotowania oraz przeprowadzenia głosowania w obwodach głosowania utworzonych za granicą i na polskich statkach morskich w referendum ogólnokrajowym zarządzonym na dzień 6 września 2015 roku²⁴ oraz z 20 października 2015 roku w sprawie wytycznych dla obwodowych komisji wyborczych dotyczących zadań i trybu przygotowania oraz przeprowadzenia głosowania w obwodach głosowania utworzonych za granicą

do PE (ust. 3), przy czym część A obejmuje wyborców będących obywatelami polskimi (ust. 4), część B – wyborców będących obywatelami UE lecz nie obywatelami RP, ale wpisanych do rejestru wyborców w gminach położonych na terytorium RP (ust. 5): rzecz jasna, części B nie sporządza się na statku, na którym nie przebywają obywatele UE niebędący obywatelami RP (ust. 6).

²² § 7 rozporządzenia z 21 kwietnia 2015 r. zobowiązuje ponadto kapitana do opatrzenia tego zaświadczenia numerem, podpisem i pieczęcią kapitana statku, tudzież wpisania go do ewidencji wydanych zaświadczeń o prawie do głosowania (ust. 1). W myśl ust. 5 i 9 kapitan prowadzi taką ewidencję w formie papierowej lub w systemie informatycznym. Ponadto w wyborach prezydenckich na żądanie wyborcy zmieniającego miejsce pobytu przed dniem wyborów kapitan wyda mu 2 zaświadczenia o prawie do głosowania w dniu kolejno pierwszego i ponownego głosowania (ust. 2), gdyby zaś wyborca zmieniał miejsce pobytu po pierwszej a przed drugą turą, otrzyma na swoje żądanie zaświadczenie o prawie do głosowania z oznaczeniem prawa do głosowania w dniu drugiej tury (ust. 3). Pod pojęciem rozporządzenia z 21 kwietnia 2015 r. rozumiem akt wskazany powyżej, nie zaś ten, do którego odwołuje się w przyp. 70–73.

²³ M. P. 2014, poz. 257.

²⁴ M. P. 2015, poz. 749.

i na polskich statkach morskich w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, zarządzonych na dzień 25 października 2015 roku²⁵, stanowią wytyczne zapowiedziane w tytułach tych uchwał. Jako że z tytułów wynika, iż uchwały te (wraz z załącznikami) zostały jednorazowo skonsumowane, nie widzę potrzeby szczegółowego omawiania wytycznych dla komisji – także dlatego, że przed wyborami i referendum odbywanymi w przyszłości będą one konstruowane zapewne w inny sposób. Istnieje jednak bezsprzecznie istotna część i uchwał i wytycznych, nie zasługująca na to, by ją pominąć. § 2 każdej z trzech uchwał stanowi o odpowiednim stosowaniu załączonych wytycznych w obwodach głosowania utworzonych na polskich statkach morskich, z pewnymi jednak zastrzeżeniami („z tym że”). Istotne, acz zawarte w jedynie w pierwszej i drugiej uchwale (§ 2 pkt 1) PKW jest wskazanie, że „zadania konsula wykonuje kapitan statku” (z nieznanych mi przyczyn analogicznej regulacji zabrakło – co poczytuję za błąd Państwowej Komisji Wyborczej – w trzeciej uchwale, w przypadku której jedynie w części wstępnej załączonych do niej wytycznych stwierdzono, że ilekroć mowa jest w nich o konsulu, „należy przez to rozumieć odpowiednio kapitana statku”²⁶). Z kolei, § 2 pkt 3 wszystkich trzech uchwał postanawia o możliwości zarządzenia przez komisję obwodową wcześniejszego (nie wcześniej jednak niż o godz. 18) zakończenia głosowania pod warunkiem oddania głosów przez wszystkich do tego uprawnionych; łaskawość okazana przez PKW jest w tym względzie najzupełniej zbędna, skoro wcześniejsze zakończenie głosowania po oddaniu głosu przez wszystkich wyborców może być zarządzone przez komisję obwodową na podstawie art. 39 § 7 kw – jest to nie tylko *superfluum*, ale i jaskrawe naruszenie „Zasad techniki prawodawczej”²⁷. Punkt 9 pierwszych i trzecich oraz pkt 10 drugich wytycznych stanowią, że komisja obwodowa²⁸ powinna znać numery telefonów, pod którymi pełnione są dyżury w konsulacie i w Ministerstwie Spraw Zagranicznych – tak sformułowana dyspozycja wobec komisji na statkach morskich jest tyleż nietrafna, co martwa, ważne bowiem jest to, by komisja ta posiadała kontakt radiotelefoniczny z kapitanem i oficerem wachtowym. Punkt 13 pierwszych wytycznych oraz pkt 14 pozostałych nakazuje podanie przed wyborami na stronie internetowej konsula informacji

²⁵ M. P. 2015, poz. 1020.

²⁶ Analogicznej wykładni dokonała PKW – nie wiedzieć, po co – w części wstępnej również drugich wytycznych.

²⁷ I to skutecznych wobec aktów prawnych stanowionych przez PKW, gdyż ustanowionych rozporządzeniem Prezesa Rady Ministrów z 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” (Dz. U. 2016, poz. 283) – zob. M. Bogusz [2010: 91–98].

²⁸ Ilekroć w niniejszym tekście mowa o komisji obwodowej, należy przez to rozumieć zarówno obwodową komisję wyborczą, jak i obwodową komisję do spraw referendum, o ile z kontekstu nie wynika, że nazwa ta występuje jako synonim tylko jednej z nich.

o godzinie rozpoczęcia pracy komisji w dniu głosowania – i tym razem PKW nie dostosowała wymogów wobec wyborów za granicą do realiów panujących na statku; przecież kapitan tegoż, nie będąc w odróżnieniu od konsula organem państwowym, nie ma obowiązku prowadzenia strony internetowej. Owszem, strony internetowe posiadają większość armatorów i niektóre statki, trudno byłoby jednak mówić o stronach www samych kapitanów. Punkt 14 pierwszych oraz pkt 15 pozostałych wytycznych dotyczą odbierania przez komisję kart do głosowania i innych dokumentów²⁹ od pracowników konsulatu, natomiast pkt 79 drugich wytycznych i pkt 90 trzecich odnoszą się do przechowywania dokumentów z już przeprowadzonego głosowania w konsulacie, jako depozyt przekazany przez przewodniczącego komisji obwodowej³⁰. Jakkolwiek kapitan statku jest *grosso modo* odpowiednikiem konsula, żadnego odzwierciedlenia na statku nie ma termin „konsulat”; nie ma na nim „kapitanatu”, nie wiadomo zatem, w jaki sposób należałoby odnosić do okrętowego życia wytyczne PKW w zakresie udziału konsulatu i jego pracowników w przekazywaniu i przyjmowaniu dokumentów i pieczęci komisji obwodowej. W moim przekonaniu to kapitan ma wykonywać kompetencje i konsula, i konsulatu, i pracowników konsulatu³¹; sam sobie, *nomen omen*, sterem, żeglarzem i okrętem.

Ponadto, w punkcie 7 każdych wytycznych czytamy, iż w lokalu komisji powinno znajdować się godło RP. Nie negując *meritum* owej „powinności” zastanawiam się nad sensem ujmowania jej w akcie prawnym rangi załącznika do uchwały PKW. Art. 9 ust. 1 ustawy z 31 stycznia 1980 roku o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych³² nakazuje polskim statkom morskim podnoszenie flagi państwowej z godłem jako bandery, z czego wnosić należy, że na statkach tych wyeksponowany jest jeden z symboli państwowych. Ekspozycja godła nie dotyczy statków lecz zlokalizowanych w ich obrębie komisji obwodowych. Jako że należy zaliczyć je do organów administracji państwowej [por. Sokala, Świecki 2007: 177–178], kwestię używania przez komisje godła państwowego reguluje ustawa z 31 stycznia 1980 roku Co prawda, komisji obwodowych nie sposób zaliczyć do wskazanych w art. 2a podmiotów, które używają wizerunku orła ustalonego dla godła (w tym ani do organów władzy państwowej, o których mowa w pkt 1, ani do organów administracji rządowej, o których stanowi pkt 2), jednakże jego pkt 13 zobowiązuje do tego również inne podmioty, jeżeli przepisy szczególne (choćby uchwała PKW) uprawniają je do używania wizerunku orła.

²⁹ Także przedmiotu niebędącego dokumentem w postaci pieczęci komisji obwodowej.

³⁰ Tym razem – *à rebours* – w depozyt oddawana jest i pieczęć, o której mowa w poprzednim przypisie.

³¹ Będzie o tym mowa niżej przy komentowaniu aktu ministra kultury i dziedzictwa narodowego.

³² Dz. U. 2016, poz. 625 ze zm.

Niezależnie od tego, art. 3 ust. 1 pkt 1 decyduje o umieszczaniu godła w pomieszczeniach urzędowych należących do organów państwowych (a więc już nie tylko organów władzy państwowej)³³, a i tak wedle ust. 2 godło można umieszczać w innych miejscach niż wymienione w ust. 1, byle z uwzględnieniem art. 1 ust. 2, dotyczącego otaczania symboli RP czcią i szacunkiem jako prawa i obowiązku m.in. wszystkich organów państwowych). Punkt 7 wytycznych drugich i trzecich stanowią ponadto: „Niedopuszczalne jest użycie jako urny na karty do głosowania³⁴ przedmiotów, których codzienne przeznaczenie powoduje, że wykorzystanie ich jako urny naruszałoby powagę głosowania”. Po pierwsze, tak bezwzględnie wydany zakaz jest wyrazem zbędnego patosu, który głosowaniu wcale powagi nie doda, lecz może je ośmieszyć; po drugie, PKW raczyła nie wziąć pod uwagę kardynalnego znaczenia jakie mają dla statku oszczędność miejsca, ekonomika przestrzeni, unikanie przewożenia zbytecznych gabarytów, których obecność, np. na drodze ewakuacyjnej, może stanowić zagrożenie tyleż dla bezpieczeństwa statku, co zdrowia i życia ludzi. Moim zdaniem należałoby bardziej liberalnie ustosunkować się do możliwości wykorzystania na statku różnych przedmiotów, które można jednorazowo wykorzystać jako urnę wyborczą.

Wreszcie pkt 2 wszystkich trzech wytycznych wyposaża przewodniczącego komisji obwodowej w prawo zażądania opuszczenia lokalu przez osobę naruszającą porządek i spokój, a w razie potrzeby zwrócenia się „do odpowiednich służb o zapewnienie koniecznej pomocy”. Rzecz nie tylko w tym, że to kolejne naruszenie § 137 ztp (zbędne powtórzenie przepisu ustawy – ściślej art. 49 § 2 kw), ale i w tym, że wykonanie kompetencji przewodniczącego komisji może okazać się na statku problematyczne, także przez wzgląd na kodeksowo umocowane porządkowe uprawnienia kapitana. Może on mianowicie zatrzymać w osobnym pomieszczeniu osobę, której zachowanie na statku zagraża bezpieczeństwu statku, ludzi i mienia (art. 68 § 1 km) [zob. Młynarczyk 2002: 113, 202–203]³⁵, gdyby zaś na statku popełniono przestępstwo, kapitan ma m.in. obowiązek zabezpieczenia dowodów, zawiadomienia prokuratora w siedzibie portu macierzystego, przedsięwzięcia środków odpowiednich dla zapobieżenia uchyleniu osoby podejrzanej od odpowiedzialności karnej, tudzież przekazania tej osoby, wraz z zawiadomieniem o popełnieniu przestępstwa, właściwemu organowi w polskim porcie, do którego statek zawinie, lub jednostce pływającej marynarki wojennej, straży granicznej bądź policji (art. 72 § 1 km³⁶ [zob.

³³ Mimo to, w pkt 4 wskazano *expressis verbis* na urzędy konsularne.

³⁴ W pkt 7 trzecich wytycznych „urny wyborczej”.

³⁵ Przychyłam się do zdania G. Sidor [2014: 212–213], według której jest to zatrzymanie porządkowe (prewencyjne).

³⁶ I tym razem zgadzam się z Sidor [2014: 217–221] kwalifikującą to zatrzymanie jako zatrzymanie właściwe.

Młynarczyk 2002: 117; Radwański 2008b: 49; Zyzda 2015: 183–184; szerzej Woźniewski 2013: 279–290], § 2–7 rozporządzenia Ministra Infrastruktury z 23 lutego 2005 roku w sprawie trybu postępowania kapitana statku wobec osoby podejrzanej o popełnienie przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu żeglugi morskiej³⁷). Czy możliwe jest, by przewodniczący komisji, zażądawszy (nieskutecznie) opuszczenia lokalu przez awanturnika zwrócił się do kapitana jako jedynej dostępnej spośród „odpowiednich służb”, a ten zapewnił „konieczną pomoc” poprzez dokonanie zatrzymania przewencyjnego lub właściwego? Na pierwszą część pytania należy odpowiedzieć twierdząco, druga jednak jest bardziej dyskusyjna. Skoro kapitan działa (a powinien działać) na podstawie i w granicach prawa, może zatrzymać osobę zachowującą się w sposób zagrażający bezpieczeństwu m.in. ludzi i mienia, jeśli zatem osoba ta stanowiła niebezpieczeństwo czy to dla składu komisji, czy dla jej dokumentów, dla wyborców, dla lokalu i jego wyposażenia, zatrzymanie porządkowe jest dopuszczalne. Co się tyczy zatrzymania właściwego, można dokonać go pod warunkiem popełnienia w lokalu wyborczym przestępstwa stypizowanego w *Kodeksie wyborczym* (zwłaszcza w art. 494 § 1), *Kodeksie karnym* (np. w art. 137 § 1, art. 222 § 1, art. 223, art. 224 § 1, art. 226 § 1, art. 248 pkt 3 i 5, art. 249 pkt 3 czy art. 250–251) lub innej ustawie karnej.

Abstrahując od uprawnień przysługujących kapitanowi w razie zaistnienia zagrożenia dla porządku i spokoju na statku w dniu głosowania, należy pamiętać o jego istotnej kompetencji *par excellence* profilaktycznej, prewencyjnej. Otóż na podstawie § 4 rozporządzenia Ministra – Kierownika Urzędu Gospodarki Morskiej z 7 maja 1983 roku w sprawie zasad i warunków sprzedaży, podawania i spożywania napojów alkoholowych na morskich statkach handlowych w żegludzie międzynarodowej oraz w międzynarodowych portach morskich³⁸ kapitan może – ze względu na bezpieczeństwo i porządek na statku – wprowadzić całkowity lub częściowy zakaz sprzedaży, podawania i spożywania napojów alkoholowych na statku. Zważywszy na istotną rolę nadużytego alkoholu jako motoru zachowań o chuligańskim charakterze, warto byłoby oczekiwać od kapitanów stosowania tego przepisu w obliczu nadchodzących wyborów (referendum).

W myśl art. 39 § 6 kw każde z głosowań na polskim statku morskim odbywa się w godzinach 7–21 czasu miejscowego w każdym dniu głosowania, przy czym jeśli głosowanie miałyby być zakończone w dniu następnym po głosowaniu w kraju, przeprowadza się je w dniu poprzedzającym. Art. 39 § 7 umożliwia obwodowej komisji wyborczej na statku wcześniejsze zakończenie głosowania w sytuacji, w której wszyscy wyborczy wpisani do spisu wyborców oddali

³⁷ Dz. U. 2005, nr 42, poz. 405.

³⁸ Dz. U. 1983, nr 25, poz. 121.

już swój głos, nie wcześniej jednak niż o godz. 18. O zakończeniu głosowania przewodniczący komisji obwodowej niezwłocznie powiadamia kapitana (choć z art. 39 § 7 nie stwierdzono tego *explicite*) i właściwą komisję wyborczą wyższego stopnia. Głosowanie dwudniowe odbywa się na statku na zasadach ogólnych, przy czym to na kapitanie ciąży obowiązek ochrony lokalu komisji w czasie przerwy w głosowaniu (art. 47 § 3 i § 8 pkt 5)³⁹; również kapitan zapewnia ochronę tegoż lokalu zamkniętego wskutek nadzwyczajnych wydarzeń (art. 47 § 7). Nie kto inny jak kapitan statku zapewnia również dostępność kopert na karty do głosowania (art. 52 § 9 pkt 3).

Wyniki głosowania z obwodów utworzonych statkach są przekazywane okręgowej komisji wyborczej właściwej dla dzielnicy Śródmieście m. st. Warszawy (art. 78 § 2), po czym przewodniczący komisji obwodowej przekazuje niezwłocznie kapitanowi w depozyt dokumenty z głosowania i pieczęć komisji (art. 79 § 1)⁴⁰. Kapitan zapewnia obsługę i techniczno-materialne warunki pracy obwodowej komisji wyborczej, w tym możliwość wykorzystania techniki elektronicznej, oraz wykonanie zadań związanych z organizacją i przeprowadzeniem wyborów na statku (art. 156 § 1 i 5). Zapewnienie obsługi i techniczno-materialnych warunków pracy obwodowej komisji do spraw referendum również stanowi obowiązek kapitana (art. 18 ust. 2 i 3 ustawy z 14 marca 2003 r.).

5. Kapitan powołuje obwodową komisję wyborczą [zob. Sokala 2011: 151] spośród wyborców (art. 183 § 5 kw) tak jak czyni to wójt gminy, w tym losując publicznie skład komisji w przypadku zgłoszenia doń większej niż dopuszczalna liczby kandydatów (art. 182 § 7), uzupełniając skład, jeśli suma kandydatów jest mniejsza od dopuszczalnego minimalnego składu komisji (art. 182 § 8), tudzież zwołując pierwsze posiedzenie komisji (art. 182 § 9), na którym komisja ta wybiera przewodniczącego i jego zastępcę (art. 182 § 10). Skład komisji wyborczej na statku wynosi od czterech do sześciu osób spośród kandydatów zgłoszonych przez pełnomocników wyborczych lub upoważnione przez nich osoby oraz jedna osoba spośród pracowników statku, na którym utworzony jest obwód głosowania (art. 182 § 3). Podobnie jest z powoływana przez kapitana z grona osób uprawnionych do udziału w referendum obwodową komisją do spraw referendum, przy czym liczy ona od pięciu do siedmiu osób, a jedną z nich wskazuje kapitan (art. 14 ustawy z 14 marca 2003 r.).

O marginalnym *par excellence* znaczeniu głosowania w wyborach do Sejmu odbywanego na polskich statkach morskich świadczy ewidentnie art. 230 § 2 kw, według którego, jeśli w wyborach do Sejmu właściwa okręgowa komisja

³⁹ Również w referendum ogólnokrajowym (art. 32 ust. 8 ustawy z 14 marca 2003 r.).

⁴⁰ Wyniki głosowania i protokół z referendum trafia natomiast do komisarza wyborczego właściwego dla siedziby armatora statku (art. 26 ust. 2 ustawy z 14 marca 2003 r.).

wyborcza nie otrzyma wyników tam przeprowadzonego głosowania w ciągu 24 godzin od jego zakończenia, głosowanie w tych obwodach uważa się za niebyłe, odnotowując to w protokole wyników głosowania w okręgu, z wymienieniem obwodów oraz ewentualnych przyczyn niezyskania z nich wyników głosowania. Jeśli chodzi o wybory do Senatu, niezyskanie przez właściwą okręgową komisję wyborczą wyników głosowania na statkach w ciągu 24 godzin od jego zakończenia, głosowanie w tych obwodach uważa się za niebyłe, odnotowując to w protokole wyników głosowania na zasadach przewidzianych w wyborach do Sejmu (art. 272 § 2). W identyczny sposób proceduje się w wyborach prezydenta RP (art. 314 § 2) i wyborach do Parlamentu Europejskiego (art. 353 § 2).

Wyborca przebywający na statku może – w terminie siedmiu dni od dnia ogłoszenia wyników wyborów (referendum) przez PKW w Dzienniku Ustaw (trzy dni w przypadku wyborów prezydenckich) – wnieść protest przeciwko ważności wyborów do Sejmu i Senatu, wyborów prezydenta, wyborów do PE i referendum ogólnokrajowego składając go na piśmie kapitanowi statku, przy czym musi on zarazem dołączyć do protestu zawiadomienie o ustanowieniu swojego pełnomocnika zamieszkałego w kraju lub pełnomocnika do doręczeń zamieszkałego w kraju, pod rygorem pozostawienia protestu bez biegu [zob. Buczkowski 2011: 224] (art. 241 § 1 i 2, art. 258, art. 318 § 3, art. 321 § 1 i 2, art. 336 kw, art. 34 ustawy z 14 marca 2003 r.). Należy sądzić, że w świetle art. 9 § 1 kw termin do wniesienia protestu równoznaczny jest z dniem jego złożenia bezpośrednio kapitanowi.

6. Jeśli wziąć pod uwagę ostatnie chronologicznie wybory parlamentarne i prezydenckie oraz referendum ogólnokrajowe należy zapoznać się ze sposobem wykorzystania przez ministra infrastruktury i rozwoju przysługującego mu a zawartego w art. 15 § 3 *Kodeksu wyborczego* uprawnienia do tworzenia obwodów głosowania na polskich statkach morskich. Rozporządzeniem z 24 kwietnia 2015 roku w sprawie utworzenia obwodów głosowania na polskich statkach morskich w wyborach Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej⁴¹ utworzono takowe obwody w zawrotnej liczbie dwóch, a to na MODU „Baltic Beta” (obwód 1000) i MODU „LOTOS Petrobaltic” (obwód 1001). Te same jednostki, tym razem oznaczone numerami obwodów odpowiednio 1001 i 1002, oraz RV „Oceania” (obwód 1000) i STS „Dar Młodzieży” (obwód 1003) znalazły się w wykazie obwodów stanowiących załącznik do rozporządzenia z 28 sierpnia 2015 roku w sprawie utworzenia obwodów głosowania dla wyborców przebywających na polskich statkach morskich w referendum ogólnokrajowym wyznaczonym na dzień 6 września 2015 roku⁴² RV „Oceania” (obwód 1000),

⁴¹ Dz. U. 2015, poz. 590.

⁴² Dz. U. 2015, poz. 1287.

MODU „Baltic Beta” (1003) i MODU „LOTOS Petrobaltic” (1004), a także RV „Baltica” (1001) i STS „Lê Quý Đôn” (1002) znaleźć można w analogicznym wykazie załączonym do rozporządzenia z 16 października 2015 roku w sprawie utworzenia obwodów głosowania na polskich statkach morskich w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej⁴³. Do 31 grudnia 2015 roku o utworzenie obwodów głosowania na statkach wniósł armator (kapitan statku zastąpił go w tym zakresie na mocy art. 1 pkt 2 ustawy z 25 czerwca 2015 roku o zmianie ustawy – *Kodeks wyborczy*⁴⁴). Jeśli zwrócić uwagę na jedyny wniosek armatora (LOTOS Petrobaltic S.A.) złożony do ministra infrastruktury i rozwoju przed wyborami prezydenckimi, odnotować należy powołanie się w nim na postanowienie Marszałka Sejmu z 4 lutego 2015 roku o zarządzeniu wyborów Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej⁴⁵, tudzież wskazanie, że obie objęte wnioskiem platformy wiertnicze znajdować się będą w dniu głosowania w polskiej strefie ekonomicznej Morza Bałtyckiego i spełniają kodeksowe wymogi zarówno co do liczebności wyborców (ok. 50 pracowników na jednej zmianie), jak i procedowania po zakończeniu głosowania (możliwość przekazania jego wyników Okręgowej Komisji Wyborczej w Gdańsku)⁴⁶. Podobny wniosek złożony przez tegoż armatora do tego samego adresata przed referendum ogólnokrajowym skonstruowano analogicznie, z powołaniem na postanowienie Prezydenta RP z 17 czerwca 2015 roku o zarządzeniu ogólnokrajowego referendum⁴⁷ i ze wskazaniem identycznej liczebności potencjalnych uczestników głosowania⁴⁸. Pozostali armatorzy nie odnosili się do postanowienia Prezydenta, zawarli jednak we wnioskach informacje o przewidywalnej liczebności załogi: jeśli chodzi o STS „Dar Młodzieży”, który w dniu referendum miał odbywać rejs z Londynu do Gdyni, Akademia Morska w Gdyni zapowiedziała zaokrętowanie ok. 35 członków załogi i ok. 120 studentów odbywających praktyki morskie⁴⁹, natomiast Instytut Oceanologii Polskiej Akademii Nauk, kierując skądiną w sprawie RV „Oceania” wniosek nie do ministra lecz Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju, stwierdził, że podczas referendum statek „będzie w morzu” i oszacował przewidywalną „ilość załogi”

⁴³ Dz. U. 2015, poz. 1650.

⁴⁴ Dz. U. 2015, poz. 1043.

⁴⁵ Dz. U. 2015, poz. 188.

⁴⁶ Pismo prezesa zarządu, dyrektora naczelnego LOTOS Petrobaltic S.A. mgr. inż. Z. Paszkowicza do ministra infrastruktury i rozwoju mgr M. Wasiak z 31 marca 2015 r., NK/w/187/2015.

⁴⁷ Dz. U. 2015, poz. 852.

⁴⁸ Pismo prezesa zarządu, dyrektora naczelnego LOTOS Petrobaltic S.A. mgr. inż. Z. Paszkowicza do ministra infrastruktury i rozwoju mgr M. Wasiak z 20 lipca 2015 r., NK/w/550/2015.

⁴⁹ Pismo kierownika Działu Armatorskiego Akademii Morskiej w Gdyni mgr K. Muszyńskiej do ministra infrastruktury i rozwoju mgr M. Wasiak z 30 lipca 2015 r.

na 28 osób⁵⁰. Pora na wnioski armatorów o utworzenie obwodów głosowania w wyborach do Sejmu i do Senatu: pismo złożone przez LOTOS Petrobaltic S.A., podobnie jak w wypadkach wskazanych wyżej, zawierało przewidywaną liczbę wyborców na 50 osób⁵¹ i powoływało się tym razem na postanowienie Prezydenta RP z 17 lipca 2015 roku w sprawie zarządzenia wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej⁵²; już w dniu ogłoszenia i wejścia w życie tego postanowienia analogiczny wniosek skierował (tym razem do ministra, a nadal zwiastując udział 28 wyborców) IO PAN⁵³; przesłany nie do ministra, lecz do ministerstwa wniosek Morskiego Instytutu Rybackiego – Państwowego Instytutu Badawczego o utworzenie obwodu na RV „Baltica” odwoływał się do planowanego na dzień wyborów bałtyckiego rejsu tej jednostki, przekraczającej 15 osób liczebności członków załogi oraz możliwości technicznych przekazania właściwej okręgowej komisji wyborczej wyników głosowania niezwłocznie po jego zakończeniu⁵⁴; wreszcie The Sail Training Association of Poland wniósł (także do ministerstwa) o utworzenie obwodu głosowania na STS „Lê Quý Đôn”, wskazując na art. 15 kw, określając nazwę i banderę jednostki, klasyfikując i ją i jej kapitana jako polskich, wreszcie wskazując armatora i właściciela (dwa różne podmioty)⁵⁵.

Powracając do ubiegłorocznych wyborów i referendum muszę jednoznacznie stwierdzić, że wśród sześciu jednostek, na których (w liczbie od dwóch dopięciu) tworzono obwody głosowania, nie było żadnego statku handlowego czy rybackiego, lecz wyłącznie statki żaglowe i badawcze oraz dwie samopodnośne platformy wiertnicze, których bezrefleksyjna, a dokonana przez ministra infrastruktury i rozwoju, kwalifikacja do rzędu polskich statków morskich nie jest bynajmniej aż tak oczywista i to nie tylko dlatego, że trudno jednoznacznie ocenić, czy te platformy znajdowały się „w podróży” w dniu głosowania⁵⁶.

⁵⁰ Pismo kierownika Zespołu Armatorskiego Instytutu Oceanologii Polskiej Akademii Nauk dr. inż. A. Kadłubickiego do Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju z 22 czerwca 2015 r., IO/TA/1111/15.

⁵¹ Pismo szefa Biura Zarządzania Zasobami Ludzkimi LOTOS Petrobaltic S.A. mgr K. Sowy do ministra infrastruktury i rozwoju mgr M. Wasiak z 15 września 2015 r., NK/w/753/2015.

⁵² Dz. U. 2015, poz. 1017.

⁵³ Pismo zastępcy dyrektora ds. naukowych IO PAN prof. nadzw. IO PAN dr hab. K. Pazdro do ministra infrastruktury i rozwoju mgr M. Wasiak z 22 lipca 2015 r., IO/TA/1295/2015.

⁵⁴ Pismo dyrektora Morskiego Instytutu Rybackiego – Państwowego Instytutu Badawczego dr. E. Kuzebkiego do Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju z 8 września 2015 r., DO/2727/52/2015.

⁵⁵ Pismo dyrektora, pełnomocnika armatora The Sail Training Association Poland M. Klebana do MliR z 14 września 2015 r., 109/2015.

⁵⁶ Z pisma prezesa zarządu, dyrektora naczelnego LOTOS Petrobaltic S.A. mgr. inż. Z. Paszkowicza do podsekretarza stanu w Ministerstwie Infrastruktury i Rozwoju dr hab. D. Pyć z 9 stycznia 2015 r. wynika, że spośród obu wskazanych wyżej platform statkiem morskim jest

Można dopuścić zaistnienie sytuacji, w której po utworzeniu obwodu wyborczego na statku liczba wyborców spadnie poniżej minimalnej piętnastki. W wyborach prezydenta RP w 1995 roku nie przeprowadzono głosowania w obwodzie nr 1026 na MS „Budowlany” w wyniku decyzji kapitana, podjętej wskutek zmniejszenia się liczby uprawnionych do oddania głosu poniżej ówczesnego minimum wynoszącego 20 osób; na wniosek Polskiej Żeglugi Morskiej (armatora jednostki) Wojewódzka Komisja Wyborcza w Szczecinie zlikwidowała ten obwód [zob. Buczkowski 1996: 101, przyp. 275]. Wydaje się, że mimo zaistnienia tej sytuacji przed wejściem w życie *Kodeksu wyborczego* również pod jego rządami należy postępować w takim wypadku w analogiczny sposób.

7. W wyborach do Sejmu i do Senatu w 2011 roku, w wyborach do PE w 2014 roku i w wyborach prezydenta w 2015 roku stosowana była uchwała PKW z 16 maja 2011 roku w sprawie trybu i terminu powoływania obwodowych komisji wyborczych w obwodach głosowania utworzonych na polskich statkach morskich⁵⁷. W wyborach do Sejmu i do Senatu w 2015 roku stosowano uchwałę PKW z 16 września 2015 roku w sprawie trybu i terminu powoływania obwodowych komisji wyborczych w obwodach głosowania utworzonych na polskich statkach morskich⁵⁸. Wreszcie, w referendum ogólnokrajowym w 2015 roku znalazła zastosowanie uchwała PKW z 6 lipca 2015 roku w sprawie trybu i terminu powoływania obwodowych komisji do spraw referendum w obwodach głosowania utworzonych na polskich statkach morskich w referendum ogólnokrajowym⁵⁹, wydana na podstawie art. 14 ust. 1 ustawy z 14 marca 2003 roku. Jako że obowiązują obecnie obie, niemal bliźniaczo podobne uchwały z 2015 roku, należy poświęcić ich regulacjom kilka uwag. Paragraf 3 każdej z nich nadaje kapitanowi kompetencję do wydawania pisemnej decyzji w sprawie powołania obwodowej komisji najpóźniej na trzy dni przed dniem wyborów (referendum), natomiast § 4–5 każdej reguluje tryb wnoszenia zgłoszeń kandydatów do komisji, a § 6 – właściwość kapitana do rozpatrywania zgłoszeń i wymogi stawiane kandydatom do składu komisji. W świetle § 7

„LOTOS Petrobaltic”, natomiast „Baltic Beta” nie ma przymiotu statku, została wykreślona z rejestru statków i stanowi obiekt budowlany (morską budowlę hydrotechniczną). Nadawca wyjaśnia ponadto, że kierowana przezeń spółka stanowi zakład górniczy, podlegający przepisom ustawy z 29 czerwca 2011 r. – *Prawo geologiczne i górnicze* (Dz. U. 2016, poz. 1131 ze zm.), posiadający morskie jednostki, w tym platformy samopodnośne, o czym § 367 ust. 1 pkt 1 lit. c rozporządzenia Ministra Gospodarki z 25 kwietnia 2014 r. w sprawie szczegółowych wymagań dotyczących prowadzenia ruchu zakładów górniczych wydobywających kopaliny otworami wiertniczymi (Dz. U. 2014, poz. 812).

⁵⁷ M. P. 2011, nr 44, poz. 476.

⁵⁸ M. P. 2015, poz. 926.

⁵⁹ M. P. 2015, poz. 632.

każdej z uchwał, jeżeli liczba prawidłowo zgłoszonych kandydatów wynosi od czterech do sześciu, kapitan powołuje w skład komisji wszystkich kandydatów oraz jednego członka komisji spośród członków załogi, a w przypadku braku takiej możliwości – wyborcę (uprawnioną osobę) przez siebie wskazanego. Jeśli liczba prawidłowo zgłoszonych kandydatów jest mniejsza od czterech, kapitan powołuje komisję pięcioosobową, w tym wszystkie te kandydaty oraz członkowie załogi lub inni wyborcy (§ 9 każdej uchwały), gdyby natomiast, o czym powiada § 8, przekraczała ona sześć, kapitan powoła komisję siedmioosobową, z czego sześciu członków wyłania w drodze publicznego losowania, natomiast jednego członka komisji powołuje spośród członków załogi, a w braku takiej możliwości – wskazanego przez siebie wyborcę (osobę uprawnioną). Pozostałe zawarte w obu uchwałach kompetencje kapitana statku obejmują niezwłoczne podanie do publicznej wiadomości składu komisji – zarówno w miejscu przeznaczonym na informacje dla załogi, jak i w siedzibie komisji (§ 10 ust. 1 każdej z uchwał) oraz uzupełnienie składu komisji w przypadku wygaśnięcia członkostwa powodującego zmniejszenie się jej składu poniżej pięciu osób (§ 11 każdej z uchwał).

Na podstawie art. 40 § 5 *Kodeksu wyborczego* PKW ustala wzory kart do głosowania również dla obwodów na statkach morskich, na dowód czego przywołać należy uchwały PKW z 3 lutego 2014 roku w sprawie wzorów kart do głosowania w wyborach do Parlamentu Europejskiego dla obwodów głosowania utworzonych za granicą i na polskich statkach morskich⁶⁰, z 4 lutego 2015 roku w sprawie wzorów kart do głosowania dla obwodów głosowania utworzonych za granicą i na polskich statkach morskich w wyborach Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w 2015 roku⁶¹ oraz z 3 września 2015 roku w sprawie wzorów kart do głosowania w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej dla obwodów głosowania utworzonych za granicą i na polskich statkach morskich⁶².

Na przestrzeni lat 2014–2015 zauważalna jest ewolucja poglądu Państwowej Komisji Wyborczej odnośnie do praktycznej strony przekazywania kart do głosowania dla utworzonych na statkach obwodów. Pierwotnie, w § 1 uchwały z 10 lutego 2014 roku w sprawie sposobu sporządzania i przekazania kart do głosowania dla obwodów głosowania utworzonych na polskich statkach morskich w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2014 roku⁶³ oraz w § 1 uchwały z 23 lutego 2015 roku w sprawie sposobu sporządzania i przekazania kart do głosowania dla obwodów głosowania utworzonych na polskich

⁶⁰ M. P. 2014, poz. 139.

⁶¹ M. P. 2015, poz. 153.

⁶² M. P. 2015, poz. 846.

⁶³ M. P. 2014, poz. 179.

statkach morskich w wyborach Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w 2015 roku⁶⁴ komisja wyszła z założenia o wykonywanej niezwłocznie, po ustaleniu przez kapitanów statków liczby wyborców ujętych w spisach, kompetencji armatorów do zapewnienia dostarczenia do obwodów głosowania na statkach kart wydrukowanych i przekazanych przez okręgową komisję wyborczą właściwą dla siedziby armatora. Dopiero gdyby do siódmego dnia przed dniem wyborów kapitan nie otrzymał kart wydrukowanych w kraju, nabywał on na podstawie § 2 ust. 1 każdej z uchwał obowiązek sporządzenia kart w brzmieniu przekazanym przez komisję okręgową według wzoru i w sposób określony w uchwałach PKW odpowiednio z 3 lutego 2014 i 4 lutego 2015 roku (wtedy – o czym mowa w § 2 ust. 2 każdej uchwały – w miejsce pieczęci komisji okręgowej umieszczano odcisk pieczęci kapitana). Inaczej w tym względzie przedstawia się uchwała PKW z 3 sierpnia 2015 roku w sprawie zasad drukowania i przekazania kart do głosowania dla obwodów głosowania utworzonych na polskich statkach morskich w referendum ogólnokrajowym zarządzonym na dzień 6 września 2015 roku⁶⁵, albowiem – nie nadając w tym zakresie jakiegokolwiek kompetencji armatorom – zdecydowano w § 1, iż to kapitan, najpóźniej na sześć dni przed dniem referendum, sam sporządzi karty do głosowania w brzmieniu przekazanym przez komisarza wyborczego właściwego dla siedziby armatora⁶⁶, przy czym w miejscu przeznaczonym na pieczęć PKW drukuje się lub odciska pieczęć kapitana (§ 1 pkt 2). W ślad za tą regulacją podążyła analogiczna uchwała PKW z 16 września 2015 roku w sprawie sposobu sporządzania i przekazania kart do głosowania dla obwodów głosowania utworzonych na polskich statkach morskich w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, zarządzonych na dzień 25 października 2015 roku⁶⁷, z tą różnicą, że miast komisarza wyborczego jest w niej mowa – co oczywiste – o właściwej dla siedziby armatora okręgowej komisji wyborczej, zaś odniesienie do uchwały PKW z 3 września 2015 roku zastępuje odwołanie do uchwały z 22 czerwca 2015 roku⁶⁸

⁶⁴ M. P. 2015, poz. 252.

⁶⁵ M. P. 2015, poz. 709.

⁶⁶ Według wzoru i w sposób określony w uchwale PKW z 22 czerwca 2015 r. w sprawie wzorów karty do głosowania oraz nakładki na kartę do głosowania sporządzonej w alfabecie Braille’a w referendum ogólnokrajowym zarządzonym na dzień 6 września 2015 r. (M. P. 2015, poz. 572), jednakże z wyłączeniem wymogów określonych w § 1 ust. 1 pkt. 2–3 tej uchwały oraz szczegółowych wymogów technicznych zawartych w załączniku do niej.

⁶⁷ M. P. 2015, poz. 914.

⁶⁸ Wspólny mianownik dla czterech uchwał PKW przywołanych w tym akapicie stanowi zawarta w nich (§ 3 uchwał z 10 lutego 2014 r. i 23 lutego 2015 r., § 2 uchwał z 3 sierpnia i 16 września 2015 r.) kompetencja kapitana do przekazania obwodowej komisji wyborczej (obwodowej komisji ds. referendum) za pokwitowaniem kart otrzymanych lub przez siebie sporządzonych (w przypadku dwóch ostatnich uchwał wyłącznie przez siebie sporządzonych).

Porządkowych kompetencji kapitana wykonywanych w czasie przerwy w głosowaniu dotyczą rozporządzenia – Ministra Infrastruktury z 30 kwietnia 2003 roku w sprawie szczegółowych wymagań oraz obowiązków kapitana polskiego statku morskiego w zakresie ochrony lokalu obwodowej komisji do spraw referendum w czasie przerwy w głosowaniu⁶⁹ oraz Ministra Infrastruktury i Rozwoju z 21 kwietnia 2015 roku w sprawie szczegółowych wymagań oraz obowiązków kapitana polskiego statku morskiego w zakresie ochrony lokalu wyborczego w czasie przerwy w głosowaniu spowodowanej nadzwyczajnymi wydarzeniami⁷⁰. Paragraf 1 pierwszego rozporządzenia oraz § 2 ust. 1 i § 3 ust. 1 drugiego nakazują kapitanowi wyznaczenie pomieszczenia na taki lokal, tudzież zapewnienie zamknięcia go w czasie przerwy w głosowaniu w sposób uniemożliwiający dostanie się doń osób nieupoważnionych⁷¹. Kapitan uczestniczy również w otwieraniu i zamykaniu lokalu przez przewodniczącego komisji obwodowej oraz weryfikacji nienaruszalności pieczęci komisji przed rozpoczęciem głosowania po przerwie, a także przechowuje klucze w kasie pancernej (§ 2 ust. 1–4 pierwszego rozporządzenia, § 3 ust. 2–5 drugiego⁷²). Ponadto, pierwsze (§ 3) i drugie rozporządzenie (§ 4 ust. 2–3) regulują kompetencje kapitana w zakresie uniemożliwienia zamiaru wtargnięcia do lokalu osoby nieupoważnionej (rozporządzenie pierwsze) bądź zapobieżenia skutkom wtargnięcia już dokonanego (drugie). Zaskakująca jest zarówno ta rozbieżność w konstruowaniu obowiązków kapitana względem dokonania lub zamiaru wtargnięcia, jak i zawarta w § 2 ust. 5 pierwszego rozporządzenia i § 3 ust. 6 drugiego dyspozycja nakazująca mu wyznaczenie członka załogi statku do zapewnienia stałej ochrony lokalu w czasie przerwy w głosowaniu⁷³. Wątpliwości z mojej strony budzi prawna podstawa kompetencji kapitana

⁶⁹ Dz. U. 2003, nr 75, poz. 675.

⁷⁰ Dz. U. 2015, poz. 576.

⁷¹ § 2 ust. 2 rozporządzenia z 21 kwietnia 2015 r. zobowiązuje ponadto kapitana, by „w miarę możliwości” lokal wyborczy wyposażony był „w środki zabezpieczenia technicznego takie jak wzmocnione drzwi i co najmniej jeden zamek”. W tym i w kolejnych 2 przypisach pod pojęciem rozporządzenia z 21 kwietnia 2015 r. rozumiem akt dotyczący ochrony lokalu, nie zaś przywołany wcześniej dotyczący spisu wyborców.

⁷² § 3 ust. 5 rozporządzenia z 21 kwietnia 2015 r. powiada, że kapitan przechowuje klucze „w kasie pancernej znajdującej się na statku lub w innym miejscu, do którego kapitan statku ma wyłączny dostęp”. Ciekaw jestem, o jakie „inne miejsce” chodzi – o kapitańską kawalerkę czy skrytkę depozytową w banku – i w jakim celu kapitan miałby udawać się na ląd celem pozostawienia i odbioru kluczy. A może miałyby je holować za statkiem?

⁷³ Rozporządzenie z 21 kwietnia 2015 r. uprawnia ponadto kapitana „w każdym czasie” do zmiany wyznaczonego członka załogi (§ 3 ust. 6) oraz upoważnia owego załoganta do podjęcia działań uniemożliwiających wtargnięcie do lokalu osoby nieupoważnionej, tudzież zobowiązuje go do poinformowania kapitana „najszybciej jak to jest możliwe” o podjętych działaniach (§ 4 ust. 1).

do wyznaczania członka załogi do zapewnienia ochrony lokalu; zawartą w akcie prawnym rangi rozporządzenia można uznać ją za koherentną z art. 53 § 2 km nakazującym wszystkim obecnym na statku podporządkowanie się zarządzeniom kapitana wydawanym w celu zapewnienia bezpieczeństwa i porządku na statku, nie konweniuje ona jednak z ustawą z 5 sierpnia 2015 roku o pracy na morzu⁷⁴, ochrona lokalu komisji obwodowej nie spełnia bowiem wymogów usprawiedliwiających pracę w godzinach nadliczbowych (art. 47 ust. 2), pozostawanie w gotowości do pracy (art. 48 ust. 1), czy pracę podczas akcji ratowniczej (art. 81 ust. 1).

Nieco uwagi warto poświęcić uchwałom PKW: z 17 lutego 2014 roku w sprawie zasad i trybu przekazywania okręgowej komisji wyborczej właściwej dla siedziby armatora wyników głosowania i protokołów głosowania z obwodów utworzonych na polskich statkach morskich w wyborach do Parlamentu Europejskiego⁷⁵, z 14 kwietnia 2015 roku w sprawie zasad i trybu przekazywania okręgowej komisji wyborczej właściwej dla siedziby armatora wyników głosowania i protokołów głosowania z obwodów utworzonych na polskich statkach morskich w wyborach Prezydenta RP, zarządzonych na dzień 10 maja 2015 roku⁷⁶, z 20 lipca 2015 roku w sprawie zasad i trybu przekazywania komisarzowi wyborczemu właściwemu dla siedziby armatora wyników głosowania i protokołów głosowania z obwodów utworzonych na polskich statkach morskich w referendum ogólnokrajowym zarządzonym na dzień 6 września 2015 roku⁷⁷, wreszcie z 16 września 2015 roku w sprawie zasad i trybu przekazywania okręgowej komisji wyborczej właściwej dla siedziby armatora wyników głosowania i protokołów głosowania z obwodów utworzonych na polskich statkach morskich w wyborach do Sejmu RP i do Senatu RP, zarządzonych na dzień 25 października 2015 roku⁷⁸. Jakkolwiek uchwały te obowiązują, śmiało można określić je jako *praeterita* – i dlatego, że (poza najstarszą) odnoszą się do wyborów zarządzonych na konkretną datę, i dlatego, że już w swoich tytułach wskazują na nieaktualną – w świetle znowelizowanego *Kodeksu wyborczego* – właściwość terytorialną komisji wyborczych. Czując się zwolniony z obowiązku szczegółowego omawiania unormowań, które najpewniej wkrótce ulegną zmianom⁷⁹, pozwolę sobie zatrzymać się jedynie na *minimum minimum* obejmującym kilka kluczowych kwestiach. Z punktów 10–11 załącznika

⁷⁴ Dz. U. 2015, poz. 1569 ze zm.

⁷⁵ M. P. 2014, poz. 181.

⁷⁶ M. P. 2015, poz. 346.

⁷⁷ M. P. 2015, poz. 664.

⁷⁸ M. P. 2015, poz. 928.

⁷⁹ Sądzę, że nie będzie już w nich miejsca na podział działających na statkach komisji obwodowych na korzystające i niekorzystające ze wspomaganie informatycznego, powinien zaś zostać utrzymany, nałożony na przewodniczącego takiej komisji obwodowej, obowiązek przekazania kapitanowi jednego egzemplarza protokołu po zakończeniu głosowania.

do każdej z czterech uchwał wynika, że armator niezwłocznie przekazuje właściwej komisji wyborczej (właściwemu komisarzowi wyborczemu) otrzymane od kapitanów statków protokoły głosowania, bądź sporządzone informacje o wynikach głosowania w obwodach, że w razie przedłużającego się oczekiwania na dane z któregośkolwiek obwodu, armator podejmuje działania w celu ich uzyskania oraz że gdyby danych z obwodu w ciągu 24 godzin od zakończenia głosowania w obwodzie armator jednak nie uzyskał, informuje on właściwą komisję wyborczą (właściwego komisarza wyborczego) o przyczynach nieuzyskania danych, podając numery i siedziby tych feralnych obwodów. Punkt 12 każdego załącznika nakłada na kapitana obowiązek niezwłocznego po powrocie do kraju przekazania pozostających w jego rękach dokumentów i pieczęci komisji obwodowej armatorowi, który z kolei ma uczynić to samo wobec właściwej komisji wyborczej (właściwego komisarza wyborczego); wartym wspomnienia *novum* świadczącym o rozsądnym postrzeganiu specyfiki głosowania na morzu jest zawarte w pkt. 12 załącznika do najmłodszej z uchwał stwierdzenie, iż jeśli przejęte od kapitana dokumenty nie zostaną przekazane okręgowej komisji wyborczej do czasu jej rozwiązania, armator przekaze je dyrektorowi delegatury KBW, która obsługiwała ową komisję okręgową.

Prawodawca obarcza też kapitana statku istotnymi kompetencjami wykonywanymi już po zakończeniu pracy komisji obwodowych. Paragraf 4 ust. 1 rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 13 listopada 2013 roku w sprawie sposobu przekazywania, przechowywania i udostępniania dokumentów z wyborów⁸⁰ definiuje kapitana jako depozytariusza, który przy przekazywaniu i przechowywaniu dokumentów z wyborów stosuje spis zdawczo-odbiorczy, on to bowiem przyjmuje i przechowuje dokumenty z głosowania w komisji obwodowej (§ 6 ust. 1). Jak stanowi § 7, po upływie 30 dni od rozstrzygnięcia przez Sąd Najwyższy w sprawie ważności wyborów parlamentarnych i prezydenckich, tudzież od podjęcia uchwały SN w sprawie nieważności wyborów lub nieważności wyboru posła do PE, część dokumentów przechowywanych przez kapitana podlega brakowaniu (ust. 1), część zaś (dokumenty stanowiące materiały archiwalne wchodzące do państwowego zasobu archiwalnego) przekazuje on dyrektorowi właściwej delegatury KBW. Zbliżone regulacje zawiera rozporządzenie Ministra Kultury z 3 czerwca 2003 roku w sprawie sposobu przekazywania, przechowywania i udostępniania dokumentów z przeprowadzonego referendum ogólnokrajowego⁸¹: po wykonaniu swoich zadań komisja obwodowa przekazuje posiadane dokumenty jako depozyt kapitanowi (§ 2 ust. 1); zaś po upływie 30 dni od podjęcia przez SN uchwały o ważności referendum komisarz wyborczy nakazuje kapitanowi zniszczenie określonych dokumentów (§ 3 ust. 1).

⁸⁰ Dz. U. 2013, poz. 1488.

⁸¹ Dz. U. 2003, nr 102, poz. 951.

8. Trudno nie zauważyć, że zarówno *Kodeks wyborczy* i ustawa z 14 maja 2003 roku, jak i stanowione na ich podstawie akty wykonawcze obdarzają sporą liczbą kompetencji kapitana statku morskiego, żadną jednak miarą nie regulując sytuacji, w której nie będzie mógł tych kompetencji wykonywać. Prawodawca zrównuje wyborcze i referendalne prawa i obowiązki z analogicznymi uprawnieniami i zobowiązaniami wójta oraz konsula, nie zauważa jednak specyfiki statusu kapitana, którego z dwoma pozostałymi organami zestawia się zgoła sztucznie i bezrefleksyjnie. Należy założyć wcale prawdopodobną sytuację, w której choćby z powodu choroby, złożony nią na statku bądź przewieziony na ląd kapitan nie będzie w stanie wykonać obowiązków związanych z organizacją wyborów bądź referendum. Prawo wyborcze takiego stanu rzeczy w ogóle nie przewiduje, w odróżnieniu od art. 953 kc, nie dopuszczając możliwości realizowania wyborczo-referendalnych kompetencji statku przez jego zastępcę.

Identyfikowanie znanego *Kodeksowi morskiemu* kapitana z określonym w *Kodeksie cywilnym* dowódcą statku nie powinno stwarzać trudności. Z zastępcą kapitana (dowódcy) jest jednak trudniej, czego nie da się powiedzieć o okrętach MW, na których istnieje stanowisko zastępcy dowódcy (pkt 7050 *Regulaminu służby na okrętach marynarki wojennej*, wprowadzonego do użytku decyzją nr 242/MON Ministra Obrony Narodowej z 21 czerwca 2011 r.⁸²). Artykuł 59 ustawy z 28 kwietnia 1952 roku o pracy na polskich morskich statkach handlowych w żegludze międzynarodowej⁸³ stanowił pierwotnie, że kapitan posiada trzech zastępców, przy czym I zastępcą był oficer kulturalno-oświatowy [zob. Łopuski 1956: 111]. Ustawą z 5 listopada 1958 roku o zmianie ustawy o pracy na morskich statkach handlowych w żegludze międzynarodowej⁸⁴ zredukowano liczbę zastępców do jednego, nadając art. 59 brzmienie: „Zastępcą kapitana jest starszy oficer służby nawigacyjnej”. W obecnym stanie prawnym ani ustawa z 5 sierpnia 2015 roku, ani rozporządzenie Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z 7 sierpnia 2013 roku w sprawie wykształcenia i kwalifikacji członków załóg statków morskich⁸⁵ nie stanowią *expressis verbis* o istnieniu stanowiska służbowego zastępcy (zastępców) kapitana: ustawa odnosi się do kierowników działów (art. 47 ust. 6), jeśli chodzi zaś o żeglugę międzynarodową, rozporządzenie ustala stanowiska – w dziale pokładowym starszego oficera (§ 26 pkt 2 lit. a) oraz w dziale maszynowym w specjalności mechanicznej starszego oficera mechanika (§ 44 ust. 1 pkt 2 lit. b). Skoro ustawa z 28 kwietnia 1952 roku nie obowiązuje, dla ustalenia,

⁸² Dz. Urz. MON 2011, nr 13, poz. 191.

⁸³ Dz. U. 1952, nr 25, poz. 171 ze zm.

⁸⁴ Dz. U. 1958, nr 68, poz. 338.

⁸⁵ Dz. U. 2017, poz. 167.

kto jest zastępcą kapitana statku, należy oprzeć się na następujących źródłach: po pierwsze, na art. 36 ust. 3 ustawy z 5 sierpnia 2015 roku nakazującym dokonywanie na liście załogi⁸⁶ wpisów dotyczących stanowiska zajmowanego na statku⁸⁷, po drugie, na regulaminie ustanawiającym na danym statku stanowisko zastępcy kapitana (jak np. na STS „Fryderyk Chopin”⁸⁸ czy STS „Pogoria”⁸⁹), po trzecie wreszcie, na zdrowym rozsądku i zwyczajach morskich⁹⁰, w których od lat mieszczą się określenia: *chief pokładu* i *chief maszyny*.

Nie mogę oprzeć się wrażeniu, że stanowiąc *Kodeks wyborczy* i ustawę z 14 marca 2003 roku oraz ich akty wykonawcze prawodawca bezrefleksyjnie i mechanicznie obarczył kapitana statku kompetencjami przeznaczonymi dla konsula. Kapitan, i owszem, „sprawuje kierownictwo statku” (art. 53 § 1 km) oraz „kieruje pracą na statku” (art. 38 ust. 1 ustawy z 5 sierpnia 2015 r.), konsul kieruje zaś konsulatami generalnymi, konsulatami, wicekonsulatami lub agencją konsularną (art. 29 ust. 5a ustawy z 27 lipca 2001 r. o służbie zagranicznej⁹¹). Różnica jest zasadnicza: jak już wspomniałem, aparat pomocniczy konsula sprawuje konsulat bądź inna placówka spośród wskazanych w poprzednim zdaniu *in fine*, podczas gdy aparat pomocniczy kapitana statku nie istnieje – kapitan portu wspiera kapitanat portu, zaś kapitanat statku nie istnieje. Wedle art. 12 ust. 1 ustawy z 25 czerwca 2015 roku – *Prawo konsularne*⁹² konsul powołuje i odwołuje minister właściwy do spraw zagranicznych, podczas gdy kapitana statku – armator, którego kapitan ów jest pełnomocnikiem [por. Radwański 2008a: 38–39]. Konsul jest osobą urzędową, zaś kapitan statku osobą taką bywa – czy to w kontekście wyborów (referendum), czy np. asystowania przy składaniu testamentu morskiego. Kompetencji, *sit venia verbo*, wyborczych kapitan nie może subdelegować nikomu (niezależnie od tego, czy sygnalizowane wyżej stanowisko zastępcy kapitana jest na statku wyodrębnione), konsul zaś może jak najbardziej upoważnić podległych mu urzędników konsularnych do wykonywania funkcji konsularnych w jego imieniu (art. 16 ust. 2 ustawy z 25 czerwca 2015 r. – *Prawo konsularne*).

⁸⁶ W odniesieniu do poprzedniego stanu prawnego wspominają o niej też J. Młynarczyk [2002; 118] czy M. Drogosiewicz, J. Nowakowski [2000: 47].

⁸⁷ Wzór takiej listy stanowi załącznik do rozporządzenia Ministra Gospodarki Morskiej i Żeglugi Śródlądowej z 5 lipca 2016 r. w sprawie listy załogi statku (Dz. U. 2016, poz. 1016).

⁸⁸ W pkt 2.4 regulaminu pokładowego tego statku postanowiono wprost, że zastępcą kapitana jest pierwszy oficer (www.fryderykchopin.pl/regulamin-pokladowy.t22/).

⁸⁹ W rozdziale 2.2 podrozdziale B pkt 1 regulaminu tego statku postanowiono *expressis verbis*, że zastępcą kapitana jest kapitan-stażysta (www.pogoria.pl/pl/content/regulamin-sts-pogoria).

⁹⁰ Do tych zwyczajów odnosi się Radwański [2008a: 39], który zarówno twierdzi, że zastępcstwo sprawuje starszy oficer lub najstarszy stopniem oficer nawigacyjny, jak i podnosi problem podstawy, tudzież zakresu osiągnięcia przezeń statusu kapitana statku.

⁹¹ Dz. U. 2017, poz. 161.

⁹² Dz. U. 2015, poz. 1274 ze zm.

Prawidło I/1 pkt 1 ppkt 6 załącznika do Międzynarodowej Konwencji o wymaganiach w zakresie wykształcenia marynarzy, wydawania im świadectw oraz pełnienia wacht, 1978, sporządzonej w Londynie 7 lipca 1978 roku⁹³ wcale nie ułatwia odpowiedzi na pytanie o możliwość istnienia na statku stanowiska zastępcy kapitana [odmiennie Puchalski 1989: 7 i n.], odnosi się bowiem do jego doraźnego zastępstwa *sede plena* („w razie niezdolności kapitana do pracy”), nie zaś do potencjalnego zastępowania go permanentnie, na co dzień. Jeżeli spełniony zostanie postulat usunięcia z *Kodeksu cywilnego* testamentu morskiego [wspomina o nim Rudnicki 2015: 85], stanowisko zastępcy kapitana straci swoje kodeksowe umocowanie. Kapitan statku, będący (*vide supra*) tylko i aż pełnomocnikiem armatora, nie jest organem administracji publicznej⁹⁴, a odniesień do jego specyficznego niepublicznego statusu prawnego w *Kodeksie wyborczym* brak. Nie sposób też odpowiedzieć jednoznacznie na pytanie, czy ewentualne błędy kapitana popełnione przy organizacji wyborów (referendum) miałyby wpływ na odwołanie go przez armatora, jeśli jest dobrym nawigatorem, organizatorem, kierownikiem jednostki i załogi, opiekunem ładunku. Pamiętać należy jednak o tym, że chociaż kapitan statku nie jest organem państwa, z racji powierzenia mu przez to państwo pewnych funkcji w zakresie prawa karnego przyznana jest mu ochrona właściwa osobom pełniącym funkcję publiczną w rozumieniu art. 115 § 19 kk *in fine* [Woźniewski 2013: 290].

O niezrozumieniu bądź nieznajomości specyfiki statku morskiego świadczy też konstrukcja art. 156 kw. Przez wzgląd na konstytucyjną zasadę równości zgadzam się z tym, że pomieszczenia przeznaczone na siedziby organów wyborczych powinny być łatwo dostępne dla osób niepełnosprawnych (§ 3), nie mogą jednak pojąć, dlaczego § 5 nakazuje odpowiednio stosować przepis § 3 do kapitanów statków morskich. Najwyraźniej ustawodawcy zabrakło wyobraźni, a może elementarnej wiedzy z zakresu przestrzennej struktury statków, skoro obarczył ich kapitanów niewykonalnym obowiązkiem. Oczywiście, że pojęcia niepełnosprawności, jej stopnia i zakresu są pojęciowo bardzo szerokie, gdyby jednak wziąć pod uwagę osoby niepełnosprawne ruchowo, ich potencjalny udział w wyborach na statku może być mocno utrudniony. Pamiętać należy jednak i o tym, że niepełnosprawni ruchowo pasażerowie polskich statków morskich płynący nimi w dniu wyborów należą do rzadkości, zaś niepełnosprawnych ruchowo członków załóg w praktyce nie ma. Poza wszystkim zastanawia mnie, dlaczego kapitan statku ma dostosowywać lokalizację siedziby komisji obwodowej (czyli 100% komisji obwodowych usytuowanych na statku) dla potrzeb niepełnosprawnych, skoro art. 186 § 1 kw nakazuje wójtom udostępnienie dla tychże osób nie 100, lecz co najmniej 50% lokali obwodowych komisji wyborczych.

⁹³ Dz. U. 1984, nr 39, poz. 201 ze zm.

⁹⁴ Skądinąd podobnie jak kapitan portu [odmiennie Godecki 2015: 154 i n.], choć ten – co oczywiste – z innych przyczyn.

9. Nie można w tym kontekście pominąć najistotniejszych zmian, jakie w zakresie wyborów na statkach morskich wprowadziła z początkiem roku 2016 przywołana już ustawa z 25 czerwca 2015 roku⁹⁵ Projekt ustawy⁹⁶ wniesiony przez prezydenta do marszałka Sejmu 8 stycznia 2015 roku⁹⁷ nie zakładał zmian w art. 15 kw⁹⁸. 6 lutego 2015 roku Sejm skierował projekt do Komisji Nadzwyczajnej do spraw zmian w kodyfikacjach w celu rozpatrzenia⁹⁹, po czym 18 lutego i 22 kwietnia 2015 roku, komisja uczyniła to. Zważywszy na fakt, iż w przedłożonym 10 kwietnia 2015 roku sprawozdaniu podkomisji stałej do spraw nowelizacji *Kodeksu wyborczego* po raz pierwszy (choć w niewielkim zakresie) odniesiono się do nowelizacji art. 15¹⁰⁰, Komisja nadzwyczajna 22 kwietnia 2015 roku przedłożyła Sejmowi sprawozdanie o projekcie¹⁰¹: znalazło się w nim proponowane nowe brzmienie art. 15 § 1 i 2 kw w obecnym kształcie. Jako że 13 maja 2015 roku Sejm skierował projekt ponownie do komisji nadzwyczajnej celem rozpatrzenia poprawek zgłoszonych w II czytaniu¹⁰², już nazajutrz odrzuciła ona wniesioną w imieniu Klubu Parlamentarnego PiS poprawkę polegającą na skreśleniu nowego brzmienia art. 15, przyjmując za to poprawkę Klubu Parlamentarnego PO zmierzającą do nadania temu artykułowi brzmienia obecnie obowiązującego, łącznie z § 3 i 4; dokumentuje to dodatkowe sprawozdanie komisji¹⁰³. Kolejne etapy procedury legislacyjnej (łącznie z senackim) nie wprowadziły już do art. 15 kw żadnych zmian. Paragraf 2 tego artykułu zasługuje na szczególną uwagę: w pierwotnym brzmieniu *Kodeksu wyborczego* stanowił on, iż w rozumieniu tego kodeksu „polskim statkiem morskim jest statek będący w całości własnością polskiego armatora mającego siedzibę w Rzeczypospolitej Polskiej, podnoszący polską banderę i dowodzony przez polskiego kapitana”.

W toku postępowania ustawodawczego nad projektem zmian w *Kodeksie wyborczym* pojawiły się ze strony Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju uwagi

⁹⁵ Pod pojęciem ustawy z 25 czerwca 2015 r. rozumiem ustawę o zmianie ustawy – *Kodeks wyborczy*, nie zaś opatrzoną tą samą datą ustawę – *Prawo konsularne*.

⁹⁶ Sejm RP. VII kadencja. Druk nr 3084.

⁹⁷ Pismo prezydenta RP B. Komorowskiego do marszałka Sejmu R. Sikorskiego z 8 stycznia 2015 r.

⁹⁸ Planowano w nim natomiast (art. 41 § 5 *in spe*) zwolnienie wyborów na statkach morskich od obowiązku używania do tego celu urn o ścianach z przezroczystego materiału.

⁹⁹ Sprawozdanie stenograficzne z 86. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 6 lutego 2015 r. (trzeci dzień obrad), Warszawa 2015, s. 245.

¹⁰⁰ Sprawozdanie Podkomisji stałej do spraw nowelizacji *Kodeksu wyborczego* z 10 kwietnia 2015 r.

¹⁰¹ Sejm RP. VII kadencja. Druk nr 3348.

¹⁰² Sprawozdanie stenograficzne z 92. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 13 maja 2015 r. (pierwszy dzień obrad), Warszawa 2015, s. 23.

¹⁰³ Sejm RP. VII kadencja. Druk nr 3348-A.

dotyczące definicji polskiego statku morskiego: podsekretarz stanu w MliR zasadnie twierdził: „[s]pecyficzna dla prawa morskiego instytucja armatora ukształtowała się ze względu na fakt, że morskie statki handlowe eksploatowane są zazwyczaj przez podmioty niebędące ich właścicielami”, eksploatacja taka zatem „odbywa się zwykle na podstawie umowy czarteru, na bazie której armator uzyskuje prawo uprawiania żeglugi cudzym statkiem we własnym imieniu”¹⁰⁴. W ślad za tym na forum komisji nadzwyczajnej zdecydowano o skreśleniu z tekstu kodeksu obowiązujących dotąd obostrzeń dotyczących się „polskości” armatora¹⁰⁵. Uczyniono to jak najśluszniej, po pierwsze dlatego, że sformułowanie o stanowieniu przez statek własności armatora stawiało między pojęciami „armator” i „właściciel” znak równości (a przecież nie są to terminy tożsame [por. Młynarczyk 2002: 106–108, 1998: 23–28; Drogosiewicz, Nowakowski 2000: 33–34]), po drugie zaś dlatego, że arbitralne nakazywanie polskiemu armatorowi bycia właścicielem statku w całości – statku będącego przecież rzeczą złożoną! – ignorowało kwestie tak istotne jak części składowe i przynależności tego statku [por. Młynarczyk 2002: 81], choćby na barkowcach często trudne do rozróżnienia [por. Kruczalak-Jankowska 2014: 188], ale przecież również przedmioty połączone z rzeczą tylko dla przemijającego użytku, czy *last but not least* przewożony na statku ładunek. W świetle art. 51 § 2 kc przynależności należą do właściciela statku jako rzeczy głównej, a przecież w szczególnych sytuacjach kapitan może na podstawie art. 69 km sprzedać zbędne przynależności, zbędną część żywności (§ 2), czy część ładunku (§ 3). W myśl art. 79 § 1 km hipoteka morska obciąża i statek i jego przynależności [por. Adamczak 2005: 245], jak się jednak przyjmuje – stanowiące jego wyposażenie, ale już nie wspomniane wyżej, ulegające zużyciu w toku eksploatacji (jak paliwo czy żywność), tudzież – żadną miarą – ładunek [por. Czaplńska 2005: 1048].

Nietrafne jest w moim przekonaniu narzucenie przebywającym w morzu wyborcom głosowania na kandydatów zarejestrowanych w okręgu wyborczym właściwym nie dla siedziby armatora, lecz dla obszaru m. st. Warszawy. W ślad za Stanisławem Gebethnerem, krytykującym analogiczne unormowania dotyczące głosów oddawanych za granicą, uważam to za „błędą zasadę” [Gebethner 2007: 81]. Jeszcze większym błędem była zawarta w ordynacji wyborczej z 1991 roku z wyborów na statkach, jednakże próba naprawienia tego lapsusu,

¹⁰⁴ Pismo podsekretarza stanu w MliR dr hab. D. Pyć do przewodniczącego Komisji Nadzwyczajnej do Spraw Zmian w Kodyfikacjach Sejmu RP W. Pahlą z 18 lutego 2015 r., DTM-VI-0210-2-AM/15 NK:44807/15.

¹⁰⁵ Sejm RP. VII kadencja. Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Nadzwyczajnej do spraw zmian w kodyfikacjach (nr 91) z dnia 22 kwietnia 2015 r., s. 4, 22. Opracowanie nowej definicji polskiego statku morskiego znalazło także odzwierciedlenie na forum plenarnym izby (sprawozdanie stenograficzne z 92. posiedzenia Sejmu: 13).

dokonana ordynacją z roku 1993, udała się jedynie połowicznie, gdyż (podobnie jak w nowelizacji *Kodeksu wyborczego* z 25 czerwca 2015 r.) w przeciwieństwie do uregulowań obowiązujących w latach 1954–1991 sztucznie, mechanicznie i bezrefleksyjnie powiązано załogi i pasażerów statków z odległym okręgiem stołecznym. Tak w wyborach prezydenckich, jak i w referendum ogólnokrajowym problem ten nie ma znaczenia [por. Skotnicki 2000: 191], jest to jednak rażąco niesłuszne w wyborach parlamentarnych. Z punktu widzenia prawa wyborczego co najmniej drugorzędne znaczenie ma zestawianie wyników wyborów i referendów na statkach z wynikami uzyskanymi we wszystkich obwodach wyborczych, czy choćby obwodach utworzonych w miastach portowych [zob. np. Wojtaszak 2007: 147–166], jakkolwiek analogię z wyborami w obwodach nadmorskich można interpretować jako jeden z argumentów za powrotem do powiązania obwodów na statkach z okręgami właściwymi dla siedzib ich armatorów.

10. W zakresie wyborów i referendów na morzu godna uwagi i komentarza jest opiniodawcza działalność Państwowej Komisji Wyborczej. Zaczęę od udziału PKW w stanowieniu przez ministra właściwego do spraw gospodarki morskiej aktów prawnych w sprawie utworzenia na statkach obwodów głosowania. Przed wyborami prezydenckimi PKW poinformowała MliR, że nie zgłasza uwag do projektu rozporządzenia ministra z 24 kwietnia 2015 roku, zwróciła jednak uwagę, że skoro zgodnie z art. 15 § 3 kw minister tworzy obwody po zasięgnięciu opinii PKW, komisja ta opiniuje projekt rozporządzenia, którym tworzone są konkretne, wymierzone w załączniku doń obwody, zwróciła się przeto z prośbą o przedłożenie nowego projektu zawierającego informacje o owych obwodach¹⁰⁶. Ta łagodna reprimenda najwyraźniej poskutkowała, gdyż PKW wkrótce powiadomiła MliR, iż żadnych już uwag do projektu rozporządzenia nie zgłasza¹⁰⁷. Przed wyborami parlamentarnymi PKW bez zastrzeżeń odniosła się do projektu rozporządzenia ministra z 16 października 2015 roku¹⁰⁸, jeśli chodzi zaś o referendum ogólnokrajowe i projekt rozporządzenia z 28 sierpnia 2015 roku, PKW nie zgłosiła, i owszem, uwag do jego projektu, wyraziła jednak pogląd, „że bardziej czytelny byłby” inny jego tytuł i uczyniła to skutecznie¹⁰⁹.

¹⁰⁶ Pismo przewodniczącego PKW W. Hermelińskiego do podsekretarza stanu w MliR dr hab. D. Pyć z 3 marca 2015 r., ZPOW-600-2/15.

¹⁰⁷ Pismo zastępcy przewodniczącego PKW W. Koziulewicz do podsekretarza stanu w MliR dr hab. D. Pyć z 14 kwietnia 2015 r., ZPOW-600-2/15.

¹⁰⁸ Pismo przewodniczącego PKW W. Hermelińskiego do podsekretarza stanu w MliR dr hab. D. Pyć z 7 października 2015 r., ZPOW-500-3/15.

¹⁰⁹ Pismo zastępcy przewodniczącego PKW W. Koziulewicz do podsekretarza stanu w MliR dr hab. D. Pyć z 12 sierpnia 2015 r., ZPOW-800-9/15.

Zainteresowanie PKW budzi kwestia spisu wyborców dla obwodów głosowania utworzonych na statkach. Komisja konsultowała projekt rozporządzenia Ministra Infrastruktury i Rozwoju z 21 kwietnia 2015 roku: początkowo wniosła do niego uwagi dotyczące się alternatywnego legitymowania się wyborcy numerami bądź to PESEL, bądź też ważnego polskiego paszportu, oraz sugerowała określenie sposobu zabezpieczenia zaświadczeń w przypadku braku możliwości skorzystania przez kapitana ze znaku holograficznego, np. w przypadku, gdy statek wypłynął przed zarządzeniem wyborów i kapitan znaków takich nie otrzymał¹¹⁰. Ostatecznie PKW nie zgłosiła uwag do projektu, który stał się podstawą obowiązującego obecnie aktu¹¹¹. Wkrótce później na mocy art. 1 pkt 3 ustawy z 25 czerwca 2015 roku zmieniono brzmienie art. 34 § 4 kw, w związku z czym zaistniała potrzeba wydania przez ministra właściwego do spraw gospodarki morskiej nowego rozporządzenia w przedmiotowej sprawie. Projekt okazał się wyjątkowo nieudany i nieudolny, przewidywał bowiem odbywanie na statkach również wyborów samorządowych i wyborów uzupełniających do senatu, na co PKW rychło zwróciła uwagę¹¹². Minister infrastruktury i rozwoju przesłał do PKW poprawiony projekt¹¹³, w odpowiedzi na co PKW wniosła doń kolejne uwagi, w tym dotyczące zastąpienia „oczywistego błędu” w § 10 ust. 1 pkt 2 i ust. 2 pkt 2 „oczywistą omyłką”¹¹⁴. Przejęcie procesu legislacyjnego przez ministra gospodarki morskiej i żeglugi śródlądowej w żadnym razie nie wpłynęło na nadanie mu tempa: minister i ministerstwo absorbują PKW korespondencją (także w związku z uzgodnieniami międzyresortowymi)¹¹⁵, w odpowiedzi na co komisja opiniuje produkt ich pracy¹¹⁶.

¹¹⁰ Pismo przewodniczącego PKW W. Hermelińskiego do podsekretarza stanu w MliR dr hab. D. Pyć z 19 stycznia 2015 r., ZPOW-430-1/15.

¹¹¹ Pismo przewodniczącego PKW W. Hermelińskiego do podsekretarza stanu w MliR dr hab. D. Pyć z 26 lutego 2015 r., ZPOW-430-1/15.

¹¹² Pismo zastępcy przewodniczącego PKW W. Koziulewicz do podsekretarza stanu w MliR dr hab. D. Pyć z 20 października 2015 r., ZPOW-430-1/15.

¹¹³ Pismo ministra infrastruktury i rozwoju (z up. podsekretarz stanu dr hab. D. Pyć) do przewodniczącego PKW W. Hermelińskiego z 5 listopada 2015 r., DTM.VI.0210.8.8.2015.AM NK:303232/15.

¹¹⁴ Pismo sekretarza PKW Beaty Tokaj do podsekretarza stanu w MliR dr hab. D. Pyć z 16 listopada 2015 r., ZPOW-430-1/15.

¹¹⁵ Pisma do przewodniczącego PKW W. Hermelińskiego – Ministra Gospodarki Morskiej i Żeglugi Śródlądowej (wz. podsekretarz stanu dr K. Kozłowski) z 4 grudnia 2015 r., DTM.VI.0210.8.13.2015.AM NK:329777/15; podsekretarza stanu w MG MiŻŚ Pawła Brzezickiego z 30 grudnia 2015 r., DTM.VI.0210.8.15.2015.AM NK:351060/15 i z 15 stycznia 2016 r., DTM.VI.0210.8.16.2015.AM NK:398/2016.

¹¹⁶ Pisma sekretarza PKW B. Tokaj – do podsekretarza stanu w MG MiŻŚ dr. K. Kozłowski z 11 grudnia 2015 r., ZPOW-430-1/15 oraz do podsekretarza stanu w MG MiŻŚ P. Brzezickiego z 7 stycznia 2016 r., ZPOW-430-1/15, z 22 stycznia 2016 r. (w oryginale błędnie 2015), ZPOW-430-1/15 oraz z 3 stycznia 2017 r., ZPOW-430-1/15/16.

Ponadto, minister cyfryzacji uznał projekt za uzgodniony z nim¹¹⁷, zaś w odpowiedzi na złożenie projektu do rozpatrzenia przez komisję prawniczą¹¹⁸ Rządowe Centrum Legislacji powiadomiło MGMIŻŚ, że pod warunkiem uwzględnienia poprawek redakcyjnych i uzyskania opinii ministra spraw zagranicznych w sprawie zgodności projektu z prawem Unii Europejskiej projekt nie wymaga rozpatrzenia przez tę komisję¹¹⁹. Tak rażąca przewlekłość w postępowaniu prawodawczym świadczy moim zdaniem o tym, że jeśli minister właściwy do spraw gospodarki morskiej nie staje w obliczu zbliżających się raptownie wyborów (referendum), raczy żadną miarą nie przyspieszać prac legislacyjnych, oczekując prawdopodobnie na rok wyborczy (referendalny), w którym zmusi go do tego nagłość rychłego głosowania.

Zdarza się jednak, że w obliczu zbliżających się, czy to wyborów, czy referendum minister właściwy do spraw gospodarki morskiej jest w stanie znacznie przyspieszyć prace legislacyjne. Przykładem tego rodzaju akceleracji jest nowelizacja rozporządzenia Ministra Infrastruktury z 30 kwietnia 2003 roku: jakkolwiek jeszcze 14 lipca 2015 roku minister administracji i cyfryzacji wypowiedział się na temat zaistniałych po stronie MIIIR trudności ze zmianą tego aktu przed referendum zarządzonym na 6 września 2015 roku¹²⁰, już 5 sierpnia 2015 roku minister infrastruktury i rozwoju wydał rozporządzenie nowelizujące¹²¹. Zdaje się, że przypuszczenie wyrażone przeze mnie w poprzednim przykładzie *in fine* jednak się potwierdza, wątpię wszak, czy należy się z tego powodu cieszyć.

11. Wspominałem wyżej o przypadku odstąpienia od przeprowadzenia na MS „Budowlany” głosowania w wyborach prezydenckich wskutek spadku liczby wyborców poniżej ustawowego minimum. Specyfika statku inspirowała mnie ponadto do rozważenia i innych, całkiem realnych sytuacji, w których

¹¹⁷ Pismo ministra cyfryzacji (z up. sekretarz stanu M. Zagórski) do podsekretarza stanu w MGMIŻŚ P. Brzezickiego z 5 stycznia 2017 r., DP-WLII.0210.811.2016.

¹¹⁸ Pismo dyrektora Departamentu Prawnego MGMIŻŚ dr. B. Szczurowskiego do dyrektora Departamentu Prawa Gospodarczego Rządowego Centrum Legislacji M. Salamończyk z 9 lutego 2017 r., DP.022.662.2016.BS.

¹¹⁹ Pismo dyrektora Departamentu Prawa Pracy, Rodziny i Infrastruktury RCL A. Juszczyk do dyrektora DP MGMIŻŚ dr. B. Szczurowskiego z 20 lutego 2017 r., RCL.DPŚI.555.230/2015.

¹²⁰ Pismo ministra administracji i cyfryzacji (z up. sekretarz stanu mgr S. Huskowski) do ministra infrastruktury i rozwoju mgr M. Wasiak, ministra spraw wewnętrznych mgr T. Piotrowskiej, ministra spraw zagranicznych mgr. G. Schetyny, prezesa Rządowego Centrum Legislacji mgr. M. Berka i generalnego inspektora ochrony danych osobowych dr E. Bielak-Jomaa z 14 lipca 2015 r., DP-WL.0211.50.2015.

¹²¹ Rozporządzenie Ministra Infrastruktury i Rozwoju z 5 sierpnia 2015 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie sposobu sporządzania i aktualizacji spisu osób uprawnionych do udziału w referendum ogólnokrajowym dla obwodów głosowania utworzonych na polskich statkach morskich (Dz. U. 2015, poz. 1157).

głosowanie na danej jednostce może bądź to nie dojść do skutku, bądź też doznać poważnych utrudnień. Zdając sobie sprawę z rangi wyborów i referendum nie można zapominać o tym, że ich organizacja na statku nie tylko nie stanowi podstawowego obowiązku dowodzonej przez kapitana jednostki ale może wywrzeć negatywny wpływ na realizację obowiązków rzeczywiście podstawowych, takich jak prowadzenie prawidłowej nawigacji czy sprawowanie pieczy nad przewożonym ładunkiem. Nie można wykluczyć zaistnienia czasowej zbieżności między dniem głosowania (czy szerzej ujmując okresem, w którym obwodowa komisja wyborcza wykonuje nakazane jej prawem czynności), a określonymi zdarzeniami wynikającymi bądź to z planu rejsu bądź też z zaistniałych *ad hoc* okoliczności. Gwoli przykładu, kapitan obowiązany jest osobiście prowadzić statek przy wchodzeniu do portów, kanałów i rzek, wychodzeniu z nich oraz w obrębie portów, jak również w każdym przypadku nasuwającym szczególnie trudności lub niebezpieczeństwa (art. 59 § 1 km), w związku z czym w przypadku wystąpienia któregośkolwiek z tych stanów faktycznych nie może wykonywać kompetencji przewidzianych dlań w *Kodeksie wyborczym* i ustawie z 14 marca 2003 roku oraz wydanych na ich podstawie aktów wykonawczych. Z *Kodeksu morskiego* (art. 53 § 2) wynika ponadto przywołany już, ciążyący na wszystkich osobach znajdujących się na statku obowiązek podporządkowania się zarządzeniom kapitana¹²², wydanym w celu zapewnienia bezpieczeństwa i porządku na statku, gdyby zatem we wskazanym celu, czy to część, czy całość składu obwodowej komisji wyborczej została skierowana przez kapitana do wykonywania określonych czynności ratowniczych, porządkowych itp., głosowanie może zostać przerwane bądź w ogóle nie dojść do skutku. Utwierdza mnie w tym przekonaniu również sięgnięcie do przytoczonych już przepisów ustawy z 5 sierpnia 2015 roku. Po pierwsze, osoby należące do komisji obwodowej, tak jak wszystkie inne zatrudnione na statku, mogą zostać obciążone pracą w godzinach nadliczbowych w przypadku potrzeb eksploatacyjnych statku oraz w przypadku konieczności zapewnienia bezpieczeństwa statku, jego pasażerów lub ładunku, albo w związku z udzielaniem pomocy innym statkom lub osobom będącym w niebezpieczeństwie na morzu (art. 47 ust. 2). Po drugie, armator może zobowiązać marynarza do pozostawania w gotowości do pracy, jeżeli statek oczekuje na manewry, jeżeli zachodzi konieczność ochrony statku, jego pasażerów, załogi lub ładunku, wreszcie jeżeli wymaga tego organizacja obsługi systemów i urządzeń zauto-

¹²² Zwracam uwagę, że zarządzenia stanowią inny rodzaj enuncjacji prawotwórczych kapitana niż wspomniane już decyzje, w tym uregulowane w art. 37 § 1–3 kw czy § 3 uchwały PKW z 6 lipca 2015 r. Stanowienie prawa przez kapitana godne jest odrębnych studiów – także zwążywszy na to, że statek pasażerski można potraktować jako zakład administracyjny a kapitańskie akty prawne jako źródła prawa zakładowego, o których szerzej Uziębło, Wierczyński [2010: 447–462].

matyzowanych na statku (art. 48 ust. 1). Po trzecie, w razie grożącego statkowi niebezpieczeństwa, w szczególności zatonięcia, rozbicia lub pożaru, albo w razie konieczności niesienia pomocy innemu statkowi lub osobom będącym w niebezpieczeństwie na morzu marynarz jest obowiązany do wykonywania pracy poleconej przez kapitana, do czasu zakończenia akcji ratowniczej (art. 81 ust. 1). Którakolwiek z sytuacji wskazanych w trzech poprzednich zdaniach może zaistnieć w dniu głosowania, czy dniu poprzednim; jeśli tak się stanie, nie mam wątpliwości, że armator i kapitan mogą nakładać wspomniane obowiązki na każdego członka załogi stanowiącego skład komisji wyborczej, nawet kosztem utrudnienia bądź uniemożliwienia głosowania, względę wskazane w przywołanych przepisach ustawy z 5 sierpnia 2015 roku dotyczą bowiem spraw o kardynalnym dla statku znaczeniu, spraw istotniejszych niż głosowanie. Kapitan ma obowiązek podejmować decyzje opierając się na cechach, składających się (obok przepisów prawa) na pojęcie dobrej praktyki morskiej, czyli „zasady najkorzystniejszego w danych warunkach postępowania kapitana podczas niebezpieczeństwa dla ludzi i statku”, *eo ipso* „postępowanie zgodne z doświadczeniem i zdrowym rozsądkiem” [Zaluski 1974: 164]. Jeżeli głosowanie stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa statku, ludzi i ładunku, bądź jeśli przez wzgląd na ochronę tych dóbr, jego przeprowadzenie jest co najmniej utrudnione, należy bez cienia wątpliwości od głosowania odstąpić. *Navigare necesse est, eligere est non necesse*. Z nadmiernym obciążeniem kapitana obowiązkami związanymi z głosowaniem sąsiaduje jego spostonowanie w art. 9 § 3 kw: stanowi on, iż czynności wyborcze określone kalendarzem wyborczym, skargi, odwołania itp. dokonywane są w godzinach urzędowania sądów, organów wyborczych, urzędów gmin i konsulatów; skoro o kapitanie ani słowa, czy należy przez to rozumieć, że intencją ustawodawcy (tego samego przecież, który ustala wymiar jego czasu pracy) jest zobowiązanie go do całodobowej wyborczej aktywności? I jeszcze jedno: wskazane wyżej dokumenty komisji obwodowej nie są dokumentami statku¹²³, a zatem kapitan nie ma obowiązku czuwania nad ich ocaleniem, kiedy jako ostatni opuszcza statek w obliczu zagrażającej mu zagłady (art. 61 § 2 km). Skoro jednak „podstawowym dokumentem odzwierciedlającym przebieg podróży” jest dziennik okrętowy [zob. Drogosiewicz, Nowakowski 2000: 49] (pokładowy, pokładowo-maszynowy), powinien on bez wątpienia zawierać zasadnicze informacje o przebiegu głosowania. Jako że kapitan ponosi odpowiedzialność za należyte prowadzenie i przechowywanie dzienników (§ 7 ust. 5 rozporządzenia Ministra Infrastruktury z 18 czerwca 2004 roku w sprawie prowadzenia dzienników statku o polskiej

¹²³ Nie zaliczają się do żadnej z takich kategorii dokumentów statku jak legitymujące, klasyfikacyjne, bezpieczeństwa, sanitarne, załogowe, pasażerskie, ładunkowe i inne, o których szczegółowo Drogosiewicz, Nowakowski [2000: 38–51].

przynależności¹²⁴), a w obliczu zagłady opuszcza statek jako ostatni, czuwając w miarę możliwości nad ocaleniem m.in. tychże dzienników (art. 61 § 2 km)¹²⁵, stanowi to szansę na zachowanie udokumentowanych zapisów dotyczących głosowania do celów co najmniej archiwalnych.

12. W wyborach parlamentarnych w 1993 roku utworzono na statkach morskich 220 obwodów głosowania [zob. J. Buczkowski 1996: 102; Skotnicki 2000: 190], w wyborach prezydenckich w roku 1995 powstało ich 151 [zob. J. Buczkowski 1996: 102; Skotnicki 2000: 190], a wyborach do Sejmu i Senatu w 1997 roku o jeden mniej [zob. Skotnicki 2000: 190]. W wyborach do Sejmu i Senatu w latach 1993 i 1997 do spisów wyborców na statkach wpisano odpowiednio 5165 i 6037 osób, czyli ok. 0,02% ogólnej liczby wyborców [zob. Dyla 2005: 209]. Już w 2001 roku do spisów tych trafiło jedynie 1400 osób (mniej niż 0,01% ogółu), zaś odsetek głosów ważnych pochodzących z obwodów utworzonych na statkach spadł z 0,03% w poprzedniej dekadzie do 0,01%; zaliczano je w poczet głosów oddanych w trzech okręgach wyborczych (nr 11, 20 i 44 według ordynacji z 1993 r., nr 25, 26 i 41 w myśl ordynacji z 2001 r.), jednak w żadnym nie przekroczyły granicy 0,77% oddanych w okręgu ważnych głosów, *eo ipso* nie wywarły wpływu na podział mandatów [zob. Dyla 2005: 209–210]. Z kolei, w wyborach parlamentarnych w 2011 roku oddano na statkach morskich już tylko 114 głosów (0,00065% ogółu uczestniczących w wyborach), w wyborach do PE w 2014 roku 201 głosów (0,002753% ogółu), w wyborach prezydenckich w 2015 roku odpowiednio 78 głosów (0,000524% ogółu), a w ponownym głosowaniu 98 głosów (0,000578% ogółu), w wyborach do Sejmu i Senatu w 2015 roku 166 głosów (0,001064% ogółu), wreszcie, również w roku 2015, w referendum ogólnokrajowym 186 głosów (0,007805% ogółu)¹²⁶.

Sprawa kosztów wyborów i referendum odbywanych w ostatnich latach na statkach morskich również nie pozostaje bez znaczenia. W wyborach parlamentarnych w 2011 roku budżet państwa wydatkował na nie 3426 zł (przy czym niemożliwe jest ustalenie kosztów przeprowadzenia głosowania na STS „Fryderyk Chopin” z siedzibą armatora w Warszawie, gdyż wydatki w tym odrębnym obwodzie stołecznego okręgu nie były wyodrębniane), w wyborach do PE w 2014 roku 10 485 zł, w wyborach prezydenckich w 2015 roku 7790

¹²⁴ Dz. U. 2004, nr 162, poz. 1696 ze zm.

¹²⁵ W art. 64 § 2 i art. 71 § 1 km funkcjonuje określenie „dziennik okrętowy”, jakkolwiek w wydanym na podstawie art. 52 km rozporządzeniu Ministra Infrastruktury z 18 czerwca 2004 r. mowa o dzienniku pokładowym (§ 4 ust. 1 pkt 1), o dzienniku pokładowym prowadzonym w żegludze krajowej przez niektóre statki, w tym wszystkie rybackie (§ 4 ust. 2), tudzież o zapisach w dowolnej formie prowadzonych na statkach bezpokładowych (§ 4a).

¹²⁶ Pismo szefa Krajowego Biura Wyborczego B. Tokaj do autora z 28 grudnia 2016 r., ZPOW-066-254/16.

zł (w tym ponowne głosowanie), w wyborach do Sejmu i Senatu w 2015 roku 6750 zł a w referendum ogólnokrajowym w 2015 roku 7840 zł.¹²⁷

Przegląd protokołów z głosowań odbywanych w 2015 roku w obwodach utworzonych na polskich statkach morskich¹²⁸ prowadzi mnie do kilku wniosków. Pierwsze najistotniejsze spostrzeżenie dotyczy frekwencji, która w obwodach „morskich” jest nadzwyczaj wysoka nie tylko *in se*, ale również (czy raczej zwłaszcza) w porównaniu z obwodami „lądowymi”. Wystarczy wskazać, że w wyborach do Sejmu i Senatu osiągnięto we wszystkich obwodach na statkach frekwencję stuprocentową. W referendum maksymalny ten pułap osiągnięto w obwodzie nr 1000, podczas gdy w pozostałych frekwencja wahała się od 55,333% (obwód nr 1003) do 96,55172% (obwód nr 1001) i 98,11320% (obwód nr 1002). Wreszcie w wyborach prezydenckich w pierwszym głosowaniu frekwencję 100% odnotowano w obu obwodach, zaś w głosowaniu drugim w obwodzie nr 1001 (z frekwencją 97,91666% obwód nr 1000 minimalnie mu ustąpił). Drugie zauważalne zjawisko to znikoma liczba głosów nieważnych: w wyborach prezydenckich nie wystąpiły one w obwodach nr 1000 (pierwsza tura) i 1001 (tura druga), zaś w wyborach do Senatu w obwodzie nr 1002; zdarzało się, że wystąpiły one w liczbie 1 wobec 63 głosów ważnych (wybory do Sejmu, obwód nr 1004), czy w proporcji 2/81 (referendum, obwód nr 1003), choć np. w wyborach do PE w 2014 roku ich stosunek do głosów ważnych był w niektórych obwodach co najmniej znaczący (7/34 w obwodzie nr 1002, 7/42 w obwodzie nr 1004). Uwagi odnośnie do frekwencji i udziału głosów nieważnych w całości głosów oddanych prowadzić mogą i powinny do dalej idących (i to raczej socjo- bądź politologicznych) wniosków co do wyborczych zachowań załóg, *ergo* zachowań o charakterze endogennym, inne natomiast, egzogenne źródło ma dostrzegalna dysproporcja między liczbą kart dostarczonych na pokład a liczbą uprawnionych wyborców i liczbą kart wydanych wyborcom. Zdarzają się sytuacje, w których rozbieżność między obu wartościami jest co najmniej znacząca (jak w referendum 200–150–83 w obwodzie nr 1003 i 100–53–52 w obwodzie nr 1002, a w wyborach prezydenckich 100–37–37 w obwodzie nr 1001 w pierwszym głosowaniu), bywało jednak i tak, że do danego obwodu docierało tylko tyle kart, ile wynosiła liczba wyborców i ile kart im wydano (jak po 17 w wyborach parlamentarnych w obwodach nr 1001 i 1002).

13. Naruszenie zasady powszechności wyborów odbywanych w obwodach utworzonych na polskich statkach morskich może wynikać, i wynika, z wielu obiektywnych i subiektywnych przesłanek. Struktura ładunków przewożonych drogą morską ewoluuje, wykazując relatywny spadek przewozów masowych [zob. Adrjanowska 1999: 98]. Już to oddziałuje na zmienność struktury

¹²⁷ Tamże.

¹²⁸ Krajowe Biuro Wyborcze, Dokumentacja niearchiwalna.

zatrudnienia na statkach morskich, daleko bardziej jednak liczebność pracujących na nich załóg spada z tytułu mechanizacji, automatyzacji i komputeryzacji samych statków [zob. Kołodziej, Kołodziej-Durnaś 2012: 28]. Celowo sięgam do starszych źródeł, by wskazać na wyrażone przed ponad 40 laty przekonanie cenionego autora, że jednym z celów automatyzacji jest „dążność do wyeliminowania obsługi przez człowieka, a co za tym idzie do zmniejszenia stanu załóg i wraz z tym kosztów eksploatacyjnych statku” [Piwowoński 1975: 25]. Dość powiedzieć, że pierwszy polski statek z aparaturą w pełni zautomatyzowaną przekazano do użytku 13 września 1966 roku [zob. Zając 1971: 304, 306; Drzemczewski 2009: 69–70, 2012: 48; Adameczyk i in. 2011: 9, 280]: ta wiadomość sprzed ponad półwiecza pozwala uzmysłowić sobie skalę i tempo zmniejszania się składu załóg statków morskich na przestrzeni ostatnich dekad. Skoro również z tej przyczyny dzisiejsza praca na morzu jest „zupełnie inna niż ta sprzed kilkudziesięciu czy nawet dziesięciu lat” [Kołodziej, Kołodziej-Durnaś 2012: 28], należałoby dostosować do tego przepisy prawa wyborczego. Oczywistym wyrazem reakcji legislacji wyborczej na zmiany struktury osobowej statków morskich jest sukcesywne obniżanie minimalnej liczby zaokrętowanych wyborców, której przewidywane osiągnięcie upoważnia czy to armatora (do niedawna), czy kapitana (obecnie) do wniesienia o utworzenie obwodu na statku. Spadek tego minimum o 40% (z 25 osób, o których mowa w ordynacjach z lat 1954 i 1956, poprzez 20 do 15 osób w obecnym stanie prawnym) jest jednak półśrodkiem, a utrzymanie obecnego progu jedynie maskuje dramatyczny stan floty morskiej podnoszącej polską banderę. Nie porzucając ani na jotę tezy o połowicznym charakterze tego rozwiązania, świadom jego ułomności pozwolę sobie jednak zaproponować obniżenie kodeksowego minimum do 10, zaznaczając zarazem, że jeszcze dalej idące obniżanie tego progu nie tylko mija się z celem, ale spowoduje, że wszyscy wyborcy na statku będą zarazem wchodzić w skład obwodowej komisji wyborczej.

Kiedyś takie czarnowidztwo byłoby hipotetyzowaniem *ad absurdum*. Gwoździ przykładu, w wyborach do Sejmu zarządzonych na 21 marca 1976 roku oddano głosy na 119 statkach Polskich Linii Oceanicznych należących do okręgów wyborczych w Gdańsku i Gdyni, przebywających w tym czasie w podróży lub w portach zagranicznych [zob. „W atmosferze powagi...” 1976a: 1]; analogicznie, głosowania odbywano na 46 statkach rybackich należących do Przedsiębiorstwa Połowów Dalekomorskich i Usług Rybackich „Dalmor” [tamże]. Bokserska reprezentacja Śląska oddała swoje głosy na pokładzie MS „Dęblin” stojącego na redzie irlandzkiego potu Dublin [zob. „Wybory w kraju...” 1976b: 2]. Na statkach PLO utworzono w wyborach do Sejmu 13 października 1985 roku 105 komisji wyborczych, których sprawozdania przekazywano drogą teleksową do zlokalizowanej w siedzibie armatora Obwodowej Komisji Wyborczej nr 81 w Gdyni [zob. „Ci co na morzu...” 1985: 3]. Jak jest dzisiaj, wyżej wspominałem i sięgnąłem do statystyk.

Krzysztof Skotnicki uznał onegdaj tworzenie obwodów głosowania za granicą „za całkowite nieporozumienie” [Skotnicki 2006: 58], opierając swój argument na malejącej liczbie głosujących w nich wyborców, tudzież rosnących kosztach odbywanych tam wyborów [por. Skotnicki 2006: 58–59]. Co zastanawiające, ale i inspirujące, nie znalazłem u tego autora postulatu rezygnacji z wyborów na morzu. Opowiedział się on natomiast za umożliwieniem wyborcom na statkach głosowania za pośrednictwem poczty bądź przez pełnomocnika [por. Skotnicki 2000: 191]. Wedle *Kodeksu wyborczego* w obwodach głosowania utworzonych na statkach ani głosowanie korespondencyjne (art. 53a § 4), ani głosowanie przez pełnomocnika (art. 54 § 4) nie jest możliwe. Gdybym miał się poważnie zastanowić nad koncepcją wyartykułowaną przez łódzkiego autora i uzupełnił ją o postulat umożliwienia również „morskim” wyborcom głosowania elektronicznego, jestem przekonany, że spełnienie tych oczekiwań przysłużyłoby się pełniejszej niż obecnie realizacji zasady powszechności w polskim prawie wyborczym. Mam jednak pewne wątpliwości. Pierwsza bierze się z częściowo tylko przewidywalnej przyszłości społeczeństwa informacyjnego, w którym być może jedyną formą każdego głosowania będzie *e-voting*, w związku z czym moje rozważania nad perspektywami wyborów na statkach całkowicie tracą na aktualności. Druga wątpliwość nie ma charakteru futurystycznego, lecz jest mocno osadzona w smutnej teraźniejszości polskiej żeglugi: z punktu widzenia prawa morskiego najważniejsze wydają mi się takie rozwiązania prawa wyborczego, które przyczynią się (pośrednio, rzecz jasna) do powrotu polskich statków pod polską banderę. W pełni opowiadam się za wprowadzeniem do wyborów na statkach alternatywnych metod głosowania, obawiam się jednak, czy osiągnięty tą drogą wzrost liczebności głosujących na morzu nie będzie (w ślad za lobbieniem ze strony rzeczników „tanich bander”) poczytywany za wyraz rozwoju polskiej żeglugi morskiej. Fałszywego rozwoju. Najlepszym rozwiązaniem byłoby utrzymanie w zreformowanej postaci wyborów i referendum na statkach, przy jednoczesnym podjęciu przez ustawodawcę zróżnicowanych środków prawnych i ekonomicznych na tyle skutecznych, by polska bandera załopotała na polskich statkach w miejsce bander obcych. Jeśli polska flota nie podniesie się z obecnego tragicznego stanu, nie wiem, czy nie lepiej byłoby całkowicie zrezygnować z wyborów i referendum na morzu. Z pełną świadomością powagi sytuacji, rzecz jasna, w odróżnieniu od irracjonalnego skasowania wyborów parlamentarnych na morzu w 1991 roku

Istnieje jednak jeszcze jeden, już sygnalizowany wyżej, sposób na zwiększenie liczbowego stanu wyborców przebywających na morzu w dniu głosowania. Raz jeszcze przywołam wystąpienie prezesa zarządu, dyrektora naczelnego LOTOS Petrobaltic S.A. do podsekretarza stanu w MiiR z 9 stycznia 2015 roku W ślad za postulatem zawartym w tym piśmie Ministerstwo Infrastruktury

i Rozwoju usiłowało bezskutecznie apelować do Komisji Nadzwyczajnej do Spraw Zmian w Kodyfikacjach Sejmu RP o zapewnienie czynnego prawa wyborczego osobom przebywającym w dniu wyborów na stacjonarnych platformach wiertniczych i wydobywczych posadowionych na dnie morskim na stałe, nie są one bowiem statkami i nie są kierowane przez kapitanów¹²⁹. Niestety, władza ustawodawcza nie uwzględniła ani tej sugestii egzekutywy, ani udostępnionych przez nią alarmujących informacji, że kilkadziesiąt tysięcy polskich marynarzy pływających na statkach podnoszących polską banderę pozbawionych jest prawa głosu, ani propozycji umożliwienia im głosowania drogą elektroniczną¹³⁰. W moim głębokim przekonaniu należy bezsprzecznie znowelizować *Kodeks wyborczy* także w kierunku umożliwienia odbywania głosowań na takich morskich jednostkach zakładów górniczych jak platformy wiertnicze i wydobywcze posadowione na dnie morskim na stałe. Obecny stan prawny wykracza przeciwko zasadzie powszechności prawa wyborczego. Chodzi nie tylko o sprawiedliwe wyrównanie praw wyborczych załóg platform będących statkami z załogami platform niebędących nimi, ale i o zaakcentowanie faktu, że największą część wyborców głosujących na morzu w wyborach i referendum w 2015 roku stanowiły łącznie osoby zatrudnione na platformach uznanych naówczas za polskie statki morskie.

Zmiany, byle racjonalne, są niezbędne, nie mogą bowiem określić obowiązujących regulacji prawnych dotyczących się wyborów i referendum na morzu inaczej niż jako rażąco naruszające zarówno powszechność prawa wyborczego, jak i prawa członków załogi, tudzież pasażerów statku morskiego. Przyczyn tego godnego krytyki stanu rzeczy doszukuję się w dwóch sferach. Pierwszą jest sfera ściśle prawna, a zwłaszcza ograniczenie minimalnej liczby przebywających na statku osób, posiadających czynne prawo wyborcze oraz fakultatywny charakter dyskrecjonalnej siłą rzeczy kompetencji kapitana statku do złożenia wniosku do właściwego ministra¹³¹. Druga sfera ma charakter tyleż ekonomiczny co polityczny, a rozumiem przez nią drastyczne, wręcz dramatyczne zmniejszenie liczby tych statków morskich, na których można kumulatywnie spełnić wszystkie przesłanki niezbędne do zorganizowania wyborów i referendum, ze szczególnym uwzględnieniem sprowadzenia liczebności statków podnoszących polską banderę do stanu śladowego. Jeśli zmiany w *Kodeksie wyborczym* ustawą z 25 czerwca 2015 roku dotyczące się definicji polskiego statku morskiego i kompetencji jego kapitana do wnoszenia o utworzenie obwodu,

¹²⁹ Pismo podsekretarza stanu w MliR dr hab. D. Pyć do przewodniczącego KNZK Sejmu RP W. Pahlą z 18 lutego 2015 r.

¹³⁰ Tamże.

¹³¹ Nie można zapominać i o tym, że utworzenie obwodu na statku jest także fakultatywną kompetencją ministra, skoro korzysta z niej dopiero po zasięgnięciu opinii PKW, skądinąd tak samo niewiążącej, jak i wniosek kapitana statku.

oceniam względnie pozytywnie, raz jeszcze odniosę się jak najbardziej krytycznie do powiązania głosowań na statkach z okręgiem właściwym dla Warszawy. Próbuję bezskutecznie dociekać przyczyn, dla których dokonano tej zmiany. Nie znajdując ani jednej usprawiedliwiającej ją przesłanki, jak najgłośniejszym wzywam, by powrócić do *status quo ante*, czyli ponowne przyporządkować tworzone na statkach obwody do okręgów właściwych dla siedzib ich armatorów. Wniosek *de lege ferenda* opieram przede wszystkim na argumentcie więzi między wyborcą a kandydatem do wybieralnego urzędu; mając na uwadze, że w latach 2019–2020 mają się odbyć wybory do wszystkich godności obsadzanych również przez wyborców „morskich”, gorąco postuluję, by przywrócenia racjonalnego i sprawdzonego rozwiązania nie odkładać na ostatnią chwilę. W wyborach prezydenckich i referendum ogólnokrajowym (w tym zapowiedzianym, choć bardzo ogólnikowo, przez prezydenta RP na rok 2018) nie ma w istocie znaczenia, której okręgowej komisji wyborczej, lub któremu komisarzowi wyborczemu zostaną przekazane głosy oddane na statkach, bezcelowe jest jednak różnicowanie właściwości organu administracji wyborczej wyższego szczebla (w stosunku do komisji obwodowej na statku) w zależności od tego, jakiego rodzaju głosowanie jest na statku przeprowadzane. Przy niezbędnych zmianach w *Kodeksie wyborczym* niechaj pozostanie zatem w obecnym brzmieniu art. 26 ust. 2 ustawy z 14 marca 2003 roku, w świetle którego to komisarzowi wyborczemu właściwemu dla siedziby armatora przekazywane są wyniki i protokoły głosowania z obwodów na polskich statkach morskich, i niech odnośne przepisy *Kodeksu wyborczego* odzyskają podobne brzmienie.

14. „Statek, który wypływa z portu, jest szczególnym zjawiskiem: to dom, który nie jest domem; zakład pracy, do którego nie trzeba dojeżdżać kolejką elektryczną; wolne terytorium, ograniczone nieznośną i upokarzającą ciasnotą” [Ostrołęka 1966: 10; częściowo odmiennie Kołodziej, Kołodziej-Durnaś 2012: 27–43; diametralnie różnie Janiszewski 1987: 153–161]. Do rangi paradoksu urasta fakt, że tak kazuistycznie ujęta w przepisach prawa organizacja odbywanych na statkach morskich wyborów na określone urzędy państwowe i referendum ogólnokrajowego w żadnym zakresie nie konweniuje z powierzeniem załodze prawa dokonywania jakichkolwiek wyborów osób zajmujących na statku stanowiska kierownicze, czy rozstrzygnięciem przez nią o ważnych sprawach statku w formie sankcjonowanego prawem referendum. Inny ceniony autor pisał przed 45 laty o „samowładczym a rozpowszechnionym jeszcze dzisiaj stylu dowodzenia załogą statku” [Milian 1972: 232–233]. Trudno nie tylko nie zgodzić się z tym stwierdzeniem, ale i przyznać, że autokratyzm w dowodzeniu statkiem oraz jego załogą jest zjawiskiem tyleż aktualnym, co pogłębiającym się z wielu przyczyn, zwłaszcza ekonomicznych. Z tego samego 1972 roku pochodzi wyrażone przez innych autorów przekonanie, że „współgospodarzem statku jest załoga” [Koczorowski i in. 1972: 62], dzisiaj niestety nieodpowiadające prawdzie.

Skoro zatem załoga nie jest współgospodarzem statku, niechaj poczuje się choć w minimalnym stopniu współgospodarzem państwa – zwłaszcza poprzez instytucje wyborów i referendum. Jeśli jednak powrót polskich statków pod polską banderę nie stanie się faktem, perspektywy zasięgu decydowania marynarzy o stanie spraw kraju postrzegam pesymistycznie.

BIBLIOGRAFIA

- Adamczak Wojciech. 2005. „Zastaw na statku morskim według prawa polskiego”. W *Polskie prawo prywatne w dobie przemian. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Jerzemu Młynarczykowi*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Adamczyk Krzysztof, Jerzy Drzemczewski, Bohdan Huras. 2011. *Polskie Linie Oceaniczne: album floty 1951–2011*. Gdynia: Pomorska Oficyna Wydawniczo-Reklamowa Porta Mare.
- Adrianowska Ewa. 1999. „Zasoby i walory morza w przestrzenno-ekonomicznym systemie lądu”. W *W kręgu cywilizacji europejskiej. Praca ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Piskozubowi w 40-lecie pracy naukowej*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Bogusz Mariusz. 2010. „Problem charakteru prawnego zasad techniki prawodawczej”. *Gdańskie Studia Prawnicze XXIV*.
- Buczkowski Jerzy. 1996. *Powszechność wyborów w praktyce III Rzeczypospolitej*. Rzeszów: Wydawnictwo Oświatowe FOSZE.
- Buczkowski Łukasz. 2011. „Stwierdzenie ważności wyborów parlamentarnych i prezydenckich na gruncie kodeksu wyborczego”. W Krzysztof Skotnicki (red.), *Kodeks wyborczy. Wstępna ocena*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Chojcka Ewa. 1995. „Pomnik Poległych Stoczniovców w Gdańsku – uwspółcześniony tropaion”. *Gdańskie Studia Muzealne* 6.
- „Ci co na morzu”. W „W poczuciu odpowiedzialności za Polskę”. 1985. *Dziennik Bałtycki* 219.
- Czaplińska Magdalena. 2005. „Egzekucja ze statków morskich”. *Gdańskie Studia Prawnicze XIV*.
- Drogosiewicz Maciej, Janusz Nowakowski. 2000. *Eksploatacja statku handlowego*. Gdynia: Akademia Marynarki Wojennej im. Bohaterów Westerplatte.
- Drzemczewski Jerzy. 2009. *Na śródziemnomorskim szlaku: 1924–2008*. Gdynia: Pomorska Oficyna Wydawniczo-Reklamowa Porta Mare.
- Drzemczewski Jerzy. 2012. *Polskie Linie Oceaniczne 1951–2012. Zarys działalności*. Gdynia: Pomorska Oficyna Wydawniczo-Reklamowa Porta Mare.
- Dyla Adam. 2005. „Podział kraju na okręgi wyborcze w wyborach do Sejmu – ewolucja”. W Zbigniew Witkowski (red.), *Konstytucjonalizm włoski i polski w aktualnych fazach ich przemian*. Materiały z sympozjum. Toruń, 2 czerwca 2005. Toruń: Wydawnictwo „Dom Organizatora”.
- Gebethner Stanisław. 2007. „Głosowanie poza granicami państwa w wyborach do Sejmu i do Senatu, w wyborach do Parlamentu Europejskiego oraz a wyborach prezydenckich i referendum ogólnokrajowym. Doświadczenia i propozycje nowych rozwiązań”. W Sabina Grabowska, Radosław Grabowski (red.), *Alternatywne sposoby głosowania a aktywizacja elektoratu*. Międzynarodowa Konferencja Naukowa, Rzeszów, 26-27 marca 2007 roku. Rzeszów: Poligrafia Wyższego Seminarium Duchownego.
- Godecki Zbigniew. 2015. „Status prawny kapitana portu”. *Prawo Morskie XXXI* 151-160.

- Janiszewski Ludwik. 1987. „Krytyka Goffmanowskiej koncepcji statku morskiego jako instytucji zamkniętej”. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1.
- Koczorowski Eugeniusz, Jerzy Koziański, Ryszard Pluta. 1972. *Zwyczaj i ceremonial morski*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie.
- Kołodziej Arkadiusz, Agnieszka Kołodziej-Durnaś. 2012. „Determinanty więzi społecznej na statku – badania jakościowe wśród marynarzy”. *Opuscula Sociologica* 2.
- Koziński Mirosław H. 2010. *Morskie prawo publiczne*. Gdynia: Wydawnictwo Akademii Morskiej.
- Kruczalak-Jankowska Joanna. 2014. „Statek morski w postępowaniu upadłościowym”. *Gdańskie Studia Prawnicze* XXXII.
- Lopuski Jan. 1956. *Poradnik prawny dla kapitanów i oficerów polskich statków handlowych*. Warszawa: Wydawnictwa Komunikacyjne.
- Milian Lech. 1972. *Czas wolny marynarzy na morskich statkach transportowych*. Szczecin: Wydawnictwo Instytutu Zachodniopomorskiego.
- Młynarczyk Jerzy. 1998. „Armator jako przedsiębiorca”. *Rejent* 3.
- Młynarczyk Jerzy. 2002. *Prawo morskie*. Gdańsk: Arche.
- Ostrołęka Zygmunt. 1966. *Kolory mojego morza*. Gdynia: Wydawnictwo Morskie.
- Piwowski Jan. 1975. *Nowoczesny statek handlowy*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie.
- Puchalski Jerzy. 1989. „Zastępca kapitana statku – prawo i praktyka”. *Prawo i Orzecznictwo Morskie* 13–14.
- Radwański Piotr. 2008a. „Pozycja prawna kapitana (2). Przedstawiciel armatora”. *Nasze Morze* 4.
- Radwański Piotr. 2008b. „Pozycja prawna kapitana (7). Publiczno-prawne kompetencje”. *Nasze Morze* 9.
- Rudnicki Jan. 2015. *Testament żołnierski i testamenty wojskowe w europejskiej tradycji prawnej*. Kraków: OD.NOWA.
- Sidor Gabriela. 2014. „Zatrzymanie osoby przez kapitana statku morskiego”. *Studia Iuridica Lublinensia* 21.
- Skotnicki Krzysztof. 2000. *Zasada powszechności w prawie wyborczym. Zagadnienia teorii i praktyki*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Skotnicki Krzysztof. 2006. [Głos w dyskusji]. W Sabina Grabowska, Radosław Grabowski (red.), *Prawo wyborcze do parlamentu w wybranych państwach europejskich*. Międzynarodowa Konferencja Naukowa, Rzeszów 3–4 kwietnia 2006 roku. Rzeszów: Poligrafia Wyższego Seminarium Duchownego.
- Skotnicki Krzysztof. 2007. Skład obwodowych komisji wyborczych i obwodowych komisji do spraw referendum. W Ferdynand Rymarz (red.), *Judices electionis custodes (Sędziowie kustoszami wyborów). Księga Pamiątkowa Państwowej Komisji Wyborczej*. Warszawa: Wydawnictwo Krajowego Biura Wyborczego.
- Sokala Andrzej. 2011. „Administracja wyborcza w polskim kodeksie wyborczym”. W Krzysztof Skotnicki, *Kodeks wyborczy. Wstępna ocena*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Sokala Andrzej, Mikołaj Święcki. 2007. Administracja wyborcza w III Rzeczypospolitej Polskiej (struktura organizacyjna i charakter prawny). W Ferdynand Rymarz (red.), *Judices electionis custodes (Sędziowie kustoszami wyborów). Księga Pamiątkowa Państwowej Komisji Wyborczej*. Warszawa: Wydawnictwo Krajowego Biura Wyborczego.
- Uziębło Piotr, Grzegorz Wierczyński. 2010. „Charakter prawny aktów prawa zakładowego”. *Gdańskie Studia Prawnicze* XXIV.
- „W atmosferze powagi i patriotycznej jedności przebiegały wybory w województwach gdańskim i elbląskim. Manifestacyjne poparcie programu dynamicznego rozwoju Polski”. 1976a. *Dziennik Bałtycki* 66.

- Wojtaszak Andrzej. 2007. „Wybory parlamentarne i samorządowe w Świnoujściu na tle przemian politycznych w Polsce w latach 1989–2005”. W S. Mollin (red.), *Świnoujście – tradycja i współczesność*. Z. 1. Świnoujście: Dom-Inwest, Elmos, Wydawnictwo „Dokument” Oficyna Archiwum Państwowego w Szczecinie.
- Wóźniewski Krzysztof. 2013. „Publicznoprawne funkcje kapitana statku z art. 72 § 1 kodeksu morskiego w sferze prawa karnego procesowego – zarys problematyki”. *Gdańskie Studia Prawnicze* XXIX.
- „Wybory w kraju i za granicą”. 1976b. *Dziennik Bałtycki* 66.
- Zając Edward. 1971. „Wodowanie statku m/s Sanok”. *Rocznik Sanocki* III.
- Załuski Bolesław. 1974. „Socjologiczne aspekty kierowania załogą statku transportowego”. *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne*. Z. 62. Socjologia II.
- Zyzda Barbara. 2015. „Publicznoprawne funkcje kapitana statku morskiego”. W Mirosław Sadowski (red.), *Z badań nad prawem, administracją i myślą polityczną*. Acta Erasmiana. T. 10. Wrocław: Katedra Historii Doktryn Politycznych i Prawnych Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego.

AKTY PRAWNE

Międzynarodowa konwencja w zakresie wyszkolenia marynarzy, wydawania im świadectw oraz pełnienia wacht, 1978, sporządzona w Londynie dnia 7 lipca 1978 r. (Dz. U. 1984, nr 39, poz. 201 ze zm.).

Ustawy

- Ustawa z dnia 28 kwietnia 1952 r. o pracy na polskich morskich statkach handlowych w żegludzie międzynarodowej (Dz. U. 1952, nr 25, poz. 171 ze zm.).
- Ustawa z dnia 25 września 1954 r. – *Ordynacja wyborcza do rad narodowych* (Dz. U. 1954, nr 43, poz. 193).
- Ustawa z dnia 24 października 1956 r. – *Ordynacja wyborcza do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* (Dz. U. 1960, nr 58, poz. 325 ze zm.).
- Ustawa z dnia 5 listopada 1958 r. o zmianie ustawy o pracy na polskich morskich statkach handlowych w żegludzie międzynarodowej (Dz. U. 1958, nr 68, poz. 338).
- Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz. U. 2015, poz. 2126 ze zm.).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – *Kodeks cywilny* (Dz. U. 2017, poz. 459).
- Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych (Dz. U. 2016, poz. 625 ze zm.).
- Ustawa z dnia 13 lutego 1984 r. – *Ordynacja wyborcza do rad narodowych* (Dz. U. 1988, nr 7, poz. 55).
- Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. – *Ordynacja wyborcza do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej X kadencji, na lata 1989–1993* (Dz. U. 1989, nr 19, poz. 102 ze zm.).
- Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. – *Ordynacja wyborcza do Senatu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* (Dz. U. 1989, nr 19, poz. 103).
- Ustawa z dnia 27 września 1990 r. o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. 2010, nr 72, poz. 467 ze zm.).
- Ustawa z dnia 10 maja 1991 r. – *Ordynacja wyborcza do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz. U. 1994, nr 72, poz. 319 ze zm.).
- Ustawa z dnia 28 czerwca 1991 r. – *Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz. U. 1991, nr 59, poz. 252).
- Ustawa z dnia 28 maja 1993 r. – *Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz. U. 1993, nr 45, poz. 205 ze zm.).

- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – *Kodeks karny* (Dz. U. 2016, poz. 1137 ze zm.).
- Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. – *O służbie zagranicznej* (Dz. U. 2017, poz. 161).
- Ustawa z dnia 18 września 2001 r. – *Kodeks morski* (Dz. U. 2016, poz. 66).
- Ustawa z dnia 14 marca 2003 r. o referendum ogólnokrajowym (Dz. U. 2015, poz. 318).
- Ustawa z dnia 23 stycznia 2004 r. – *Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego* (Dz. U. 2004, nr 25, poz. 219 ze zm.).
- Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. – *Kodeks wyborczy* (Dz. U. 2017, poz. 15).
- Ustawa z dnia 29 czerwca 2011 r. – *Prawo geologiczne i górnicze* (Dz. U. 2016, poz. 1131 ze zm.).
- Ustawa z dnia 25 czerwca 2015 r. o zmianie ustawy – *Kodeks wyborczy* (Dz. U. 2015, poz. 1043).
- Ustawa z dnia 25 czerwca 2015 r. – *Prawo konsularne* (Dz. U. 2015, poz. 1274 ze zm.).
- Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o pracy na morzu (Dz. U. 2015, poz. 1569 ze zm.).

Rozporządzenia

- Rozporządzenie Ministra – Kierownika Urzędu Gospodarki Morskiej z dnia 7 maja 1983 r. w sprawie zasad i warunków sprzedaży, podawania i spożywania napojów alkoholowych na morskich statkach handlowych, w żegludze międzynarodowej oraz w międzynarodowych portach morskich (Dz. U. 1983, nr 25, poz. 121).
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” (Dz. U. 2016, poz. 283).
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 30 kwietnia 2003 r. w sprawie sposobu sporządzania i aktualizacji spisu osób uprawnionych do udziału w referendum ogólnokrajowym dla obwodów głosowania utworzonych na polskich statkach morskich (Dz. U. 2003, nr 74, poz. 669 ze zm.).
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 30 kwietnia 2003 r. w sprawie szczegółowych wymagań oraz obowiązków kapitana polskiego statku morskiego w zakresie ochrony lokalu obwodowej komisji do spraw referendum w czasie przerwy w głosowaniu (Dz. U. 2003, nr 75, poz. 675).
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 3 czerwca 2003 r. w sprawie sposobu przekazywania, przechowywania i udostępniania dokumentów z przeprowadzonego referendum ogólnokrajowego (Dz. U. 2003, nr 102, poz. 951).
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 18 czerwca 2004 r. w sprawie prowadzenia dzienników statku o polskiej przynależności (Dz. U. 2004, nr 162, poz. 1696 ze zm.).
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 23 lutego 2005 r. w sprawie trybu postępowania kapitana statku wobec osoby podejrzanej o popełnienie przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu żeglugi morskiej (Dz. U. 2005, nr 42, poz. 405).
- Rozporządzenie Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dnia 7 sierpnia 2013 r. w sprawie wykszolenia i kwalifikacji członków załóg statków morskich (Dz. U. 2017, poz. 167).
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 13 listopada 2013 r. w sprawie sposobu przekazywania, przechowywania i udostępniania dokumentów z wyborów (Dz. U. 2013, poz. 1488).
- Rozporządzenie Ministra Gospodarki z dnia 25 czerwca 2014 r. w sprawie szczegółowych wymagań dotyczących prowadzenia ruchu zakładów górniczych wydobywających kopaliny otworami wiertniczymi (Dz. U. 2014, poz. 812).
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury i Rozwoju z dnia 21 kwietnia 2015 r. w sprawie szczegółowych wymagań oraz obowiązków kapitana polskiego statku morskiego w zakresie ochrony lokalu wyborczego w czasie przerwy w głosowaniu spowodowanej nadzwyczajnymi wydarzeniami (Dz. U. 2015, poz. 576).

- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury i Rozwoju z dnia 21 kwietnia 2015 r. w sprawie spisu wyborców dla obwodów głosowania utworzonych na polskich statkach morskich (Dz. U. 2015, poz. 586).
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury i Rozwoju z dnia 24 kwietnia 2015 r. w sprawie utworzenia obwodów głosowania na polskich statkach morskich w wyborach Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. 2015, poz. 590).
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury i Rozwoju z dnia 5 sierpnia 2015 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie sposobu sporządzania i aktualizacji spisu osób uprawnionych do udziału w referendum ogólnokrajowym dla obwodów głosowania utworzonych na polskich statkach morskich (Dz. U. 2015, poz. 1157).
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury i Rozwoju z dnia 28 sierpnia 2015 r. w sprawie utworzenia obwodów głosowania dla wyborców przebywających na polskich statkach morskich w referendum ogólnokrajowym wyznaczonym na dzień 6 września 2015 r. (Dz. U. 2015, poz. 1287).
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury i Rozwoju z dnia 16 października 2015 r. w sprawie utworzenia obwodów głosowania na polskich statkach morskich w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. 2015, poz. 1650).
- Rozporządzenie Ministra Gospodarki Morskiej i Żeglugi Śródlądowej z dnia 5 lipca 2016 r. w sprawie listy załogi statku (Dz. U. 2016, poz. 1016).

Postanowienia

- Postanowienie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 4 lutego 2015 r. o zarządzeniu wyborów Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. 2015, poz. 188).
- Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 czerwca 2015 r. o zarządzeniu ogólnokrajowego referendum (Dz. U. 2015, poz. 852).
- Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 lipca 2015 r. w sprawie zarządzenia wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. 2015, poz. 1017).

Uchwały

- Uchwała Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 16 maja 2011 r. w sprawie trybu i terminu powoływania obwodowych komisji wyborczych w obwodach głosowania utworzonych na polskich statkach morskich (M. P. 2011, nr 44, poz. 476).
- Uchwała Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 3 lutego 2014 r. w sprawie wzorów kart do głosowania w wyborach do Parlamentu Europejskiego dla obwodów głosowania utworzonych za granicą i na polskich statkach morskich (M. P. 2014, poz. 139).
- Uchwała Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 10 lutego 2014 r. w sprawie sposobu sporządzania i przekazania kart do głosowania dla obwodów głosowania utworzonych na polskich statkach morskich w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2014 r. (M. P. 2014, poz. 179).
- Uchwała Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 17 lutego 2014 r. w sprawie zasad i trybu przekazywania okręgowej komisji wyborczej właściwej dla siedziby armatora wyników głosowania i protokołów głosowania z obwodów utworzonych na polskich statkach morskich w wyborach do Parlamentu Europejskiego (M. P. 2014, poz. 181).
- Uchwała Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 24 marca 2014 r. w sprawie wytycznych dla obwodowych komisji wyborczych dotyczących zadań i trybu przygotowania oraz przeprowadzenia głosowania w obwodach głosowania utworzonych za granicą i na polskich statkach morskich w wyborach do Parlamentu Europejskiego, zarządzonych na dzień 25 maja 2014 r. (M. P. 2014, poz. 257).

- Uchwała Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 4 lutego 2015 r. w sprawie wzorów kart do głosowania dla obwodów głosowania utworzonych za granicą i na polskich statkach morskich w wyborach Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w 2015 r. (M. P. 2015, poz. 153).
- Uchwała Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 23 lutego 2015 r. w sprawie sposobu sporządzania i przekazania kart do głosowania dla obwodów głosowania utworzonych na polskich statkach morskich w wyborach Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w 2015 r. (M. P. 2015, poz. 252).
- Uchwała Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 14 kwietnia 2015 r. w sprawie zasad i trybu przekazywania okręgowej komisji wyborczej właściwej dla siedziby armatora wyników głosowania i protokołów głosowania z obwodów utworzonych na polskich statkach morskich w wyborach Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, zarządzonych na dzień 10 maja 2015 r. (M. P. 2015, poz. 346).
- Uchwała Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 22 czerwca 2015 r. w sprawie wzorów karty do głosowania oraz nakładki na kartę do głosowania sporządzonej w alfabecie Braille'a w referendum ogólnokrajowym zarządzonym na dzień 6 września 2015 r. (M. P. 2015, poz. 572).
- Uchwała Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 6 lipca 2015 r. w sprawie trybu i terminu powoływania obwodowych komisji do spraw referendum w obwodach głosowania utworzonych na polskich statkach morskich w referendum ogólnokrajowym (M. P. 2015, poz. 632).
- Uchwała Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 20 lipca 2015 r. w sprawie zasad i trybu przekazywania komisarzowi wyborczemu właściwemu dla siedziby armatora wyników głosowania i protokołów głosowania z obwodów utworzonych na polskich statkach morskich w referendum ogólnokrajowym zarządzonym na dzień 6 września 2015 r. (M. P. 2015, poz. 664).
- Uchwała Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 27 lipca 2015 r. w sprawie wytycznych dla obwodowych komisji do spraw referendum, dotyczących zadań i trybu przygotowania oraz przeprowadzenia głosowania w obwodach głosowania utworzonych za granicą i na polskich statkach morskich w referendum ogólnokrajowym zarządzonym na dzień 6 września 2015 r. (M. P. 2015, poz. 749).
- Uchwała Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 3 sierpnia 2015 r. w sprawie zasad drukowania i przekazania kart do głosowania dla obwodów głosowania utworzonych na polskich statkach morskich w referendum ogólnokrajowym zarządzonym na dzień 6 września 2015 r. (M. P. 2015, poz. 709).
- Uchwała Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 3 września 2015 r. w sprawie wzorów kart do głosowania w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej dla obwodów głosowania utworzonych za granicą i na polskich statkach morskich (M. P. 2015, poz. 846).
- Uchwała Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 16 września 2015 r. w sprawie sposobu sporządzania i przekazania kart do głosowania dla obwodów głosowania utworzonych na polskich statkach morskich w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, zarządzonych na dzień 25 października 2015 r. (M. P. 2015, poz. 914).
- Uchwała Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 16 września 2015 r. w sprawie trybu i terminu powoływania obwodowych komisji wyborczych w obwodach głosowania utworzonych na polskich statkach morskich (M. P. 2015, poz. 926).
- Uchwała Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 16 września 2015 r. w sprawie zasad i trybu przekazywania okręgowej komisji wyborczej właściwej dla siedziby armatora wyników głosowania i protokołów głosowania z obwodów utworzonych na polskich statkach morskich w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, zarządzonych na dzień 25 października 2015 r. (M. P. 2015, poz. 928).

Uchwała Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 5 października 2015 r. w sprawie wytycznych dla obwodowych komisji wyborczych dotyczących zadań i trybu przygotowania oraz przeprowadzenia głosowania w obwodach głosowania utworzonych za granicą i na polskich statkach morskich w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, zarządzonych na dzień 25 października 2015 r. (M. P. 2015, poz. 1020).

Inne

Decyzja nr 242/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 21 czerwca 2011 r. w sprawie wprowadzenia do użytku Regulaminu Służby na Okrętach Marynarki Wojennej (Dz. Urz. MOPN 2011, nr 13, poz. 191).

KORESPONDENCJA URZĘDOWA

Pismo prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Bronisława Komorowskiego do marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej Radosława Sikorskiego z dnia 8 stycznia 2015 r.

Pismo prezesa zarządu, dyrektora naczelnego LOTOS Petrobaltic S.A. mgr. inż. Zbigniewa Paszkowicza do podsekretarza stanu w Ministerstwie Infrastruktury i Rozwoju z dnia 9 stycznia 2015 r.

Pismo przewodniczącego Państwowej Komisji Wyborczej Wojciecha Hermelińskiego do podsekretarza stanu w Ministerstwie Infrastruktury i Rozwoju dr hab. Doroty Pyć z dnia 19 stycznia 2015 r., ZPOW-430-1/15.

Pismo podsekretarza stanu w Ministerstwie Infrastruktury i Rozwoju dr hab. Doroty Pyć do przewodniczącego Komisji Nadzwyczajnej do Spraw Zmian w Kodyfikacjach Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej Witolda Pahlą z dnia 18 lutego 2015 r., DTM-VI-0210-2-AM/15 NK:44807/15.

Pismo przewodniczącego Państwowej Komisji Wyborczej Wojciecha Hermelińskiego do podsekretarza stanu w Ministerstwie Infrastruktury i Rozwoju dr hab. Doroty Pyć z dnia 26 lutego 2015 r., ZPOW-430-1/15.

Pismo przewodniczącego Państwowej Komisji Wyborczej Wojciecha Hermelińskiego do podsekretarza stanu w Ministerstwie Infrastruktury i Rozwoju dr hab. Doroty Pyć z dnia 3 marca 2015 r., ZPOW-600-2/15.

Pismo prezesa zarządu, dyrektora naczelnego LOTOS Petrobaltic S.A. mgr. inż. Zbigniewa Paszkowicza do ministra infrastruktury i rozwoju mgr Marii Wasiak z dnia 31 marca 2015 r., NK/w/187/2015.

Pismo zastępcy przewodniczącego Państwowej Komisji Wyborczej Wiesława Kozielowicza do podsekretarza stanu w Ministerstwie Infrastruktury i Rozwoju dr hab. Doroty Pyć z dnia 14 kwietnia 2015 r., ZPOW-600-2/15.

Pismo kierownika Zespołu Armatorskiego Instytutu Oceanologii Polskiej Akademii Nauk dr. inż. Andrzeja Kadłubickiego do Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju z dnia 22 czerwca 2015 r., IO/TA/1111/15.

Pismo Ministra Administracji i Cyfryzacji (z up. sekretarz stanu mgr Stanisław Huskowski) do ministra infrastruktury i rozwoju mgr Marii Wasiak, ministra spraw wewnętrznych mgr Teresy Piotrowskiej, ministra spraw zagranicznych mgr. Grzegorza Schetyny, prezesa Rządowego Centrum Legislacji mgr. Macieja Berka i generalnego inspektora ochrony danych osobowych dr Edyty Bielał-Jomaa z dnia 14 lipca 2015 r., DP-WL.0211.50.2015.

Pismo prezesa zarządu, dyrektora naczelnego LOTOS Petrobaltic S.A. mgr. inż. Zbigniewa Paszkowicza do ministra infrastruktury i rozwoju mgr Marii Wasiak z dnia 20 lipca 2015 r., NK/w/550/2015.

- Pismo zastępcy dyrektora do spraw naukowych Instytutu Oceanologii Polskiej Akademii Nauk prof. nadzw. IO PAN dr hab. Kseni Pazdro do ministra infrastruktury i rozwoju mgr Marii Wasiak z dnia 22 lipca 2015 r., IO/TA/1295/2015.
- Pismo kierownika Działu Armatorskiego Akademii Morskiej w Gdyni mgr Katarzyny Majewskiej do ministra infrastruktury i rozwoju mgr Marii Wasiak z dnia 30 lipca 2015 r.
- Pismo zastępcy przewodniczącego Państwowej Komisji Wyborczej Wiesława Kozielowicza do podsekretarza stanu w Ministerstwie Infrastruktury i Rozwoju dr hab. Doroty Pyć z dnia 12 sierpnia 2015 r., ZPOW-800-9/15.
- Pismo dyrektora Morskiego Instytutu Rybackiego – Państwowego Instytutu Badawczego dr. Emila Kuzebskiego do Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju z dnia 8 września 2015 r., DO/2727/52/2015.
- Pismo dyrektora, pełnomocnika armatora The Sail Training Association Poland Marka Klebana do Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju z dnia 14 września 2015 r., 109/2015.
- Pismo kierownika Biura Zarządzania Zasobami Ludzkimi LOTOS Petrobaltic S.A. mgr Katarzyny Sowy do ministra infrastruktury i rozwoju mgr Marii Wasiak z dnia 15 września 2015 r., NK/w/753/2015.
- Pismo przewodniczącego Państwowej Komisji Wyborczej Wojciecha Hermelińskiego do podsekretarza stanu w Ministerstwie Infrastruktury i Rozwoju dr hab. Doroty Pyć z dnia 7 października 2015 r., ZPOW-500-3/15.
- Pismo zastępcy przewodniczącego Państwowej Komisji Wyborczej Wiesława Kozielowicza do podsekretarza stanu w Ministerstwie Infrastruktury i Rozwoju dr hab. Doroty Pyć z dnia 20 października 2015 r., ZPOW-430-1/15.
- Pismo Ministra Infrastruktury i Rozwoju (z up. podsekretarz stanu dr hab. Dorota Pyć) do przewodniczącego Państwowej Komisji Wyborczej Wojciecha Hermelińskiego z dnia 5 listopada 2015 r., DTM.VI.0210.8.8.2015.AM NK:303232/15.
- Pismo sekretarza Państwowej Komisji Wyborczej Beaty Tokaj do podsekretarza stanu w Ministerstwie Infrastruktury i Rozwoju z dnia 16 listopada 2015 r., ZPOW-430-1/15.
- Pismo Ministra Gospodarki Morskiej i Żeglugi Śródlądowej (wz. podsekretarz stanu dr Krzysztof Kozłowski) do przewodniczącego Państwowej Komisji Wyborczej Wojciecha Hermelińskiego z dnia 4 grudnia 2015 r., DTM.VI.0210.8.13.2015.AM NK:329777/15.
- Pismo sekretarza Państwowej Komisji Wyborczej Beaty Tokaj do podsekretarza stanu w Ministerstwie Gospodarki Morskiej i Żeglugi Śródlądowej dr. Krzysztofa Kozłowskiego z dnia 11 grudnia 2015 r., ZPOW-430-1/15.
- Pismo podsekretarza stanu w Ministerstwie Gospodarki Morskiej i Żeglugi Śródlądowej Pawła Brzezickiego do przewodniczącego Państwowej Komisji Wyborczej Wojciecha Hermelińskiego z dnia 30 grudnia 2015 r., DTM.VI.0210.8.15.AM NK:351060/15.
- Pismo sekretarza Państwowej Komisji Wyborczej Beaty Tokaj do podsekretarza stanu w Ministerstwie Gospodarki Morskiej i Żeglugi Śródlądowej Pawła Brzezickiego z dnia 7 stycznia 2016 r., ZPOW-430-1/15.
- Pismo podsekretarza stanu w Ministerstwie Gospodarki Morskiej i Żeglugi Śródlądowej Pawła Brzezickiego do przewodniczącego Państwowej Komisji Wyborczej Wojciecha Hermelińskiego z dnia 15 stycznia 2016 r., DTM.VI.0210.8.16.2015.AM NK:398/2016.
- Pismo sekretarza Państwowej Komisji Wyborczej Beaty Tokaj do podsekretarza stanu w Ministerstwie Gospodarki Morskiej i Żeglugi Śródlądowej Pawła Brzezickiego z dnia 22 stycznia 2016 r. (w oryginale błędnie 2015), ZPOW-430-1/15.
- Pismo szefa Krajowego Biura Wyborczego Beaty Tokaj do dr. Macieja Kijowskiego z dnia 28 grudnia 2016 r., ZPOW-066-254/16.

Pismo sekretarza Państwowej Komisji Wyborczej Beaty Tokaj do podsekretarza stanu w Ministerstwie Gospodarki Morskiej i Żeglugi Śródlądowej Pawła Brzezickiego z dnia 3 stycznia 2017 r., ZPOW-430-1/15/16.

Pismo Ministra Cyfryzacji (z up. sekretarz stanu Marek Zagórski) do podsekretarza stanu w Ministerstwie Gospodarki Morskiej i Żeglugi Śródlądowej Pawła Brzezickiego z dnia 5 stycznia 2017 r., DP-WLII.0210.811.2016.

Pismo dyrektora Departamentu Prawnego Ministerstwa Gospodarki Morskiej i Żeglugi Śródlądowej dr. Bartosza Szczurowskiego do dyrektora Departamentu Prawa Gospodarczego Rządowego Centrum Legislacji Moniki Salamończyk z dnia 9 lutego 2017 r., DP.022.662.2016. BS.

Pismo dyrektora Departamentu Prawa Pracy, Rodziny i Infrastruktury Rządowego Centrum Legislacji Agnieszki Juszczyk do dyrektora Departamentu Prawnego Ministerstwa Gospodarki Morskiej i Żeglugi Śródlądowej dr. Bartosza Szczurowskiego z dnia 20 lutego 2017 r., RCL.DPŚI.555.230/2015.

Inne źródła drukowane

Druki sejmowe.

Krajowe Biuro Wyborcze, Dokumentacja niearchiwalna.

Sejm RP. VII kadencja. Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Nadzwyczajnej do spraw zmian w kodyfikacjach (nr 91) z dnia 22 kwietnia 2015 r.

Sprawozdania Stenograficzne z posiedzeń Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej.

Sprawozdanie Podkomisji stałej do spraw nowelizacji *Kodeksu wyborczego* z dnia 10 kwietnia 2015 r.

Źródła internetowe

wpolityce.pl/polityka/243941-marynarze-bez-prawa-do-glosowania-wybory-mozliwe-tylko-na-statkach-z-polska-bandera.

www.fryderykchopin.pl/regulamin-pokladowy.t22/.

www.pogoria.pl/pl/content/regulamin-sts-pogoria.

STRESZCZENIE

Tematem artykułu są wybory do sejmu i senatu, wybory prezydenta i wybory do Parlamentu Europejskiego oraz referendum ogólnokrajowe odbywane na polskich statkach morskich (w rozumieniu *Kodeksu wyborczego*). Szczególna uwaga zwrócona jest na specyficzne kompetencje kapitana statku. Opierając się na przytoczonych przepisach i ich praktycznym zastosowaniu autor komentuje (także krytycznie) obecne rozwiązania i wysuwa propozycje ich nowelizacji.

Słowa kluczowe: wybory, referendum, statek morski, kapitan

**THE ELECTIONS AND THE NATIONWIDE REFERENDUM ON THE POLISH SEA-GOING VESSELS. FACTS, CONCLUSIONS, OBSERVATIONS
(summary)**

The article deals with the elections to the Sejm and the Senate, the presidential elections, the elections to the European Parliament as well as the nationwide referendum that are held on the Polish sea-going vessels (in the meaning of the *Electoral Code*). The author pays special attention to the specific competences of the shipmaster. Basing on quoted rules and their practical application the author comments (also critically) the present regulations and makes proposals of their amendment.

Keywords: elections, referendum, sea-going vessel, shipmaster.

„Studia Wyborcze”, tom 24, 2017

DOI: 10.26485/SW/2017/24/3

Zdzisław Iłski*

WZÓR SYSTEMU WYBORCZEGO POLSKI PRZEDROZBIOROWEJ (XV–XVIII WIEK)

WPROWADZENIE

Państwo polskie weszło na drogę parlamentaryzmu wcześniej, zasadniczo już w XV wieku. Tworząc sejm z wybieralną izbą poselską, aż do epoki rozbiorowej nie opracowano jednolitego aktu prawnego, regulującego procedurę jej powoływania. Nie było ordynacji wyborczej w dzisiejszym rozumieniu. Zbliżone do tego rozstrzygnięcia zapadły dopiero w ostatnich latach istnienia I Rzeczypospolitej.

Mimo to można twierdzić, że państwowość polska miała system wyłaniania posłów na sejm. Główne elementy tego systemu istniały od początku działania sejmu, ale też rozwijały i zmieniały się w czasie. Celem autora jest wskazanie zasadniczych ogniw tegoż systemu, zwrócenie uwagi na tendencje jego rozwoju, poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, jaki wzór one wytworzyły i jak został on spożytkowany w tworzeniu jednolitego systemu wyborczego u kresu Rzeczypospolitej.

Problem systemu wyborczego Polski przedrozbiorowej nie był dotychczas odrębnie omawiany. Przewijał się jednak w wielu opracowaniach, poświęconych parlamentaryzmowi polskiemu i działalności sejmików¹. Podjęcie tej tematyki uzasadnione jest poszerzeniem wiedzy odnoszącej się do systemów wyborczych, zwłaszcza ich genezy. Pozwala ona dokładniej opisać i zrozumieć system wyborczy dawnej Polski, a także skorygować nieścisłości widniejące w dotychczasowych interpretacjach.

* Dr hab., Zespół Politologii i Komunikacji Społecznej, Studium Nauk Humanistycznych i Społecznych, Politechnika Wroclawska, zdzislaw.ilski@pwr.edu.pl

¹ Do ważniejszych prac można tu zaliczyć m.in.: Bardach i in. [1993]; Czaplński [1957]; Michalski (red.) [1984]; Olszewski [1966]; Pawiński [1978]; Prochaska [1898]; Siemiński [1906]; Śreniowski [1938]; Suchen-Grabowska, Dybkowska (red.) [1993]; Włodarczyk [1973].

Parlament Polski przedrozbiorowej był dwuizbowy. Senat pochodził z nominacji. Artykuł poświęcony jest więc wyborowi izby poselskiej sejm Rzeczypospolitej. Pisząc o systemie jej wyłaniania wziąłem pod uwagę główne jego elementy: podstawę terytorialną i wielkość okręgu wyborczego, formułę wybierania posłów na sejm i uprawnienia wyborców.

GLÓWNE ELEMENTY I TENDENCJE ROZWOJU SYSTEMU ELEKCJI POSŁÓW

W dawnej Polsce ważną rolę odgrywały sejmiki. Te, na których wybierano posłów, nazywano na ogół sejmikami poselskimi lub przedsejmowymi. Zbierały się w województwach, ziemiach lub powiatach i tym samym stanowiły okręgi wyborcze. Od XV wieku liczba sejmików poselskich systematycznie wzrastała. Miało to związek ze zmianami granic Polski w XVI stuleciu, przyłączeniem do Korony Mazowsza, Inflant, Podlasia i Ukrainy, z zawarciem unii lubelskiej oraz ze zniesieniem odrębności Prus Królewskich i innymi sprawami. Jeżeli więc w połowie XVI wieku zbierało się w Polsce 27 sejmików (siedem w Małopolsce, 10 w Wielkopolsce i 10 w województwie mazowieckim), to po zawarciu unii lubelskiej było już 69 sejmików – 44 w Koronie (20 w Wielkopolsce i na Mazowszu, 16 w Małopolsce z Ukrainą, osiem w Prusach Królewskich), 24 w Wielkim Księstwie Litewskim i jeden w Inflantach. Sieć sejmików przedsejmowych ustaliła się niemal całkowicie w XVI wieku i zasadniczo pozostała niezmieniona do początku epoki rozbiorowej [Olszewski 1966: s. 58]. Oznaczało to jednak, że nie korygowano sieci sejmików poselskich w związku z utratą ziem w następnym stuleciu i nawet po zawarciu w 1686 roku pokoju z państwem moskiewskim nadal odbywały się sejmiki egzulanckie – grupujące szlachtę ziem, które już odpadły od Rzeczypospolitej.

Słabą stroną systemu wyborczego dawnej Polski było to, że sieć sejmików nie była systematyczna pod względem geograficznym i administracyjnym. Tworzyły one układ mozaikowy. Z punktu widzenia wielkości obszaru obejmowały różnorodne terytoria – od małej ziemi gostyńskiej po ogromne województwo kijowskie. Zróżnicowanie to dotyczyło także formalno-politycznego statusu terytoriów, z których powoływano posłów. Okręgami wyborczymi były zarówno sejmiki wojewódzkie, jak i ziemskie czy powiatowe. Dostrzegalna była przy tym ewolucja, jeżeli chodzi o formowanie podstawy wybierania posłów szlacheckich. Punkt ciężkości wyraźnie przesunął się z jednostek większych ku mniejszym. O ile bowiem na przełomie XV i XVI wieku w procedurze wyboru posłów dominowały sejmiki wojewódzkie, organizowane dla większych obszarów, tak później przewagę zyskiwały sejmiki mniejszych jednostek terytorialnych – ziem i powiatów. Na 69 sejmików już tylko 19 były to sejmiki

województwie, a 50 – sejmiki ziem i powiatów. Ważny fakt miał miejsce zwłaszcza w Wielkim Księstwie Litewskim. Na mocy przywileju króla Zygmunta Augusta z 1565 roku terytorialną podstawą 21 z 24 sejmików stał się tu powiat sądowy, a dzięki temu cały układ sejmikowy był pod względem geograficznym usystematyzowany. Pisała Anna Sucheni-Grabowska: „Schemat litewski okazał się prosty i jednolity” [Sucheni-Grabowska, Dybkowska (red.) 1993: 132]. Dał też wyraźny wzór organizowania sejmików powiatowych i kreował tradycję wybierania posłów w powiatach. Wzmacniała ją też praktyka, iż nawet w przypadku sejmików wojewódzkich czy ziemskich wybierających większą liczbę posłów starano się respektować prawo powiatu do posiadania własnych posłów, czy posła. Tym kierowały się np. sejmiki województw sandomierskiego czy sieradzkiego [Olszewski 1966: 58–63; Płaza 1987: 79].

Brak jednolitej podstawy wybierania posłów ziemskich oznaczał w konsekwencji, że sejmiki wybierały różną liczbę posłów. W gruncie rzeczy w dawnej Polsce nie istniała ścisła norma reprezentacji, proporcjonalnie wiążąca liczbę mandatów z wielkością terytorium czy liczbą mieszkańców. O liczbie mandatów obsadzanych przez sejmiki bardziej decydowała tradycja niż przesłanki racjonalne. Realnie uitała się ona ewolucyjnie, a dużą rolę odegrał w tym zwyczaj [Pawiński 1978: 122]. Na progu parlamentaryzmu polskiego starano się ustanowić system binominalny. Za Janem Długoszem zarówno Karol Boromeusz Hoffman, jak i Antoni Prochaska twierdzili, że już od 1468 roku, w związku ze zwołaniem sejmu walnego do Piotrkowa, ustaliła się zasada, iż każdy sejmik ziemski będzie delegował po dwóch posłów [Hoffman 1988: 37; Prochaska 1898: 43, 170–176]. Rozwiązanie to nie stało się wówczas normą, pozostało jednak wzorem, którego przyjmowanie zostało rozłożone w czasie. Faktycznie posłów na sejm Polski przedrozbiorowej powoływano w małych okręgach wyborczych, liczących od dwóch do ośmiu mandatów. Wyjątkowo w Wielkopolsce województwa poznańskie i kaliskie wybierały na wspólnym sejmiku w Środzie 12 posłów. Tendencja rozwoju systemu wyborczego w zakresie wielkości okręgów wyborczych była jednak widoczna: starano się dążyć do ustanowienia systemu binominalnego – z 69 aż 42 sejmiki wybierały po dwóch posłów².

Liczba posłów na sejm nominalnie powinna oscylować wokół 182–190. Do 1764 roku mogła ona być jednak właściwie dowolna, gdyż nie została ustalona liczba przedstawicieli Prus Królewskich. Reprezentacja tego obszaru wahała się od 12 w 1695 roku do 105 w 1699 roku oraz 118 w 1730 roku [Olszewski 1966: 61]. Dopiero w 1764 roku doprecyzowano, że Prusy Królewskie będą miały 46-osobowe przedstawicielstwo, po dwóch posłów z każdego powiatu, a to pozwala ustalić liczbę krzeseł poselskich na 236 [*Volumina Legum*, 1860,

² Szczegółowy wykaz okręgów wyborczych w Rzeczypospolitej w latach 1692–1763 widnieje w [Olszewski 1966: 64–66]. Zob. też [Michalski (red.) 1984: 68–69; Bardach i in. 1993: 28].

t. VII: 10; . Leśnodorski 1947: 37]. Z kolei sejm nadzwyczajny obradujący w 1767/1768 roku zwiększył reprezentację województw poznańskiego i kaliskiego, z 12 do 20 posłów, a tym samym ogólna liczba posłów sejmowych wzrosła do 244. Nasilające się od drugiej połowy XVII wieku zrywanie sejmików poselskich sprawiało, że faktyczna liczba posłów była jednak różna. Normalnie na sejm przybywało 120–150 przedstawicieli sejmików [Olszewski 1966: 101].

Ważnym elementem systemu wyborczego Polski przedrozbiorowej był też sposób wybierania posłów przez sejmiki. W drugiej połowie XVI i w pierwszej połowie XVII wieku izba poselska górowała znaczeniem nad senatem; w niej spoczywał punkt ciężkości polityki państwa. Przywiązywano więc wagę do trybu jej powoływania. Badacze zgodnie twierdzą, że do 1768 roku całe postępowanie sejmikowe opierało się nie na prawie stanowionym, lecz na zwyczaju i podejściu pragmatycznym, w którym życie przeważało nad formą [Siemieński 1906: 46; Śreniowski 1938: 9; Włodarczyk 1973: 159–166; Kriegseisen 1991: 51]. Tym samym do czasów stanisławowskich dawna Polska nie ujednoczyła oraz nie sformalizowała zasad wybierania posłów. Procedury wyborcze były zdecentralizowane, a o zasadach wybierania posłów zasadniczo decydowały sejmiki – samodzielnie i niezależnie od siebie.

W procedurze powoływania posłów początkowo kierowano się zasadą jednomyślności; wybór *unanymi consensu* był prawem podstawowym i wyjściowym. W wielu wypadkach sejmiki zdobywały się rzeczywiście na jednomyślną – często w postaci aklamacji – elekcję posłów. Szlachta wysoko szacowała wybór „chwalebłą jednomyślnością”, postrzegała ją jako „znak łaski Bożej” [Włodarczyk 1973: 169]. Wybór w tym trybie był realnie trudny do osiągnięcia. Stanisław Śreniowski zauważył, że w tym stanie rzeczy, to nie zasada jednomyślności, będąca wyrazem aktywności grupy, lecz zasada zgody, jako bardziej pasywna, a tym samym łatwiejsza w operowaniu, stała się na sejmiku główną zasadą podejmowania decyzji. Jego zdaniem nie były one sobie zresztą przeciwstawne, wyznaczały dwie odmienne sytuacje podejmowania przez sejmik decyzji [Śreniowski 1938: 98–99].

Jednakowoż także wybór na zasadzie zgody oznaczał w praktyce różne możliwości elekcji posłów. Po pierwsze, starano się w ramach debaty sejmikowej przedyskutować i wspólnie ustalić, kto będzie posłem na sejm. W tym trybie postępowania operowano też „braterską perswazją”. Polegała na skłanianiu kandydatów słabo popieranym do rezygnacji z ubiegania się o mandat, z czym często łączyła się obietnica wyboru przy „kolejnej okazji”. Tym sposobem wybierano osoby wspólnie uzgodnione i wówczas elekcja była faktycznie jednogodna. Po drugie, wybór jednogodny następował wówczas, gdy większość była za określonymi kandydaturami, a mniejszość – chociaż miała inną preferencję wyborczą – nie kontestowała woli większości. W tym wypad-

ku realnie działała zasada *nemiene contradicente*, brak sprzeciwu. Operowano nią od połowy XVII i przez cały XVIII wiek. Traktowano ją też jako główny miernik zgodnych wyborów [Śreniowski 1938: 102]. Po trzecie, wybór jednozgodny następował i wtedy, gdy większość w różnej formie przymuszała mniejszość do respektowania swej woli lub też przechodzono nad sprzeciwem do porządku dziennego i nie uwzględniano go. Po czwarte wreszcie, w sytuacji występowania silnego napięcia na sejmiku, godzono się dzielić mandaty pomiędzy skonfliktowane siły i w ten sposób osiągać swoisty „zgodny wybór”³. Dosyć specyficzną ilustracją ostatniego przypadku był wybór posłów na sejm dokonany w 1584 roku przez sejmik proszowski. Widnieje ona w opracowanym przez Józefa Siemieńskiego *Dyaryuszu sejmiku proszowskiego przedsejmowego roku 1584*. Sejmik ten wyłaniał sześciu posłów z województwa krakowskiego. W 1584 roku zebrał się w trudnym momencie historycznym, krótko po straceniu Samuela Zborowskiego, przedstawiciela ważnego rodu możnowładczego. Okoliczność ta zaważyła na niezwykle burzliwym przebiegu sejmiku, obradującym w warunkach obecności uzbrojonych osób. Przeważali na nim zwolennicy rodu Zborowskich, a mniejszością byli stronnicy Jana Zamoyskiego, naówczas kanclerza wielkiego koronnego i hetmana wielkiego koronnego. Podczas wyboru posłów bez większych trudności ustalono nazwiska pięciu posłów – czterech z obozu Zborowskich i jednego z obozu hetmańskiego. Zwaśnione strony nie mogły jednak osiągnąć zgody odnośnie do ostatniego posła, każdy z obu obozów chciał mieć swojego przedstawiciela. Mimo napiętej atmosfery, grożącej wybuchem starcia zbrojnego, zdołano osiągnąć porozumienie. Polegało na tym, że zgodzono się obrać obu spornych kandydatów i w sumie wybrano nie sześciu, lecz siedmiu posłów – pięciu z formacji Zborowskich i dwóch stronników J. Zamoyskiego [*Dyaryusz sejmiku...*, 1912: 317–332]. Rozstrzygnięcie to było specyficzne, bo wybór jednozgodny został osiągnięty na drodze samowolnego zwiększenia, o jeden, puli mandatów przysługujących województwu krakowskiemu.

Szlachta polska była przywiązana do zasady jednomyślności/jednoznaczności. Doceniano jej tradycyjną rolę w przeszłości, pochwalano funkcje w zakresie ochrony wolności i równości szlacheckiej, respektowania praw mniejszości i opozycji, a za tym pozytywną rolę w integracji wielonarodowej Rzeczypospolitej. Zasada jednoznaczności była też wyrazem sprzeciwu wobec mechaniczno-liczbowego rozstrzygnięcia ważnych kwestii, szlachta ceniła sobie rozważanie ich na drodze debaty, dialogu, perswazji i kompromisu, a ponadto aprobowała myśl, że głosy nie tylko należy liczyć, ale i ważyć [Michalski (red.) 1984: 141–144; Bardach i in. 1993: 64–65; Olszewski 2002: 272; Dziegielewski 1993: 77–79].

³ Obszerniej o procedurze wyborczej w [Michalski (red.) 1984: 137–144]; Czapliński [1957: 230]; Śreniowski [1938: 98–111]; Włodarczyk [1973: 131].

Na dłuższą metę utrzymanie zasady jednozgodności okazało się jednak niemożliwe. Dla zmiany sposobu myślenia szlachty w tej sprawie, szczególnie istotne okazały się względy pragmatyczne, a głównie fatalne często działanie zasady jednozgodności na poziomie lokalnym, w sprawach związanych z bliskimi interesami szlachty. Ważną ścieżką rozwoju demokracji w dawnej Polsce była możliwość samorządzenia się ziem i województw. W jej ramach szlachta miała możliwość wybierania z własnego grona kandydatów na ważnych urzędników ziemskich, zwłaszcza podkomorzonych, sędziów, podsędków czy pisarzy ziemskich. Na funkcje owe wybierała po czterech kandydatów, spośród których król powoływał jedną osobę. Początkowo starano się dokonywać tego wyboru na zasadzie jednomyślności, co z biegiem lat stawało się coraz trudniejsze. Zdarzało się, że czasem przez szereg lat dany urząd nie był obsadzany; urząd ważny właśnie z punktu widzenia bieżących potrzeb szlachty. Podobnych trudności przysparzał wybór przedstawicieli ziemi do Trybunału Koronnego dokonywany na tzw. sejmikach deputackich [Pawiński 1978: 390–399; Kriegseisen 1991: 137–168; Choińska-Mika 1998: 33–38]. Ciekawą obserwację poczynił Józef Siemieński zaznaczając, że zrywanie sejmików następowało najczęściej właśnie na sejmikach wyborczych, a nie stosowano *liberum veto* na sejmikach rozstrzygających sprawy merytoryczne [Siemieński 1906: 50; Włodarczyk 1973: 169–175].

Z czasem doszedł do tego kolejny element. Już w XVI wieku, zwłaszcza w okresie działania ruchu egzekucyjnego, sejmiki stały się widowiskiem ostrych starć pomiędzy magnaterią a szlachtą, a później także pomiędzy koteriami magnackimi oraz miejscem korumpowania szlachty. Jednogodny wybór posłów stał się niesłychanie trudny. W sytuacji braku zgody intuicyjnie odwoływano się do rozstrzygnięcia większościowego. Nie było ono jednak regułą formalną i kandydaci przegrywający nie zawsze godzili się z porażką. Prowadziło to więc czasem do wyboru podwójnego składu posłów i praktyki rugowania części z nich przez sejm [Płaza 1987: 83–84]. Od połowy XVII wieku życie sejmikowe zaczęło też ulegać stopniowej patologizacji, w której ramach dokonywało się na większą skalę zrywanie sejmików przedsejmowych. Jeżeli w 1669 roku na sejmie nie było przedstawicieli tylko 10 sejmików, tak w czasach saskich liczba zrywanych sejmików mogła dochodzić już do kilkudziesięciu; np. w 1732 roku zerwano – ekstremalnie – aż 39 sejmików poselskich [Olszewski 1966: 76–77]. Szlachta zaczęła więc także orientować się, że zasada wyboru jednomyślnego stawała się dysfunkcyjna dla mechanizmu działania państwa. Zrywanie sejmików wyborczych zachwiało powszechną dawniej aprobatą dla wyborów jednomyślnych. Szlachta dostrzegła anarchizujący wpływ tej zasady na funkcjonowanie mechanizmu państwa, a także na znacznie jej bliższe działanie instytucji ziemskich.

Stopniowo więc w procedurach wyborczych zaczęła sobie torować drogę zasada głosowania większościowego. Według J. Siemieńskiego, jej wprowadzenie przebiegało w dwóch fazach. Pierwsza przebiegała w XVII wieku, a kolejna w drugiej połowie XVIII wieku [Siemieński 1906: 48]. Jako pierwsze przyjęły ją w 1598 roku sejmiki województwa mazowieckiego. W 1611 roku postanowienie sejmu, że wybory posłów na sejm będą przeprowadzane większością głosów otrzymały sejmiki województw sieradzkiego i krakowskiego oraz sejmiki ziem wieluńskiej i chełmskiej. W 1613 roku podobne decyzje uzyskały sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego, sejmiki województw kijowskiego i płockiego oraz ziemi łęczyckiej. Pod koniec XVII wieku większościowy tryb elekcji posłów wprowadziły jeszcze województwo podlaskie (w 1681 r.) i województwa kujawskie (w 1685 r.). Ostatecznie więc większość sejmików – przynajmniej 45 na 69 – wprowadziła większościowy tryb elekcji. Chociaż przyjęcie przez sejmik większościowej formuły wyborczej wymagało aprobaty sejmu, to głos decydujący w tej kwestii należał jednak do samego sejmiku; sejm potwierdzał wolę szlachty z danego terytorium. Od razu też stosowano tę formułę do wyboru posłów, jak też do wyłaniania kandydatów na urzędy, przedstawicieli szlachty w trybunale i sądach kapturowych. W tych sejmikach, które wdrożyły formułę większościową, głosowano jawnie, a marszałek sejmiku stawiał kreskę przy nazwisku kandydata, na którego głos został oddany; w XVIII wieku obliczanie głosów stało się obowiązkiem asesorów. Do elekcji wystarczyło uzyskanie względnej większości głosów [Siemieński 1906: 48–49; Olszewski 1966: 98; Włodarczyk 1973: 131; Kriegseisen 1991: 60].

Tak więc już w XVII stuleciu większościowa formuła wyborcza zaczęła być ważna w systemie politycznym Polski. Trzeba jednak widzieć, że przyjmowała się ona powoli i z pewnymi oporami. Szlachta postrzegała ją ambiwalentnie. Doceniała z jednej strony jej efektywność w procedurze wyborczej, lecz z drugiej strony – czasem uważała ją za zagrożenie dla wolności, która w mniemaniu szlachty osadzona była właśnie na zasadzie jednozgodności, a nie większości. Szlachta także dostrzegała, że większościowa formuła elekcji posłów nie chroni przed tumultami i zrywaniem sejmików [Siemieński 1906: 52; Śreniowski 1938: 109; Olszewski 1966: 208, 307–309; Włodarczyk 1973: 131–132, 171].

Stąd też płynęła znamienita ostrożność i pewna niekonsekwencja w operowaniu nią. Jak pisał Adolf Pawiński, sejmik kujawski wprowadził ją na przykład dopiero w 1685 roku, ale była podważana i na sejmiku tym jeszcze długo potem starano się podejmować decyzje i wybierać posłów na zasadzie jednozgodności [Pawiński 1978: 78 – 81, 126, 401, 479–483]. Z kolei szlachta ziemi dobrzyńskiej do epoki stanisławowskiej nie żądała zmiany procedury wyboru posłów, zgodę na operowanie formułą większościową uzyskała dopiero w 1766 roku, ale w ogóle z niej nie korzystała i tradycyjnie wybierała na zasadzie jednozgodności [Siemieński 1906: 49–53].

Sejmiki, które formalnie nie przyjęły większościowej metody powoływania posłów nie miały sformalizowanych zasad wyborczych. Operowały też różnymi sposobami ich elekcji. Większość z nich pozostała przy praktyce jednozgodnego ich powoływania, niektóre wybierały na podstawie formuły większościowej. W tej grupie sejmików zdarzało się, że stosowano kombinowany system wyboru posłów: jeżeli tryb wyboru jednozgodnego zawodził, to elekcję posłów można było przeprowadzić na podstawie formuły większościowej⁴. Jednak także i to oznaczało różne możliwości wyboru posłów. Sejmik województwa ruskiego w Sądowej Wiszni w 1720 roku przyjął, że jeżeli zawiedzie tryb wyboru jednozgodnego, to za zgodą uczestników sejmiku wybory posłów zostaną przeprowadzone metodą większościową [Olszewski 1966: 99–100].

Kombinacyjny system mógł znaleźć również jednocześnie zastosowanie na tym samym sejmiku i w odniesieniu do różnych kandydatur. Ilustruje to przebieg wyboru czterech posłów ziemi łęczyckiej w 1613 roku. Sejmik wybrał trzech posłów na zasadzie zgody, a czwartego w wyborach większościowych [Włodarczyk 1973: 169].

Ostatecznie więc już w XVII wieku system wyborczy do izby poselskiej został oparty na różnych sposobach elekcji przedstawicieli sejmików, operowano zasadami jednozgodności większości głosów lub praktyczną kombinacją tych zasad. Część szlachty zdawała sobie sprawę z tego, że jest to słaba strona systemu politycznego i domagała się – długo bezskutecznie – wprowadzenia jednolitego sposobu wyboru posłów; żądanie takie wystąpiło, np. w 1690 roku w instrukcji sejmiku kujawskiego, ułożonej dla nowo wybranych posłów [Olszewski 1966: 99].

Ważna wydaje się tu być jeszcze refleksja dotycząca relacji między zasadami wyborów jednozgodnych a większościowych oraz postrzeganie tej relacji przez samą szlachtę. W odczuciu szlachty wybory jednozgodne nie kolidowały wcale z wyborami większościowymi [Olszewski 1966: 98–101]; dla niej „tem lepszy był wybór, im więcej nad większość zjednoczył” [Śreniowski 1938: 111]. Wydaje się, że szlachta wyraźnie też unikała kategorię wartościowania obu tych zasad [Olszewski 1966: 98–101]. W życiu politycznym postępowała elastycznie, często odwoływała się do rozwiązań pragmatycznych. Chociaż bliższe jej było dokonywanie wyborów na podstawie zgody, to jednak doceniała efektywność zasady większości. W sumie traktowała obie zasady wyborcze jako komplementarne. Właśnie dlatego często gotowa była operować kombinacją tych zasad. Starala się przeprowadzić wybory zgodnie, a jeżeli to zwodziło, stosowała tryb większościowy [Kriegseisen 1991: 60; Chońska-Mika 1998: 30–31; Rzązewski i in 2014: 75]. Trzeba zauważyć, że ta elastycz-

⁴ Np. sejmik halicki nie wprowadził formalnie większościowej formuły wybierania posłów, ale tak właśnie ich wybrał w latach 1699, 1701, 1712 [Śreniowski 1938: 110].

na i pragmatyczna skłonność operowania systemem kombinacyjnym widoczna była zarówno w tych sejmikach, które przyjęły większościowy sposób wyboru posłów, jak i w tych, które tradycyjnie za punkt wyjścia traktowały wybory jednozgodne. Można więc zaliczyć skłonność i praktykę operowania kombinacyjnym sposobem elekcji posłów do wzoru systemu wyborczego Polski przedrozbiorowej.

W pracach dotyczących procedur elekcyjnych w dawnej Polsce jest niewiele informacji o uprawnieniach wyborcy, czasem trudno w nich znaleźć odpowiedź na pytanie o liczbę głosów, które mógł oddać szlachcic uczestniczący w wyborze posła na sejmiku. Elekcji dokonywano w okręgu wielomandatowym. Większościowa formuła wyborcza może w nim być stosowana w kilku wariantach: 1) może przybrać postać głosowania ograniczonego, w którym wyborca ma mniej głosów niż jest miejsc do obsadzenia; 2) może być realizowana w formie głosowania blokowego, w którym wyborca ma tyle głosów, ile mandatów jest do obsadzenia; 3) może też być wyrażana poprzez głosowanie aprobowane, w którym wyborca może udzielić poparcia dowolnej liczbie zgłoszonych kandydatów. Nieliczne źródła i prace opisujące dokonywanie wyborów poselskich na sejmikach wydają się wskazywać, że w tych sejmikach, które przyjęły większościową formułę wyborczą, znalazł zastosowanie system głosowania blokowego, w wersji otwartej. Jest to większościowy system wyborczy, wybory przeprowadza się w okręgach wielomandatowych, wyborca ma tyle głosów, ile mandatów jest do obsadzenia, nie może kumulować głosów, oddaje je na konkretne osoby, bez możliwości przeniesienia głosów na innych kandydatów, a do elekcji potrzebne jest uzyskanie większości względnej [Sokala i in. 2013: 228]. Tak też wybierał posłów polski szlachcic – wyborca: oddawał tyle głosów, ilu posłów dany sejmik mógł obrać, jego głosy były zapisywane kreskami przez marszałka sejmiku (od XVIII w. przez asesorów), a do elekcji wystarczyła większość względna. Z zachowanego w archiwaliach rodziny Morsztynów w Bibliotece Narodowej opisu przebiegu sejmiku proszowickiego w 1689 roku wynika, że w ten właśnie sposób dokonano na nim elekcji posłów na sejm w 1690 roku⁵.

W okresie poprzedzającym epokę rozbiorów ówczesna Polska miała system wyłaniania izby poselskiej. Był on jednak ułomny. Za wyjątkiem Wielkiego Księstwa Litewskiego, sieć sejmików poselskich nie była usystematyzowana pod względem polityczno-administracyjnym i geograficznym. Sejmiki wybierały różną liczbę posłów i nie było to związane z racjonalną normą reprezentacji.

⁵ http://www.wilanow-palac.pl/jak_wybierano_poslow_na_sejm_glosowanie_na_sejmiku_przedsejmowym_w_proszowicach_w_1689_r.html. Prawdopodobieństwo stosowania systemu głosowania blokowego sygnalizował także Śreniowski [1938: 110], opisując dokonywanie wyboru przez sejmik halicki czterech kandydatów na urzędy ziemskie.

Niejednolite były też zasady powoływania przedstawicieli szlachty. Praktyka elekcji posłów na sejm w dawnej Polsce już do końca XVII wieku wykreowała jednak dosyć widoczny wzór systemu wyborczego. Wybijały się w nim następujące kluczowe elementy. Po pierwsze, w aspekcie polityczno-administracyjnym podstawą wyboru posłów starano się czynić sejmiki mniejszych jednostek terytorialnych – ziem i powiatów. Po drugie – z punktu widzenia wielkości okręgu wyborczego – za wyjątkiem Wielkopolski – posłów wybierano w okręgach małych, liczących od jednego do ośmiu mandatów; ponad połowa sejmików wybierała po dwóch posłów. Po trzecie – z punktu widzenia formuły wyborczej system elekcji posłów starano się oprzeć na kombinacji zasady jednogodności i zasady większości; w przypadku stosowania trybu większościowego regułą rozstrzygnięcia była większość zwykła, otrzymywana na ogół w głosowaniu jawnym, potwierdzonej odpowiednią liczbą kresek stawianych przy nazwiskach kandydatów. Po czwarte – w aspekcie uprawnień głosującego operowano systemem głosowania blokowego: szlachcic – wyborca mógł oddać tyle głosów, ile mandatów poselskich było do obsadzenia.

IMPLEMENTACJA W REFORMIE USTROJU POLITYCZNEGO POLSKI PODJĘTEJ PRZEZ SEJM CZTEROLETNI

Zarysowany przez praktykę polityczną wzór systemu wyborczego do sejmu uwzględniany był dalej przez polską myśl polityczną, przygotowującą grunt pod głęboką zmianę systemu politycznego państwa. Znalazł też zastosowanie w reformach podjętych w czasie panowania króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, a zwłaszcza w planie reform państwa polskiego przyjętym przez Sejm Wielki (1788–1792). Zawarty w nich koncept uzdrowienia parlamentaryzmu polskiego zawierał nie tylko rozwiązania odnoszące się do trybu podejmowania decyzji sejmowych, znoszące *liberum veto* i wprowadzające głosowanie większościowe. Dostrzeżono także potrzebę ustanowienia jednolitego systemu wyborczego.

Zmiany w tym zakresie następowały stopniowo, ale już od samego początku epoki stanisławowskiej. Wyraźnie też nawiązywały do wzoru systemu wyborczego wypracowanego do końca XVII wieku. Torował sobie drogę system binominalny: konstytucja sejmu konwokacyjnego w 1764 roku stanowiła, że trzy województwa pruskie będą wysyłały stałą liczbę posłów – po dwóch z powiatu, a na sejmie nadzwyczajnym w 1767/1768 roku postanowiono, że posłowie z Wielkopolski będą wybierani na trzech sejmikach wojewódzkich, ale po dwóch z każdego powiatu [*Volumina Legum*, 1860, t. VII: 10, 155; Siemieński 1905: 11, 49 – 50; Kriegseisen 1991: 261].

Także podczas obrad sejmu 1767/1768 roku ustanowiono jednolity tryb wybierania posłów. Prawa wyborcze uzyskała szlachta powiązana z ziemią danego sejmiku. Czynne prawo wyborcze oznaczono dla wieku 18 lat, a bierne – 23 lata. W procedurze wyboru posłów broniła się, zaczerpnięta z wypracowanego wcześniej wzoru, kombinacja wyborów jednozgodnych i większościowych. Konstytucja sejmu stanowiła bowiem, że dla wyboru posłów, a także na inne funkcje wybieralne, w pierwszej kolejności należało szukać rozstrzygnięcia jednozgodnego. W sytuacji, gdy wybór nie był zgodny, należało przeprowadzić głosowanie większościowe. Z opisu procedury wynika, że każdy pełnoprawny uczestnik sejmiku oddawał głos w sposób jawny, zapisując swoją preferencję na karcie wyborczej konkretnych kandydatów [*Volumina Legum*, 1860, t. VII: 293–294]. Na podstawie tego opisu trudno jest jednak ustalić, ile głosów mógł oddać szlachcic – wyborca; prawdopodobnie chodziło o głosowanie blokowe. Sejm z 1767/1768 roku wprowadził kombinację jednozgodności z tajnym głosowaniem większościowym także w kwestiach merytorycznych: „Na sejmikach, osobliwie poselskim, wszelkie materie, gdy się *per unanimitatem* nie zgodzą, *per turnum pluralitate* traktowane być mają...” [*Volumina Legum*, 1860, t. VII: 294].

Jednolity dla całego państwa system wyłaniania izby poselskiej sejmu ustanowiono dopiero w ramach przyjmowania *Konstytucji 3 maja*. Nie został on jednak zawarty w samej Konstytucji, gdyż miała ona charakter ramowy, wskazujący jedynie podstawy ustroju politycznego Rzeczypospolitej. Na przyjęty w 1791 roku system wyborczy składały się regulacje zawarte zasadniczo w czterech ustawach Sejmu Wielkiego. Pierwszą z nich była ustawa pt. *Sejmiki*, na ogół nazywana prawem o sejmikach, uchwalona 24 marca 1791 roku i potwierdzona w *Konstytucji 3 maja*. Wprowadziła ona rozwiązania systemowe poczynąń sejmików wybierających posłów na dwuletnią kadencję sejmu. Miały odbywać się co dwa lata w stałym miejscu i terminie (18 sierpnia), począwszy od 1792 roku. Obrady miały trwać zasadniczo od godziny dziewiątej rano do trzeciej po południu. Od udziału w sejmikach wyłączono szlachecką służbę magnacką, szlachtę gołątę i większość dzierżawców. Uczestnikami sejmiku byli szlachcice ujęci w *Księdze ziemiańskiej*, która powinna być utworzona na terenie każdego sejmiku i *de facto* była spisem wyborców. Czynne prawo wyborcze miało przysługiwać od 18 roku życia, a bierne od ukończenia 23 lat. Ustanowiono też procedurę poczynąń sejmiku, w tym również sposób wyboru posłów. Każdy uprawniony do korzystania z biernego prawa wyborczego mógł sam zgłosić pisemnie swoją kandydaturę przed sejmikiem lub na początku jego obrad, ale kandydatury mogły też być swobodnie wysuwane przez innych uczestników sejmiku. Lista osób kandydujących powstawała na samym początku jego obrad. Procedura wyborcza przewidywała zastosowanie występującej we wzorze kombinacji jednozgodności z wyborami większościowymi.

Co więcej, uczyniła ją wręcz zasadą. Zarazem też dokładniej ją prezentowała. W pierwszej kolejności marszałek sejmiku miał „szukać” rozstrzygnięcia jednozgodnego. Mianowicie odczytywał z listy kandydaturę i trzykrotnie pytał sejmik o zgodę na jej elekcję. Jeżeli uczestnicy nie sygnalizowali obiekcji wobec kandydata, marszałek z asesorami jedynie odnotowywali ten fakt, bo nie oznaczało to jeszcze ostatecznego wyboru. Rozstrzygnięcie jednozgodne miało być bowiem skuteczne tylko wówczas, gdy sejmik zgodnie wyłoni wszystkich posłów. Jeżeli jednak nie byłoby zgody na któregoś z kandydatów, to na żądanie uczestników sejmiku, w tym pisemne żądanie nawet jednego szlachcica, marszałek powinien przeprowadzić głosowanie tajne na wszystkich kandydatów [*Volumina Legum*, 1889, s. t. IX: 233–236, 240–241].

Procedura głosowania tajnego została precyzyjnie wskazana. Nakazywała jego przeprowadzenie przy użyciu gałek (liczba równa liczbie sejmikujących) i dwukomorowej urny (komora *affirmativé* i komora *negativé*), zamkniętej na dwa klucze. Tok postępowania miał być następujący: 1) nazwisko każdego z kandydatów było zapisane na odrębnej kartce, którą wrzucano do naczynia, a „dziecię” miało kolejno losować owe kartki; 2) po wylosowaniu pierwszego nazwiska, jako pierwszy oddawał głos marszałek sejmiku. Polegało to na tym, że otrzymywał od jednego z sześciu asesorów gałkę, którą wrzucał do urny, a ściślej do jednej z dwóch komór – albo do tej, w której akceptowano, albo do tej, w której odrzucano danego kandydata. Tak też postąpić miał każdy inny uczestnik sejmiku; 3) kiedy wszyscy – wyczytywani przez asesorów z księgi ziemian – uczestnicy sejmiku oddali głosy na pierwszego wylosowanego kandydata, urna była otwierana i marszałek z asesorami liczyli gałki – osobno z komory afirmującej i osobno z komory negującej – a wynik głosowania był zapisywany; 4) po przeprowadzeniu głosowania na pierwszego wylosowanego kandydata, „dziecię” losowało kolejnego kandydata i dalsze postępowanie było identyczne jak w przypadku pierwszej kandydatury. W taki sposób postępować należało też ze wszystkimi pozostałymi kandydaturami; 5) po zakończeniu procedury losowania kolejności wybierania, oddawania głosów na poszczególne kandydatury, przeliczaniu i zapisaniu wyników, marszałek z asesorami tworzył rejestr kandydatów zaczynając od tego, który otrzymał najwięcej głosów poparcia, potem kolejno, po czym wskazywał, którzy kandydaci z największym poparciem zostali wybrani posłami. Do elekcji wystarczyła więc większość zwykła; 6) w przypadku remisu przewidziane było, kolejne głosowanie, ale dotyczyć miało już tylko kandydatów z takim samym poparciem. Wszystkie czynności związane z wyborem posłów mogły być swobodnie monitorowane przez kandydatów [*Volumina Legum*, 1889, t. IX: 236–241]. Po wyborze posłów toczyć się miała debata nad instrukcją. Prawo o sejmikach przewidywało także możliwość odwołania posła na sejmiku relacyjnym – głosowanie miało odbywać się na pisemny wniosek jego uczestnika, popartego przez 12 innych sejmikujących [*Volumina Legum*, 1889, t. IX: 233–240; Kriegseisen 1991: 264–265].

Przedstawiona w prawie o sejmikach procedura wyborcza wydaje się wskazywać, że z punktu widzenia uprawnień wyborcy reformatorzy polscy zastosowali w tajnym głosowaniu większościowym nowatorskie rozwiązanie: miał to być system głosowania aprobującego. Do takiego twierdzenia upoważniają dwie okoliczności. Po pierwsze – prawo o sejmikach nie wskazywało, ile głosów pozytywnych mógł oddać uczestnik sejmiku. Po drugie – każdy szlachcic wyborca był zapraszany przez asesora do oddania głosu odrębnie na każdą ze zgłoszonych kandydatur. Ponieważ głosowanie miało być tajne – miało polegać na wrzucaniu galki do dwukomorowego naczynia wyborczego – co oczywiście mogło prowadzić do sytuacji, że szlachcic wyborca mógł wrzucić galkę do komory aprobującej właściwie dla dowolnej liczby kandydatów, nawet dla wszystkich. Na tym etapie badań trudno jest mi jednak rozstrzygnąć, czy twórcy *Konstytucji 3 maja* świadomie zastosowali głosowanie aprobujące. Prawdopodobnie znali je, gdyż rudymenty systemu głosowania aprobującego występowały wcześniej w historii: w procedurze wyboru papieży, w praktyce wyborczej Wenecji i Raguzy [Rzązewski i in. 2014: 24, 32–36, 55–56, 112]. Raczej wiedział o tym ks. Hugo Kołłątaj – główny architekt nowego systemu wyborczego w Polsce. Być może jednak autorzy nowego prawa wyborczego w Rzeczypospolitej nie precyzowali kwestii uprawnień wyborcy, bo za oczywiste uważali, że zachowa się on zgodnie z logiką głosowania blokowego, czyli odda tyle głosów, ile mandatów będzie do obsadzenia; takie rozwiązanie intuicyjnie nawiązywało do wzoru wytworzonego już wcześniej. W tej kwestii potrzebne są dalsze badania.

Z kolei w kwietniowej ustawie z 18 kwietnia 1791 roku pt. *Miasta nasze królewskie wolne w państwach Rzeczypospolitej*, włączonej do *Konstytucji 3 maja*, przyjęto, że 24 miasta, będące siedzibą sądów apelacyjnych, wybiorą sposobem większościowym po jednym plenipotentie na sejm, zawiązując jednakże pole ich aktywności do obrad kilku komisji sejmowych [*Miasta nasze królewskie...*, 1997: 140]. W ustawie z 24 czerwca 1791 roku noszącej tytuł *Urządzenie wewnętrzne miast wolnych Rzeczypospolitej w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim* dopowiedziano jednak, że wybory plenipotentów miały być pośrednie, oparte na tym samym trybie, co wybory posłów ziemskich, a więc na kombinacji zasad jednoznaczności i większości [*Volumina Legum*, 1889, t. IX: 291–293]. Natomiast w dniu 2 listopada 1791 roku Sejm Wielki przyjął ustawę pt. *Rozkład województw, ziem i powiatów, z oznaczeniem miast, a w nich miejsc konstytucyjnych dla sejmików w prowincjach koronnych i Wielkiego Księstwa Litewskiego*, wprowadzającą jednolitą podstawę elekcji i liczbę posłów. W myśl jej postanowień każda prowincja państwa polskiego – Wielkopolska, Małopolska i Wielkie Księstwo Litewskie – uzyskała po 68 posłów, co w sumie kreowało izbę poselską na poziomie 204 deputowanych. Wybierać ich miano na 102 sejmikach, po dwóch posłów z każdego. Oznaczało to potrzebę

powołania sejmików mniejszych. Tylko w pięciu przypadkach były to sejmiki wojewódzkie (województwa: bełzkie, mińskie, połockie, brzesko-kujawskie, inowrocławskie). Pozostałe sejmiki obejmowały od jednego do kilku powiatów (ziem) [*Volumina Legum*, 1889, t. IX: 326–338; Kriegseisen 1991: 265–269]. Dla przykładu, w województwie łęczyckim zamiast dotychczasowego jednego sejmiku wojewódzkiego utworzono dwa sejmiki przedsejmowe. Powiaty orłowski i łęczycki miały obradować w Łęczycy i wybierać dwóch posłów; taką samą liczbę posłów miały powoływać powiaty brzeziński i inowłodzki na sejmiku w Brzezinach [Włodarczyk 1973: 25]. Walorem przyjętych naówczas rozwiązań było z pewnością ustanowienie jednolitego systemu powoływania izby poselskiej sejmiku, a słabą stroną to, że został on ujęty w kilku, a nie w jednym akcie prawnym.

W sumie więc, w 1791 roku w ramach reformowania ustroju politycznego Rzeczypospolitej przyjęto jednolity system wyborczy do izby poselskiej. Można go opisać następująco: 1) z punktu widzenia swej podstawy oparto go zasadniczo na sejmikach mniejszych obszarów – powiatów/ziem; 2) w aspekcie wielkości okręgu był systemem binominalnym (tylko w miastach były okręgi jednomandatowe), 3) z punktu widzenia reguły rozstrzygnięcia oparto go na kombinacji wyborów jednogodnych z zasadą wyborów większościowych (większość względna), 4) biorąc pod uwagę uprawnienia wyborcy – w przypadku wyborów większościowych – był to system głosowania aprobującego. Znalazł zastosowanie w wyborach urzędników lokalnych, które przeprowadzono w lutym – marcu 1792 roku.

Konfederacja targowicka i przegrana wojna z Rosją w 1792 roku przekreśliły dzieło Sejmu Wielkiego. Zebrany w 1793 roku sejm grodzieński przyjął w ramach *Praw kardynalnych*, ustanowionych w dniu 23 listopada 1793 roku, nowe rozwiązania ustrojowo-konstytucyjne, w tym system wyborczy. Podstawą wyboru posłów stał się nowy podział administracyjny Polski. Została ona podzielona na województwa (10 w Koronie i osiem na Litwie), a każde z nich dzieliło się na trzy ziemie. Każde województwo miało mieć jednolicie równą reprezentację parlamentarną: po dwóch senatorów (wojewoda i kasztelan) oraz po sześciu posłów, po dwóch z każdej ziemi. Podstawa wyboru posłów była już mniej jednolita. W sześciu województwach Korony – krakowskim, sandomierskim, wołyńskim, chełmskim, włodzimierskim i lubelskim – posłów obierać miano na sejmiku wojewódzkim. Natomiast w pozostałych czterech województwach – mazowieckim, warszawskim, ciechanowskim i podlaskim – posłów miały wybierać sejmiki ziem/powiatów, każdy po dwóch reprezentantów. Także na Litwie każdy powiat miał wybierać po dwóch posłów. W sumie więc izba poselska sejmiku miała liczyć 108 posłów, 60 z Korony i 48 z Litwy [*Volumina Legum*, 1952, t. X: 315–316].

Przyjęte w *Prawach kardynalnych* rozwiązania regulowały również sposób wybierania izby poselskiej sejmu i – co ciekawe – utrzymały szereg rozwiązań uchwalonych w 1791 roku. Uderzające było to, że wprowadzono odrębne procedury wyboru posłów dla Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Generalnie były porównywalne, różniły się jednak w pewnych konkretnych rozwiązaniach. Na obu obszarach sejmiki poselskie miały zbierać się raz na cztery lata, w tych samych miastach, a w nich w ustalonych miejscach. Utrzymano warunki uczestnictwa w sejmiku oraz korzystania z czynnego i biernego prawa wyborczego; zachowano też spis wyborców w postaci *Księgi ziemiańskiej*. Procedura elekcji posłów nakazywała operowanie kombinacją wyborów jednozgodnych i większościowych. Po przedstawieniu listy kandydatów, marszałek sejmiku osobno dla każdej kandydatury miał trzykrotnie zapytać jego uczestników o zgodę na jej wybór. W odróżnieniu od rozwiązań przyjętych w 1791 roku, jeżeli dana kandydatura została zgodnie wybrana, to takie rozstrzygnięcie było już wiążące. Jeżeli nie wszystkie mandaty zostały obsadzone w trybie jednozgodności, to do mandatów w ten sposób nie obsadzonych należało przeprowadzić tajne głosowanie większościowe [*Volumina Legum*, 1952, t. X: 119–123, 127–133].

Procedury tajnego głosowania większościowego dla obu prowincji różniły się. W Koronie miały być sporządzone karty wyborcze, osobne dla każdego kandydata. Na tych kartach uczestnicy sejmiku, wzywani przez asesorów „porządkiem parafii” z księgi ziemiańskiej, mieli wpisywać bądź zaznaczać swoją preferencję. W tym punkcie procedura wyborcza nie była precyzyjna. Powstaje wątpliwość, czy w świetle jej opisu głosowanie rzeczywiście mogło być tajne. Z tego opisu wynika, że wyborcy byli uprawnieni do oddania tylu głosów, ile mandatów było do obsadzenia, a więc w Koronie miał być stosowany system głosowania blokowego. Posłami mieli zostać kandydaci z kolejno największym poparciem. W przypadku remisu, „dziecię” miało gwałtownie wylosować zwycięskiego kandydata. Cała procedura miała być monitorowana przez kandydatów do mandatu poselskiego. Kombinowanym sposobem miała być także przyjmowana instrukcja dla posłów [*Volumina Legum*, 1952, t. X: 119–123, 127–133]. Opisana procedura wyborcza nawiązywała do rozwiązań przyjętych przez sejm obradujący na przełomie 1767/1768 roku.

Z kolei na sejmikach litewskich, jeżeli nie doszło do jednozgodnego wyboru posłów, tajne głosowanie większościowe miało być przeprowadzane według regulacji z 1791 roku, a więc z wykorzystaniem gałek, wrzucanych do dwukomorowego „wazonu”. Wypływa stąd wniosek, że w Wielkim Księstwie Litewskim – z punktu widzenia uprawnień wyborcy – nadal stosowany miał być system głosowania aprobującego. W przypadku remisu – odmiennie niż w Koronie – na Litwie o obsadzeniu mandatu poselskiego miało rozstrzygać sprawowanie urzędu. Kombinacja zasad jednozgodności i większości miała obowiązywać także do przyjmowania instrukcji poselskiej. W tym punkcie regulacje dla Korony i Litwy także się różniły. Jeżeli bowiem w Koronie nie udało się przyjąć

instrukcji jednoznacznie, to przyjmowano w większościowo poszczególne jej punkty – poprzez rozchodzenie się stron na „tak” lub „nie” i zliczanie zajętych stanowisk. Natomiast na Litwie, w przypadku braku zgody, poszczególne punkty miały być przyjmowane poprzez tajne głosowanie większościowe, przeprowadzane za pomocą gałek wrzucanych do „wazonu” [*Volumina Legum*, 1952, t. X: 125, 130–133]. Wskazane różnice w procedurach postępowania sejmików obu prowincji państwa polskiego raczej nie były przypadkowe. Autorzy *Praw kardynalnych* wprowadzili je świadomie, by w ten sposób podkreślić odrębność Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego.

PODSUMOWANIE

Wchodząc w dobę parlamentaryzmu Polska przedrozbiorowa nie przyjęła jednolitych zasad wybierania izby poselskiej. Jednak w miarę utrwalania się obecności sejmu jako kluczowego organu decyzyjnego, praktyka powoływania posłów w XVI i XVII wieku ewolucyjnie formowała wyraźny wzór systemu wyborczego. W zmodyfikowanej postaci znalazł zastosowanie w planach reformowania ustroju politycznego Rzeczypospolitej, a zwłaszcza w reformie państwa dokonanej przez Sejm Czteroletni. W kilku ustawach towarzyszących *Konstytucji 3 maja* z 1791 roku przyjęto jednolity system wyborczy do izby poselskiej. Zasadniczo utrzymały się w nim lub też były rozwijane kluczowe elementy wzoru wcześniej wykształconego.

W nawiązaniu do owego wzoru, terytorialną podstawą wyboru posłów uczyniono małe jednostki terytorialne, a ściśle – sejmiki ziem i powiatów. O ile do końca XVII wieku spośród 69 sejmików poselskich, aż 19 były to sejmiki wojewódzkie, tak w systemie wyborczym z 1791 roku już tylko w pięciu przypadkach (na 102) elekcja posłów miała nastąpić na sejmikach wojewódzkich. We wzorze widoczna była skłonność do wyłaniania posłów w małych okręgach wyborczych, liczących od dwóch do ośmiu mandatów, z widoczną jednak przewagą okręgów dwumandatowych. System wyborczy z 1791 roku uwzględnił tę tendencję i wprost wprowadził system binominalny, modyfikacja wzoru polegała na wprowadzeniu sieci 102 okręgów dwumandatowych. W rozwiązaniach z 1791 roku generalnie podtrzymano też wynikający z wzoru koncept oparcia wyborów na kombinacji zasady jednoznaczności i zasady większości, z zastosowaniem większości względnej. W przypadku potrzeby odwołania się trybu większościowego wystąpiła jednak znacząca, podwójna różnica pomiędzy wzorem wypracowanym do końca XVII wieku, a rozstrzygnięciami z 1791 roku. Po pierwsze, we wzorze większość zwykła miała być otrzymywana na ogół w głosowaniu jawnym i potwierdzona odpowiednią liczbą kresek stawianych przy nazwiskach kandydatów. System wyborczy z 1791 roku,

w przypadku odwołania się do formuły większościowej, wprowadził wybory tajne. Po drugie, ta modyfikacja wzoru pociągnęła za sobą zmianę uprawnień wyborcy. W myśl procedury wyborczej istniejącej we wzorze, szlachcic – wyborca mógł oddać tyle głosów, ile mandatów poselskich było do obsadzenia, a więc wybierał w systemie głosowania blokowego. Natomiast w świetle regulacji z 1791 roku szlachcic wyborca oddawał głos poprzez wrzucenie gałki do jednej z dwóch komór urny wyborczej; wielokrotnie podchodząc do głosowania, teoretycznie mógł za każdym razem akceptować każdego z kandydujących. We wzorze zachowywał się on zgodnie z logiką głosowania blokowego, oddawał tyle głosów, ile mandatów było do obsadzenia. Natomiast w rozwiązaniach z 1791 roku zastosowano głosowanie aprobujące. Intencja jego świadomego przyjęcia nie jest klarowna, ale nie zmienia to faktu, że w myśl przyjętej procedury wybierania posłów, szlachcic wyborca mógł w każdym przypadku wrzucić gałkę do komory akceptującej kandydata. Przyjęty w 1791 roku system wyborczy został skorygowany przez sejm grodzieński w roku 1793.

BIBLIOGRAFIA

- Bardach Juliusz, Grodziski Stanisław, Gwiżdż Andrzej, Jankiewicz Adam, Działocha Kazimierz, Kraczkowski Romuald. 1993. *Dzieje Sejmu Polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Choińska-Mika Jolanta. 1998. *Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Czapliński Władysław. 1957. *Dawne czasy*. Wrocław: Ossolineum.
- Dyaryusz sejmiku proszowskiego przedsejmowego roku 1584*. 1912. Nadbitka z *Przeglądu Historycznego* 15.
- Dzięgielewski Jan. 1993. *Stan szlachecki....* W Anna Sucheni-Grabowska, Alicja Dybkowska (red.), *Tradycje polityczne dawnej Polski*. Warszawa: Editions Spotkania.
- Hoffman Karol Boromeusz. 1988. *Historia reform politycznych w dawnej Polsce*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Historia państwa i prawa Polski. Źródła*. 1997. Wyboru dokonali Franciszek Połomski, Piotr Jurek. Wrocław: Wrocławskie Zakłady Graficzne.
- Michalski Jerzy (red.). 1984. *Historia sejmów polskiego*. T. I, *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kriegseisen Wojciech. 1991. *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe .
- Leśnodorski Bogusław. 1947. *Parlamentaryzm w Polsce*. Kraków: Wydawnictwo M. Kot.
- Miasta nasze królewskie wolne w państwach Rzeczypospolitej*. 1997. W *Historia państwa i prawa Polski. Źródła*. Wyboru dokonali Franciszek Połomski, Piotr Jurek, Wrocław: Wrocławskie Zakłady Graficzne.
- Olszewski Henryk. 1966. *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii 1652–1763. Prawo – praktyka – teoria – programy*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Olszewski Henryk. 2002. *Sejm w dawnej Rzeczypospolitej. Ustrój i idee*. T. 2. *Studia i rozprawy*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, .

- Pawiński Adolf. 1978. *Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków województw kujawskich*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Plaza Stanisław. 1987. *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa sieradzkiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*. Cz. I. Warszawa–Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe .
- Prochaska Antoni. 1898. *Geneza i rozwój parlamentaryzmu za pierwszych Jagiellonów*. Kraków: Akademia Umiejętności .
- Rzążewski Kazimierz, Słomczyński Wojciech, Życzkowski Karol. 2014. *Każdy głos się liczy! Wędrownica przez krainę wyborów*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe. Siemieński Józef. 1906. „Organizacja sejmiku ziemi dobrzyńskiej”. *Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności w Krakowie* 23.
- Sokała Andrzej, Michalak Bartłomiej, Uziębło Piotr. 2013. *Leksykon prawa wyborczego i referendalnego oraz systemów wyborczych*. Warszawa: Wolters Kluwer SA.
- Śreniowski Stanisław. 1938. *Organizacja sejmiku halickiego*. Lwów: Towarzystwo Naukowe.
- Sucheni-Grabowska Anna, Dybkowska Alicja (red.). 1993. *Tradycje polityczne dawnej Polski*. Warszawa: Editions Spotkania.
- Włodarczyk Jerzy. 1973. *Sejmiki łęczyckie*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Volumina Legum*. 1860. T. VII. Petersburg: Wyd. Josefát Ohryzko.
- Volumina Legum*. 1889. T. IX. Kraków: Wydawnictwo Komisji Prawniczej Akademii Umiejętności w Krakowie.
- Volumina Legum*. 1952. T. X. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- www.wilanow-palac.pl/jak_wyberano_poslow_na_sejm_glosowanie_na_sejmiku_przedsejmowym_w_proszowicach_w_1689_r.html.

STRESZCZENIE

W artykule omówiono tworzenie systemu wyborczego starej Polski. Proces ten ewolucyjnie wytworzył wzór wybierania posłów na sejm. Obejmował dążenie do wybierania posłów w małych jednostkach terytorialnych, na podstawie kombinacji wyborów jednomyślnych i większościowych, w systemie głosowania blokowego. Omówiono implementację tego wzoru w systemie wyborczym przyjmowanym w ramach reformowania Polski w końcu XVIII wieku.

Słowa kluczowe: demokracja, głosowanie blokowe, głosowanie aprobujące, izba poselska, poseł, szlachta, sejmik.

POLISH ELECTION SYSTEM PATTERN OF PRE-PARTITION PERIOD (XV–XVIII CENTURIES) (summary)

The article presents the formation of the election system of old Poland. The process created, in evolutionary way, the pattern of electing members of the Diet. It involved aiming at electing deputies in small territorial units based on combination of unanimous and majority votes, in the system of block vote. The article discusses the implementation of this pattern in the voting system established within reformation of Poland at the end of XVIII century.

Keywords: democracy, block vote, approving vote, chamber of deputies, deputy, nobility, council.

Grzegorz Kryszewski*

PRZYMUS WYBORCZY W AUSTRALII

1. Australia może się szczycić wieloma niezaprzeczalnymi osiągnięciami w kształtowaniu, od drugiej połowy XIX wieku w koloniach, a od początku XX wieku w warunkach państwa federalnego, demokratycznego modelu rządzenia. Nierzadko wprowadzane w niej rozwiązania miały charakter nowatorski, oryginalny, czy też były jednymi z pierwszych na świecie; potwierdzały one trafność sformułowanej przez Adhémara Esmeina opinii o tym państwie jako „krajnie ryzykownych eksperymentów” [Esmein: 276]. Nadzwyczaj dużo takich rozwiązań przyjęto z myślą o demokratyzacji systemu wyborczego. W australijskiej literaturze przedmiotu można spotkać się z przeświadczeniem, iż: „żadna nowoczesna demokracja nie wykazała większej gotowości do eksperymentowania z różnymi metodami wyborczymi niż Australia” [Mackerras, McAllister 1999: 218], czy też, że „w żadnej innej demokracji liberalnej [...] permutacje i kombinacje reform wyborczych nie były tak znaczne” [Goot 1985: 179]. Wydaje się być celna konstatacja, że jest ona „przykładem społeczeństwa osadników, w którym instytucje demokratyczne nie były tylko kopiowane z władzy kolonialnej, ale także projektowane i rozwijane niezależnie, z nowymi pomysłami na wybory i głosowanie” [Reilly 2016: 2].

Uwagę badaczy z całego świata przykuwa zwłaszcza ustanowiony w Australii prawny obowiązek głosowania, zwany przymusem wyborczym. Przyczyną tego zainteresowania jest nie tylko to, że była ona jednym z pionierskich państw w tym zakresie, ale również udane rezultaty stosowania tego typu przymusu oraz niezwykle duże dla niego poparcie społeczne, świadczące o tym, że „obowiązkowe głosowanie stało się wysoce akceptowanym elementem australijskiej kultury politycznej” [Twomey 2013: 287]. W samej Australii z dumą bywa oceniane jako „najbardziej sprawny, efektywny i sprawiedliwy

* Dr hab., prof. nadzw., Katedra Prawa Konstytucyjnego, Wydział Prawa, Uniwersytet w Białymstoku, kryszewski@uwb.edu.pl.

system głosowania przymusowego na świecie”, mogący być przedmiotem zażądania wszystkich innych państw z powodu niezwykle wysokiej frekwencji wyborczej, jakiej jest przyczyną [Louth 2005: 26].

2. Bezspornie Australia zajmuje szczególne miejsce w światowej historii rozwoju idei głosowania przymusowego, ale w żadnym razie nie wolno traktować tego państwa – co jednak niekiedy się zdarza, zwłaszcza w literaturze australijskiej – jako miejsca, w którym się ta idea się zrodziła, czy choćby tylko pierwszy raz na świecie została urzeczywistniona¹. Przypomnieć wypada, że jej początki sięgają o wiele dalej wstecz, aż do starożytności, pojawiając się w reformach Solona [Malkopoulou 2011: 21 i n.]. Pierwszy raz w nowoczesnych wyborach zasada przymusowego głosowania była stosowana od XVII wieku w wyborach w angielskich koloniach, w Ameryce Północnej [Birch 2009: 20].

Do wspomnianej idei nawiązano w XVIII wieku w szwajcarskich zgromadzeniach ludowych (*Landsgemeinde*) [Robson 1923: 571], a w XIX wieku w postaci nakładania w poszczególnych kantonach obowiązku głosowania w wyborach (w 1835 r. w kantonie St. Gallen, a w kolejnych kilku dziesięcioleciach w prawie połowie wszystkich kantonów). Postulat głosowania przymusowego w wyborach parlamentarnych pojawiał się także w pracach parlamentu we Francji, w latach 50. XIX wieku, czego jedynym rezultatem było jego ustanowienie, w 1875 roku, w odniesieniu do pośrednich wyborów do senatu [Malkopoulou 2011: 40 i n.].

Pierwszym państwem, które zdecydowało się ustanowienie prawnego obowiązku głosowania w bezpośrednich wyborach ogólnokrajowych był Liechtenstein (1878 r.), a następnymi były kolejno: Belgia (1893 r.), kilka miesięcy później Nikaragua, Hiszpania (1907 r.), Argentyna (1912 r.), Holandia (1917 r.), Luksemburg (1919 r.), Meksyk (1919 r.), Czechosłowacja (1920 r.), Urugwaj (1924 r.), Boliwia (1924 r.), Chile (1925 r.), Węgry (1925 r.), Grecja (1926 r.), Panama (1928 r.), Ekwador (1929 r.)². Warto nadmienić, że w drugiej połowie XIX wieku i pierwszych dziesięcioleciach XX wieku omawiany model głosowania był wprawdzie przedmiotem ożywionej debaty w szeregu innych jeszcze państw (np. w Kanadzie w latach 1874–1919, w USA w latach 1883–1920, w Nowej Zelandii w latach 1888–1893) [Mackerras, McAllister 1999: 220], ale ostatecznie nie został w nich wprowadzony. Obecnie jest on przyjęty w 26 państwach na świecie [Solijonov 2016: 29, 47–48], jednak w żadnym – poza Australią – anglojęzycznym.

¹ Tak np. Hirst [2002: 323]. Na takie błędne przekonanie zwraca uwagę i je krytykuje m.in. Orr [1997: 287].

² W tamtych czasach działania idące w tym kierunku podjęto także w dwóch stanach USA: Północnej Dakocie (1898 r.) oraz Massachusetts (1918 r.), wprowadzając do konstytucji stanowych poprawki zezwalające na wprowadzenie przymusu wyborczego; legislatury wspomnianych stanów nie skorzystały jednak z tego przyzwolenia. W stanie Oregon poprawka taka została odrzucona w referendum przeprowadzonym w 1920 r.

W Związku Australijskim (*Commonwealth of Australia*) prawny obowiązek głosowania w wyborach w pierwszej kolejności został wprowadzony w stanie Queensland (1915 r.) przez konserwatywny rząd Digby'ego. Denhama. W wyborach ogólnofederalnych głosowanie zostało uznane za przymusowe przez Parlament Australii w 1924 roku, w drodze wprowadzenia stosownych zmian w ustawie wyborczej z 1918 roku (*Commonwealth Electoral Act 1918*), dokonanych na podstawie tzw. prywatnego projektu ustawy, co było zaledwie trzecim przypadkiem od 1901 roku transformacji takiego typu projektu w obowiązujące prawo [Evans 2005: 5]. Dodać należy, że Aborygenów ustawowym obowiązkiem głosowania objęto dopiero w 1984 roku.

W odniesieniu do wyborów parlamentów stanowych obowiązkowe głosowanie ustanowiono: w Wiktorii w 1926 roku, Nowej Południowej Walii i Tasmunii w 1928 roku, Australii Zachodniej w 1936 roku (do izby drugiej – Rady Ustawodawczej – w 1964 r.), najpóźniej w Południowej Australii w 1941 roku, i to tylko w wyborach do izby pierwszej parlamentu stanowego (*House of Assembly*), a do izby drugiej (*Legislative Council*) dopiero w 1985 roku. Wymóg przymusowego głosowania w Australii jest też obecnie stosowany w lokalnych wyborach samorządowych w trzech stanach: Nowej Południowej Walii, Wiktorii i Queensland [Aulich 2009: 48]. Co ciekawe, z formuły obowiązkowego głosowania zrezygnowano jednorazowo przy wyborze w 1997 roku połowy składu, czyli 76 członków, Konwencji Konstytucyjnej (pozostałych członków powołał rząd federalny), co skutkowało bardzo niskim stopniem udziału obywateli w głosowaniu – w skali całej federacji tylko 46,58% uprawnionych do głosowania zdecydowało się wypowiedzieć w sprawie wyboru delegatów [Orr 1998: 575 i n.].

Podkreślić należy, że w Australii nie ograniczono się do objęcia obowiązkiem głosowania tylko wyborów, rozciągając go również na głosowanie w referendach. Co jest bardzo charakterystyczne: jest on traktowany w tym państwie z nadzwyczaj dużą atencją, nawet jako ważniejszy od praktykowanego w wyborach [Williams, Hume 2010: 49], gdyż – jak się twierdzi – podnosi poziom społecznej debaty w sprawach państwowych i społecznego nimi zainteresowania, zachęcając obywateli do poświęcenia należytej uwagi kwestiom będącym przedmiotem głosowania w referendum [Uhr 2002: 187; 2000: 204–206]. Symptomatyczne w tym kontekście było ustanowienie obowiązkowego głosowania w referendum ogólnofederalnym dziewięć lat przed jego wprowadzeniem w wyborach parlamentarnych – w *Compulsory Voting Act 1915*. Rangę tego wydarzenia musiało jednak siłą rzeczy obniżyć odniesienie tej regulacji jedynie do referendów mających się odbyć w 1915 roku, których zresztą ostatecznie nie zdecydowano się w tymże roku przeprowadzić [Uhr 2002: 187; Williams, Hume 2010: 49]. Sytuację diametralnie zmieniło dokonanie w 1924 roku wspomnianych wyżej zmian w ustawie wyborczej z 1918 roku,

w której zasadę przymusowego głosowania odniesiono również do głosowania w referendach. Ta wspólna regulacja obu rodzajów głosowań w jednym akcie prawnym przetrwała do 1984 roku, kiedy to Parlament Australii uchwalił *Referendum (Machinery Provisions) Act (the Referendum Act)*, do którego zostały przetransferowane przepisy o obowiązkowym głosowaniu referendalnym.

3. Przekonująca jest konstatacja, iż głosowanie przymusowe „było w rzeczywistości bardziej dziewiętnasto- niż dwudziestowieczną ideą w Australii” [John, DeBats 2014: 8], nawet pomimo faktu jego prawnej akceptacji w pierwszej połowie XX wieku³. Analiza historyczna obala oprócz tego mit, że przyjęcie głosowania przymusowego w tym państwie przebiegło szybko, sprawnie i nie budząc żadnych kontrowersji.

Za moment zapoczątkowujący australijską historię tej idei uznaje się wygłoszony w 1861 roku w miejscowej prasie postulat ustanowienia karalności za niegłosowanie w kolonii (od 1901 r. – stanu) Australia Południowa. Impulsem takiego żądania była niska frekwencja w dwóch pierwszych wyborach w tym stanie, w których mogli uczestniczyć wszyscy dorośli mężczyźni, będąca w dużym stopniu konsekwencją rozlicznych ułomności obowiązującego prawa wyborczego [John, DeBats 2014:6–7]. Wyrazem dążeń do realizacji idei, o której mowa, były – wymienione w tabeli 1 – stosowne inicjatywy prawodawcze.

Tabela 1. Historia inicjatyw legislacyjnych w sprawie głosowania przymusowego w Australii

Stan	Wniesienie projektów ustaw, poprawek lub wniosków do legislatury	Ustanowienie głosowania przymusowego
Tasmania	1862, 1924, 1928	1928
Wiktoria	1876, 1887, 1888, 1905-1907, 1911, 1915, 1923, 1926	1926
Australia Południowa	1885, 1941	1941
Australia Zachodnia	1907, 1925, 1936	1936
Nowa Południowa Walia	1928	1928
Queensland	1914	1914
Związek Australijski (Commonwealth)	1904, 1907, 1911, 1914-15, 1918, 1924	1924

Źródło: John, DeBats [2014: 9].

Z danych zamieszczonych w tabeli 1 wynika, że pierwsza debata w kolonialnej legislaturze w sprawie głosowania obowiązkowego w wyborach odbyła się już 1862 roku w Tasmanii. Szczególną aktywnością zwolennicy ta-

³ O inicjatywach i debatach dotyczących ustanowienia prawnego obowiązku głosowania; zob. John, DeBats [2014: 6 i n.].

kiego głosowania wykazywali się w kolonii Wiktoria, której rządy regularnie występowały – począwszy od 1888 roku – z projektami jego regulacji prawnych. Osobą, która zasłynęła z nadzwyczaj silnej determinacji na tym polu, był Alfred Deakin (później jeden z głównych twórców Związku Australijskiego i jego drugi premier), nazywany „ojcem głosowania przymusowego”. Jednak również w Wiktorii musiało upłynąć wiele lat (w tym przypadku pięćdziesiąt lat od pierwszej inicjatywy), aby wspomniane propozycje – przez ich krytyków oceniane emocjonalnie i niezwykle ostro, np. jako: „absurdalne”, „tyrańskie”, „ohydne”, „wyrafinowane okrucieństwo”, „pozbawione praktycznej wartości”, „antydemokratyczne”, „krok w kierunku dyktatury”, czy godzące w wolność słowa i działania – mogły być urzeczywistnione. Z podobną reakcją spotykały się również pierwsze próby uczynienia głosowania obowiązkowym podejmowane w innych legislaturach stanowych, czy też w Parlamencie Australii. Z czasem jednak opór wobec tych dążeń osłabł, do tego stopnia, że uzyskały one poparcie wszystkich partii politycznych reprezentowanych w federalnym i stanowych przedstawicielstwach w toku zakończonych sukcesem postępowań ustawodawczych, za wyjątkiem tylko parlamentu w stanie Queensland w 1915 roku. O pozytywnym, zdeterminowanym stanowisku wszystkich partii politycznych w tej sprawie dobitnie może świadczyć przebieg debaty w Parlamencie Australii, niezwykle krótkiej, pozbawionej kontrowersyjnych, emocjonalnych wystąpień. W Senacie trwała ona tylko godzinę i 26 minut, zaś Izbie Reprezentantów jeszcze krócej – 52 minuty [Farrell 2006: 125]. Symptomatyczne było też niezabranie głosu przez któregokolwiek z członków rządu – ministrów.

Panuje w Australii opinia, że zwycięstwo idei przymusowego głosowania było konsekwencją wcześniejszego zagwarantowania zasady powszechności wyborów. W czasach, gdy tę ideę „przekuwano” w prawo, zrodziło się również silne przekonanie, do dziś zresztą często wyrażane, że akt ten stanowił naturalne, logiczne następstwo wprowadzonej w 1911 roku przez parlament australijski, a później także przez poszczególne stany, obowiązkowej rejestracji wyborców [Gow 1971: 201; Phillips 2013: 86]. Ta reforma wyborcza, rekomendowana przez urzędników wyborczych (na czele z Rytonem C. Oldhamem), a nie przez polityków, znacznie powiększyła grono wyborców [Crisp 1950: 95; Farrell, McAllister 1999: 123] i – jak się podkreśla – „otworzyła drzwi do głosowania przymusowego”⁴, będąc silną inspiracją do występowania z żądania-
mi do jego wprowadzenia. Za przykłady takiej inspiracji może służyć często do dziś cytowany fragment przemówienia z 1921 roku Edith Cowan, znanej działaczki politycznej i społecznej, pierwszej kobiety wybranej do parlamentu

⁴ Mackerras, McAllister 1999: 219]. John, DeBats [2014: 4] krytykują często występujące koncentrowanie się obowiązkowej rejestracji wyborców, jak też sprzyjającej kultury obywa-

australijskiego (Australii Zachodniej): „Wydaje się być dla mnie absolutną farszą, aby ludzie umieszczali swoje nazwiska w rejestrze, i nie podążyć za tym, czyniąc głosowanie obowiązkowym”⁵. Dodajmy, iż właśnie w czasie debaty nad obowiązkową rejestracją w 1911 roku został wygłoszony przez senatora George’a Pearce’a pogląd, który stał się popularnym argumentem przytaczanym w celu poparcia obowiązkowego głosowania, a mianowicie, iż głosowanie jest czymś więcej niż przywilejem, jest także obowiązkiem⁶.

Wprawdzie w 1915 roku Królewska Komisja ds. Prawa Wyborczego i Administracji powołała się na zachodzenie wskazanego – jej zdaniem „naturalnego” – związku między obu obowiązkami, formułując zalecenie wprowadzenia przymusowego głosowania do Parlamentu Australii, to jednak argument ten okazał się wówczas być jeszcze nieskuteczny [Mackerras, McAllister 1999: 125]. Dyrektywa ta została urzeczywistniona – jak już była mowa – dopiero w 1924 roku, a silnym bodźcem zmiany nastawienia partii politycznych do głosowania obowiązkowego była „powszechna apatia” obywatelska w wyborach parlamentarnych w 1922 roku, czego wyrazem była nadszyczenie niska frekwencja wyborcza – wynosząca 59,38%, wyraźnie niższa od frekwencji z 1919 roku – 71,59% [West, Murphy 2010: 118].

Niezadowolająca i w dodatku spadająca frekwencja wyborcza była niezmiernie ważnym czynnikiem mobilizującym do podejmowania analogicznych decyzji również w zakresie praw wyborczych w poszczególnych stanach australijskich. Czynnikiem takim, powoływanym jako argument w czasie debaty w 1924 roku, były również korzystne, obiecujące doświadczenia wyborów w stanie Queensland, w którym, po wprowadzeniu obowiązku głosowania, poziom aktywności wyborczej obywateli znacznie wzrósł, pomimo nawet z czasem pewnej tendencji spadkowej, zdecydowanie przewyższał średnią całej federacji⁷.

Dążenie do radykalnego wzrostu frekwencji wyborczej, włączania jak największych rzesz obywateli do decydowania o tym, kto ich będzie reprezentował w Parlamencie Australii oraz w parlamentach stanowych było głównym celem stosowania przymusowego głosowania sygnalizowanym w czasie debat toczących się w tych zgromadzeniach, ale nie jedynym. Ponadto m.in. podkreślano, że łatwiejsze byłoby administrowanie wyborami, a wpływy z gryzien

telskiej, jako czynników, które niejako automatycznie zadecydowały o późniejszym prawnym zaakceptowaniu obowiązku głosowania, bez uwzględniania innych czynników, w tym doświadczeń innych państw.

⁵ Parliamentary Debates, 1921: 261.

⁶ Parliamentary Debates, 1911, Senate, 6 October 1911: 1179.

⁷ W 1914 r. – jeszcze przed ustanowieniem przymusu wyborczego – wyniósł on 76,4%, a gdy już był stosowany: w 1917 r. – 89,0%, w 1919 r. – 84,9%, w 1922 r. – 82,7%. Bennett [2005: 3].

nakładanych na osoby uchylające się od głosowania w znacznym stopniu mogłyby pokrywać koszty tego administrowania⁸. Do dziś jest podzielana, głoszona w tamtym czasie, opinia o korzystnym wpływie przymusowego głosowania na zapewnienie uczciwych wyników wyborów. Najczęściej jednak przytaczane do dziś najpoważniejsze, a przy tym najbardziej ogólne, argumenty odnoszą się do wpływu obowiązkowego głosowania na realizację idei rządów demokratycznych, jako środka zapewniającego „pełniejsze i bardziej prawdziwe wyrażanie woli ludu” [John, DeBats 2014: 25], „rzeczywiste odzwierciedlanie opinii wyborców” [Phillips 2013: 86], czy też w szerszej perspektywie – właściwą dla tej idei powszechną aktywność obywateli w rozstrzyganiu o sprawach publicznych. Podkreśla się także, iż przymusowe głosowanie, prowadząc do wzrostu frekwencji wyborczej, znacznie wzmacnia zarówno legitymizację wybranych reprezentantów i zgromadzeń przedstawicielskich, jak i reprezentatywność tych zgromadzeń [Twomey 2013: 283]. Wskazuje się ponadto, iż wprowadzono je w federalnych wyborach z myślą nie tylko o pobudzeniu frekwencji wyborczej, ale też obniżeniu wydatków partii politycznych w kampanii wyborczej, ponieważ muszą mniej pieniędzy i czasu poświęcać na agitację skierowaną na zachęcenie wyborców do udziału w akcie głosowania [Swenson 2007: 545]. Innym jeszcze przytaczanym argumentem jest twierdzenie, że w kraju zbudowanym na imigracji, jakim jest przecież Australia, obowiązkowe głosowanie jest symbolem integracji przybyszów ze stylem życia publicznego panującym w tym państwie [Pracilio b.r.w.: 5].

Omawiając okoliczności, jakie zaważyły na ustanawianiu w Australii przymusu wyborczego, należy też pamiętać o przesłankach, które są często niezasadnie marginalizowane w australijskiej literaturze przedmiotu. Ta ich marginalizacja, a nawet niekiedy chyba celowe ich pomijanie, wynika z koncentrowania się na pozytywnych aspektach genezy i historii przymusu, o którym mowa, bez zwracania należytej uwagi na aspekty nieprzystające do takiego spojrzenia na tę instytucję, rozmijające się z upowszechnionym przeidealizowanym jej wizerunkiem jako zrodzonej wyłącznie na gruncie dążeń i potrzeb demokratycznych. Jak bowiem piszą Sarah John i Donald A. DeBats: „intencje zwolenników przymusowego głosowania w Australii były zazwyczaj zachowawcze (konserwatywne) – ograniczyć i uporządkować polityczną partycypację w odpowiedzi na dostrzegane negatywne doświadczenia masowej demokracji w koloniach” [John, DeBats 2014: 2]. A godzi się zauważyć, iż w przeciwieństwie do większości państw europejskich, jego prawna akceptacja w Australii nie nastąpiła wraz przyznaniem praw wyborczych wszystkim

⁸ Zob. Fowler [2013: 163]. Z drugiej jednak strony, wygłaszany był pogląd, iż głosowanie przymusowe znacznie zwiększyłyby koszty wyborów w sposób nieproporcjonalny do spodziewanych korzyści, czyli przede wszystkim wzrostu frekwencji wyborczej. Zob. np. Phillips [2013: 89].

dorosłym mężczyznom, lecz dopiero po pewnym czasie, gdy były już znane skutki stosowania tej zasady w kampaniach wyborczych w odniesieniu do uczestnictwa różnych grup wyborców, w tym kobiet, które uzyskały prawa wyborcze jako jedne z pierwszych na świecie (w 1902 r.)⁹.

Doświadczenia płynące z tych kampanii, będące następstwem ogromnego rozszerzenia kręgu wyborców, a z czasem także przymusowej rejestracji, były dla części sił politycznych rozczarowujące, a nawet niepokojące. Niepokój ten wzbudzała nie tylko niska frekwencja w wyborach, ale też wzrost wpływu określonych grup społecznych, bardziej mobilizujących się w wyborach, prowadzący do marginalizacji innych – mniej aktywnych – grup, czy wręcz nawet dyskryminacji „porządnych” wyborców z punktu widzenia reprezentacji tych ugrupowań¹⁰. Przejawem tej nierówności był – jak podkreślano – nadmierny wpływ wyborczy „zmobilizowanych mniejszości”, co uzasadniać miało potrzebę stworzenia mechanizmu redukującego ich wpływ w procesie wyborczym, którym byłby przymus wyborczy [John, DeBats 2014: 26]. Po wdrożeniu reform upowszechniających prawa wyborcze zaniepokojenie konserwatywnych ugrupowań politycznych wywoływać zaczęła również większa skłonność do udziału w głosowaniu zradyzalizowanych robotników niż osób o umiarkowanych lub zachowawczych poglądach politycznych. Ogólnie rzecz biorąc, idea przymusu wyborczego – tak jak w innych państwach, w których nad nią dyskutowano – miała być w instrumencie pomocnym w stymulowaniu udawania się do urn wyborczych „ludzi odpowiednich” z punktu widzenia interesów ówczesnych sił politycznych i ograniczeniu wpływu na tworzenie reprezentacji politycznej „ludziom niewłaściwym” [John, DeBats 2014: 27]. Jedną z tego typu przesłanek było również traktowanie tego przymusu jako „konserwatywnego ubezpieczenia” od skutków w strukturze głosujących, wywołanych przyznaniem praw wyborczych kobietom [Phillips 2013: 88].

Istotną rolę przy uchwalaniu zmian w australijskim prawie wyborczym, wprowadzających przymus wyborczy odegrały ponadto bieżące względy praktyczne. Jak się podkreśla, wszystkie partie parlamentarne (zarówno na szczeblu ogólnofederalnym, jak i poszczególnych stanów) kierowały się własnymi egoistycznymi politycznymi interesami, upatrując w ustanowieniu głosowania przymusowego środek umożliwiający osiągnięcie korzystnych dla nich rezultatów w przyszłych wyborach. Jak zauważa Anthony Fowler: „Wszystkie par-

⁹ Prawa wyborcze wszystkim białym dorosłym i kobietom przyznano odpowiednio: w Związku Australijskim – w 1901 r. i 1902 r., Australii Południowej – w 1855 r. i 1894 r., Australii Zachodniej – w 1893 r. i 1899 r., Nowej Południowej Walii – w 1858 r. i 1902 r., w Queensland – w 1872 r. i 1905 r., Tasmanii – w 1896 r. i 1903 r., Wiktorii – w 1857 r. i 1908 r. Podaję za John, DeBats [2014: 20].

¹⁰ Tę nierówność potwierdzają ustalenia Fowlera [2013: 168] z praktyki głosowań w latach 1877 i 1899.

tie popierały tę politykę i w zakresie, w jakim dokonały strategicznej kalkulacji, wszystkie one uważały, że przymusowe głosowanie przyniesie im korzyść” [Fowler 2013: 163–164]. Specyficzna sytuacja miała miejsce w parlamencie stanu Queensland w 1915 roku, w którym Partia Pracy przeciwstawiała się inicjatywie liberalnego rządu D. Denhama, dla którego wprowadzenie takiego głosowania było „ostatnią desperacką próbą uratowania się od porażki” [Mackerras, McAllister 1999: 220] w zbliżających się wyborach, dodajmy – jak się zresztą później okazało – bardzo nieskuteczną, gdyż zdecydowane zwycięstwo odniosła konkurencyjna Partia Pracy.

Opisując genezę przymusowego głosowania w Australii, należy jeszcze wspomnieć o międzynarodowych jego uwarunkowaniach. Osiągnięcie to nie może być widziane w izolacji od, z pewnością znanych w Australii, doświadczeń i debat w tych państwach, które uczyniły to wcześniej [John, DeBats 2014: s. 5].

4. Przymusu głosowania, zarówno w wyborach, jak i w referendum, nie zdecydowano się zapisać w *Konstytucji Związku Australijskiego* z 1900 roku, czego rezultatem jest jego „niepewny konstytucyjny status” [Twomey 2012a: 198]. Zaniechanie to z czasem zaczęło rodzić pytanie o to, czy przymus ten jest dopuszczalny na gruncie postanowień ustawy zasadniczej. O ile Sąd Najwyższy w swoim orzecznictwie wielokrotnie potwierdzał prawo federalnego parlamentu do ustanowienia systemu obowiązkowego głosowania, to jednak już pojedynczy jego sędziowie, jak też niektórzy politycy i przedstawiciele nauki prawa, podawali i podają w wątpliwość taką kompetencję parlamentu.

Przede wszystkim wskazywane jest naruszanie przez system obowiązkowego głosowania, wyinterpretowanej przez Sąd Najwyższy w latach 90. ubiegłego wieku z postanowień konstytucji i jej struktury, wolności komunikacji politycznej¹¹. Jak bowiem zauważa Anthony Gray: „odmowa głosowania jest formą komunikacji politycznej”, a także wyrazem rządów przedstawicielskich implikowanych suwerennością narodu, wymagającą by członkowie tak pojmowanego suwerena wybierali członków parlamentu [Gray 2012: 608].

Najczęściej jednak, gdy jest poruszany konstytucyjny kontekst obowiązkowego głosowania, sięga się do sec. 7 i 24 australijskiej ustawy zasadniczej, w których jest mowa, iż członkowie obu izb Parlamentu (Izby Reprezentantów i Senatu) są „bezpośrednio wybierani przez obywateli”. W zależności od interpretacji tej formuły, głoszone są dwa rozbieżne wnioski: jeden stwierdzający konstytucyjność przymusu wyborczego, a drugi podważający jego zgodność z konstytucją. Pierwszy sposób interpretacji charakteryzuje się odczytywaniem z przytoczonej zasady ustrojowej intencji maksymalizowania udziału obywateli

¹¹ Zob. np. Campbell, Crilly [2011:59 i n.]; Griffiths [2005: 93 i n.]; Jones [1996: 392 i n.]; Meagher [2004: 438 i n.; 2005: 30 i n.].

w wyborach, a dalej idąc – wynikającej z niej potrzeby stosowania prawnego obowiązku głosowania. Drugi natomiast sposób interpretacji uznaje za element istoty prawa do głosowania w wyborach parlamentarnych, unormowanego w sec. 7 i 24 konstytucji, prawo do niegłosowania, z którym jest sprzeczny jakikolwiek przymus w wyrażaniu aktu woli wyborcy. Pogląd ten był głoszony nawet przez sędziów Sądu Najwyższego, jednak niedawno wyraźne wsparcie uzyskało pierwsze, wcześniej wspomniane, stanowisko, przy okazji rozpatrywania przez Sąd Najwyższy w 2007 roku sprawy *Roach versus Electoral Commissioner* i w 2010 roku sprawy *Rowe versus Electoral Commissioner*. Wprawdzie Sąd Najwyższy, orzekając w nich, odniósł się bezpośrednio do innego zagadnienia wyborczego (praw wyborczych więźniów i rejestracji wyborców), to jednak większością swego składu wskazał, iż maksymalny udział obywateli w wyborach jest imperatywem konstytucyjnym [Twomey 2013: 309]. Jak się zauważa, w świetle stanowiska Sądu Najwyższego zasada głosowania obowiązkowego, maksymalizując udział obywateli, może odgrywać ważną rolę w wspieraniu demokracji przedstawicielskiej, ale musi ona też szanować prawo ludzi do wyboru, umożliwiając głosowanie tzw. nieformalne oraz gwarantować dokonywanie preferencji w taki sposób, by wyborcy nie byli zmuszani do kłamstwa lub wyboru kandydatów, którym są przeciwni [Twomey 2013: 312].

Nadmieńmy jeszcze, iż zasadę przymusowego głosowania w wyborach do obu izb parlamentu stanowego przewiduje Akt Konstytucyjny (Constitution Act) Nowej Południowej Walii z 1902 roku (sec. 11B) [Twomey 2012b: 639].

5. Frekwencja wyborcza jest powszechnie uważana za podstawowy miernik partycypacji politycznej obywateli i stanu instytucji demokratycznych w danym państwie, a głosowanie przymusowe za główny środek jej podwyższania [Lundell 2012: 221]. Przykład Australii najdobitniej chyba świadczy o jego skuteczności.

W pierwszych wyborach do parlamentu federalnego w 1925 roku poziom udziału obywateli w głosowaniu wzrósł aż o 33,3% – z 58,0% do 91,3%. Do podobnego poziomu wzrosła frekwencja w poszczególnych stanach po wprowadzeniu w nich prawnego obowiązku głosowania. Co jest najistotniejsze: efekt ten okazał się być bardzo trwały. Od początku stosowania przymusu w wyborach do Izby Reprezentantów w większości z nich, bo w 21 (z ogółu 36 wyborów), uczestniczyło ponad 95% zarejestrowanych wyborców (najwięcej w 1943 roku – 96,3%), a spośród pozostałych najniższy był w ostatnich, przeprowadzonych w 2016 roku – 91,0. Zbliżone rezultaty realizacji przymusu wyborczego uwidoczniły się w wyborach do Senatu: w 20 wyborach (z ogółem 34) frekwencja wyborcza przekroczyła 95,0% (najwyższa w 1946 roku – 96,3%), a najniższa była w 2016 roku – 91,9% [Barber 2017: 47–48]. Wprawdzie w ostatnich wyborach do obu izb parlamentu australijskiego nieco spadła, to jednak nadal jest jedną z najwyższych na świecie.

Tabela 2. Frekwencja wyborcza przed i bezpośrednio po wprowadzeniu obowiązku głosowania (w proc.)

Stan	Rok wprowadzenia przymusu wyborczego	Frekwencja w wyborach przed wprowadzeniem przymusu wyborczego	Frekwencja w pierwszych wyborach po wprowadzeniu przymusu wyborczego	Wzrost frekwencji
Związek Australijski	1924	58,0	91,3	33,3
Queensland	1914	75,5	88,1	12,6
Wiktoria	1926	59,2	91,8	32,6
Nowa Południowa Walia	1928	82,5	94,9	12,4
Tasmania	1928	81,9	95,0	13,1
Zachodnia Australia	1936	70,1	91,6	21,5
Południowa Australia	1941	50,7	88,5	37,8

Źródło: Farrell, McAllister [2006: 125].

Tabela 3. Frekwencja w wyborach do Parlamentu Australii w latach 1993–2016 (w proc.)

Wybory	1993	1996	1998	2001	2004	2007	2010	2013	2016
Wybory do Izby Reprezentantów	95,8	95,8	95,0	94,9	94,3	94,8	93,2	93,2	91,0
Wybory do Senatu	96,2	96,2	95,3	95,2	94,8	95,2	93,8	93,4	91,9

Źródło: Barber [2017: 147– 148].

6. Jak już była mowa, regulację przymusowego głosowania w ogólnofederalnych wyborach parlamentarnych zawiera *Electoral Act 1918*, sec. 185 tego dokumentu nakłada na każdego wyborcę obowiązek „głosowania we wszystkich wyborach”¹². W świetle ustawy wyborczej nie jest jednak całkowicie jasne, czy tak nakreślony obowiązek obejmuje dokonanie preferencji na karcie do głosowania w sposób warunkujący ważność oddanego głosu, czy też jednak ogranicza ten obowiązek do uczestniczenia w akcie głosowania, bez względu na to, co uczyni wyborca z kartą do głosowania, unieważniając ją¹³.

¹² Analogicznie stanowi *Referendum Act 1984* w sec. 45(1): „obowiązkiem każdego wyborcy jest głosowanie w referendum”, w innym miejscu nadmieniając, iż wyborcy, którzy są prawomocnie zarejestrowani na podstawie *Electoral Act*, będą uprawnieni do głosowania w referendum (sec. 4).

¹³ Problem ten budzi w Australii wiele kontrowersji – przeglądu stanowisk w tej sprawie, zwłaszcza w orzecznictwie Sądu Najwyższego, dokonują: Pringle [2012: 427 i n.]; Twomey [2013: 288 i n.].

Wprawdzie przepisy wskazanej ustawy wyborczej odnoszące się do procedury głosowania zdają się sugerować, że bliskie jej jest pierwsze rozumienie obowiązkowego głosowania, to jednak – jak się zauważa – ściśle przestrzeganie zasady tajności głosowania (w tym też w głosowaniu przez pocztę) umożliwia oddawanie głosów niespełniających wymogów prawnych, bez ryzyka poniesienia za to jakiegokolwiek kary. Tajność głosowania sprawia, że nie jest ani wykonalne, ani pożądane, aby państwo było w stanie zmusić ludzi do wskazania preferencji na kartach do głosowania, chociażby nawet prawo wymagało tego „technicznie” [Hill 2004: 481]. Gdyby więc przyjąć rygorystyczne spojrzenie na zasadę przymusowego głosowania, zakładające obowiązkowe wyrażanie preferencji wyborczych, to musiałaby powstać rozbieżność pomiędzy obowiązkiem prawnym a praktyczną wykonalnością prawa. A zatem, można przyjąć, że obywatel wywiązuje się ze swoich obowiązków wyborczych pobierając kartę do głosowania, natomiast to, co uczyni z nią w akcie wyborczym, pozostawione jest jego woli i znajduje się pod ochroną, wynikającą z bezwzględnego respektowania zasady tajnego głosowania, tj. może ją również wrzucić do urny wyborczej bez dokonania preferencji personalnej lub unieważniając ją w inny sposób (np. gdy w wyborach do Izby Reprezentantów wyborca dokonuje niepełnego lub niewłaściwego głosowania preferencyjnego, czy umieszcza na karcie dopiski) [Gray 2012: 592]. Jak zauważa Helen Pringle [2012: 431], określone w ustawie wyborczej zasady wyrażania w głosowaniu preferencji wyborczych należy traktować raczej jako opis głosowania, a nie jego definicję, tym bardziej że nie są przewidziane jakiegokolwiek środki penalizujące naruszenie wspomnianych zasad. Być może raczej ma Lisa Hill [2002: 448], że przymus wyborczy nie wymusza głosowania, ale służy raczej zasadzie równości szans politycznych.

Mając na uwadze powyższe ustalenia, trudno nie zgodzić się z poglądem, iż określenie „przymusowe (obowiązkowe) głosowanie” na gruncie australijskiego prawa wyborczego jest mylące [Lund 2013: 99], a nawet – stanowi pewną iluzję [Pringle 2012: 429, 438]; bardziej odpowiednie byłoby posługiwanie się nazwą „obowiązkowa frekwencja”¹⁴. Takie podejście do rozumienia istoty przymusowego głosowania jest zgodne z zasadą wolnych wyborów, z punktu widzenia której jest sprawą obojętną, czy obywatel jest prawnie zmuszany do uczestniczenia w akcie wyborczym – nakazuje ona jedynie stworzenie warunków do dokonywania w tym akcie preferencji zgodnych z rzeczywistą jego wolą, a więc także umożliwienie oddania głosu powstrzymującego się od nich lub nieważnego [Kryszewski 2007: 252]. Stwierdzić jednak trzeba, że przy ocenie zasady obowiązkowego głosowania jako czynnika legitymizującego

¹⁴ Tak sędziowie Sądu Najwyższego Gummow i Bell: *Rowe versus Electoral Commissioner* 2010, pkt 82: 34; <http://eresources.hcourt.gov.au/downloadPdf/2010/HCA/46>.

wybrane organy przedstawicielskie oraz – szerzej – wpływającego na „żywność” demokracji, bardziej przydatne są dane dotyczące głosów oddanych ważnie niż informujące o ogólnej frekwencji wyborczej.

Ustalenie dokładnej liczby wyborców, którzy w poszczególnych wyborach „intencjonalnie”, czyli celowo oddają głosy nieważne, przede wszystkim wrzucając do urny pustą kartę lub dopisując na niej pewne treści, nie jest zadaniem łatwym, ponieważ nie można precyzyjnie zdiagnozować przyczyn takiej decyzji wyborczej. Celne jest spostrzeżenie: „Przypuszczać możemy, że wyborca sprzeciwia się głosowaniu przymusowemu w ogóle i w ten sposób chce zmanifestować swój sprzeciw, albo że jest niezadowolony z funkcjonowania elity politycznej, jakości kandydatów w okręgu, ale także można postawić tezę, że wynika to z bezsilności wobec skomplikowanego systemu wyborczego” [Winclawska 2016: 99]. W wyborach od 1901 roku do 1983 roku do Izby Reprezentantów ogólny wskaźnik procentowy głosów nieważnych wahał się od 1,3% w 1954 roku do 4,9% w 1928 roku, przeważnie oscylując między 2 i 3%. W 1984 roku wyraźnie wzrósł do poziomu 6,8%, wprawdzie w następnych kilku wyborach obniżył się, ale od 2001 roku zaznaczyła się znowu tendencja wzrostowa, by w wyborach 2010 roku osiągnąć wartość 5,6%, w 2013 roku – 5,9%. a w 2016 roku – 5,1% [Barber 2017: 145]. W 2013 roku z grupą głosów oddanych intencjonalnie powiązano 41,4% nieważnych kart wyborczych (335 850), z których 50,4% (169 351) były to karty puste, 35,0% (117 502) zawierały dopiski, slogany i inne wyrazy protestu, a 14,6% (48 997) zawierały oznaczenia i krzyżyki, inne symbole, nieprawidłowe lub nieczytelne oznaczenie kolejności głosowania na poszczególnych kandydatów, jak też były nieważne z innych jeszcze przyczyn, ale tylko wówczas, gdy została dokonana pierwsza preferencja (jej dokonanie stanowiło przesłankę do zakwalifikowania karty do grupy kart nieważnych nieintencjonalnie)¹⁵. Z powyższych danych wynika, że grupa wyborców uchylających się od oddania głosu zawierającego wskazanie preferencji personalnych jest dość znaczna, aczkolwiek z pewnością nieważąca w istotny sposób na wynikach wyborów.

7. Obowiązek głosowania nie ma bezwzględного charakteru. Nie podlegają mu: wyborcy z Antarktyki, przebywający za granicą i wyborcy „wędrowni” (*itinerant electors*). Osobną kategorię wskazaną w ustawie wyborczej stanowią wyborcy, którym powstrzymanie się od głosowania nakazuje wyznawana przez nich religia. Siłą rzeczy wobec tych wszystkich kategorii wyborców nie mogą być stosowane sankcje prawne dotyczące osób uchylających się od głosowania. W Australii w federalnych wyborach parlamentarnych jest to grzywna w wysokości 20 dolarów australijskich. W razie skierowania sprawy do sądu

¹⁵ *Analysis of informal voting. 2013 House of Representatives elections*, Research Report No. 13, 15 March 2016, Australian Electoral Commission, s. 9–10.

z powodu braku reakcji na zawiadomienie o nałożeniu grzywny lub nieuiszczenia jej w terminie maksymalna kwota grzywny wynosi 180 dolarów (plus koszty sądowe)¹⁶.

Zauważyć trzeba, że na tle większości uregulowań odnoszących się do poszczególnych wyborów do parlamentów stanowych i wyborów lokalnych wymieniona wyżej federalna kwota bazowa grzywny prezentuje się raczej skromnie: np. w Nowej Południowej Walii jest to 55 dolarów australijskich¹⁷, w Wiktorii 78 dolarów (plus 21 w razie niewpłacenia po pierwszym zawiadomieniu o nałożeniu grzywny)¹⁸, Australii Południowej – 70 dolarów (121 po zignorowaniu zawiadomienia)¹⁹.

Jeżeli nie odniesie skutku ukaranie grzywną przez sąd, to w jego mocy jest rozstrzygnięcie, jakie dalsze działania powinny być podjęte, lub jakie kolejne kary będą nałożone. Sankcje w tym wypadku różnią się w zależności od stanu lub terytorium federalnego i są nimi: wykonanie pracy na rzecz społeczności lokalnej, konfiskata mienia, czy krótkoterminowe pozbawienie wolności (w niektórych jurysdykcjach nie mają one alternatywnego charakteru²⁰).

Zgodnie z ustawą, od poniesienia kary zwalnia niegłosowanie wynikające z „ważnych i wystarczających przyczyn”. Ustalenie, czy zachodzi taka sytuacja, opiera się na zindywidualizowanym podejściu do każdego przypadku, jednakże z uwzględnieniem sądowej interpretacji przytoczonej ustawowej formuły, zgodnie z którą odnosi się ona m.in. do osób chorych lub niepełnosprawnych fizycznie. W praktyce nie są też karane za uchylanie się od głosowania osoby stare, więźniowie i wyborcy żyjący w odległych miejscach [Twomey 2013: 289], a także kobiety w zaawansowanej ciąży, osoby niepełnosprawne intelektualnie i „słabowite” (*frail*) [Karlavish, Bonnie 2007: 890; Swenson 2007: 890, 534].

Nie usprawiedliwia natomiast uchylenia się od głosowania brak – zdaniem wyborcy – odpowiednich kandydatów, których chciałby poprzeć w akcie wyborczym, jego sprzeciw wobec wszystkich kandydatów ubiegających się o mandaty, czy nieznanostwo kandydatów. Takie stanowisko w tej kwestii zajmował kilkakrotnie konsekwentnie, począwszy od 1926 roku (Judd *versus* McKeon), Federalny Sąd Najwyższy. Jak pisze Anne Twomey: Sąd Najwyższy uznał, że „Parlament ma uzasadniony interes w maksymalizacji udziału w wyborach, nawet jeśli oznacza to zobowiązanie ludzi do dawania preferencji kandydatom, którym się sprzeciwiają” [Swenson 2007: 304]. Bardzo wymow-

¹⁶ http://www.aec.gov.au/FAQs/Voting_Australia.htm.

¹⁷ http://www.elections.nsw.gov.au/voting/penalties_for_not_voting.

¹⁸ <https://www.vec.vic.gov.au/voting/whatifididntvote.html>.

¹⁹ <http://www.ecsa.sa.gov.au/voting/failure-to-vote>.

²⁰ *Electoral Backgrounder: Compulsory Voting*, Australian Electoral Commission, pkt 39, http://www.aec.gov.au/About_AEC/Publications/backgrounders/compulsory-voting.htm.

ne w tym kontekście było również zdarzenie, do którego doszło w 1999 roku w stanie Wiktorja, gdy sąd skazał na jeden dzień pozbawienia wolności kobietę za niezapłacenie kary grzywny, nałożonej za niewzięcie udziału w wyborach federalnych w 1993 i 1996 roku. Sąd nie uwzględnił zarówno argumentu skazanej, że nie było według niej kandydatów wartych oddania na nich głosu, jak i powołania się na art. 25 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, gwarantującego wyborcom swobodne wyrażanie woli [Hill 2002: 438–439]. W świetle orzecznictwa sądowego z obowiązku głosowania nie zwalnia również brak poczucia bycia Australijczykiem; w 1992 roku został skazany na trzy dni pozbawienia wolności mężczyzna, który odmówił zapłacenia grzywny, motywując to tym, że czuje się Aborygenem, a nie Australijczykiem [Swenson 2007: 525].

W związku z tym, że nie jest prowadzona regularna oficjalna statystyka liczby wyborców, których ukarano w związku z ich absencją wyborczą, nie jest możliwe pełne przedstawienie tego zjawiska. Z dostępnych danych wynika, że omawiany środek karny jest stosowany wstrzemięźliwie, o czym mogą świadczyć dane wyrywkowe – np. po wyborach parlamentarnych w 1993 roku ukarano grzywną w wysokości 20 dolarów 23 230 wyborców, 4412 spraw rozpatrzyły sądy, wobec 41 osób orzeczono karę pozbawienia wolności [Swenson 2007: 536], natomiast po wyborach w 2007 roku grzywnę nałożono na ok. 59 000 wyborców oraz miały miejsce 64 postępowania sądowe wskutek nieuiszczenia grzywny²¹.

8. Bez wątplenia stosowanie prawnego przymusu wyborczego w Australii było i jest główną przyczyną bardzo wysokiej aktywności wyborców, jak i wytworzenia się społecznej normy udziału w akcie wyborczym. Nie wolno jednak nie doceniać roli, jaką w tym odegrały daleko idące ułatwienia w dokonywaniu tego aktu. W państwie tym jest praktykowany nadzwyczaj przyjazny wyborcom system głosowania – nie tylko, że odbywa się ono przez cały weekend i jest możliwe oddanie głosu przez pocztę (opłaty z tym związane są subsydiowane), to jeszcze jest stworzona możliwość głosowania w dowolnym obwodzie wyborczym macierzystego stanu, a w odległych, słabo zaludnionych rejonach obywatele mogą to uczynić przed ogólną datą wyborów, w specjalnie w tym celu tworzonych centrach. Co więcej, tworzone są ruchome punkty głosowania, odwiedzające szpitale, domy opieki, zakłady karne oraz wyborców zamieszkałych daleko od stałych lokali wyborczych.

Świadectwo temu, że udział w głosowaniach w wyborach do zgromadzeń przedstawicielskich jest już utrwaloną normą społeczną, a nawet nawykiem

²¹ *Non-Voting and Multiple Voting at the 2007 Federal Election*, Report to the Joint Standing Committee on Electoral Matters, April 2009, s. 7.

wyborców australijskich, dają wyniki – przeprowadzanych regularnie, przy okazji kolejnych wyborów parlamentarnych – badań opinii publicznej, w których są stawiane respondentom pytania o ich stosunek do przymusu wyborczego oraz ewentualny ich udział w wyborach w razie uchylecia tego przymusu. Warto zapoznać się z tymi badaniami, gdyż ich rezultaty są ewenementem w skali światowej. Można śmiało postawić tezę, iż nigdzie przymus wyborczy nie zyskał tak szerokiego uznania społecznego.

Tab e l a 4. Odpowiedzi na pytanie: „Czy uważasz, że głosowanie w wyborach federalnych powinno być obowiązkowe, czy też uważasz, że ludzie powinni głosować tylko wtedy, gdy chcą?” (w proc.)

Odpowiedzi	1993	1996	1998	2001	2004	2007	2010	2013
Zdecydowanie popieram obowiązkowe głosowanie	39,9	42,4	43,7	46,9	46,9	50,6	42,4	45,0
Popieram obowiązkowe głosowanie	27,8	28,3	27,7	22,7	27,2	26,1	27,0	25,2
Popieram ludzi głosujących tylko wtedy, gdy tego chcą	18,2	17,5	18,3	17,1	14,9	14,6	17,7	16,9
Zdecydowanie popieram ludzi głosujących tylko wtedy, gdy tego chcą	14,1	11,8	10,2	13,2	10,9	8,6	12,8	12,8

Źródło: McAllister, Cameron [2014: 94].

Tab e l a 5. Odpowiedzi na pytanie: „Czy głosowałbyś w wyborach, gdyby głosowanie nie było obowiązkowe?” (w proc.)

Odpowiedzi	1996	1998	2001	2004	2007	2010	2013
Zdecydowanie głosowałbym	67,5	67,3	62,4	68,4	72,7	64,2	60,1
Prawdopodobnie głosowałbym	18,6	17,9	17,2	17,4	15,7	19,2	18,9
Może tak, może nie	5,6	6,0	8,2	6,1	5,7	6,8	7,2
Prawdopodobnie nie	5,1	6,1	7,4	5,5	3,8	5,8	8,8
Zdecydowanie nie	3,3	2,7	4,8	2,6	2,1	4,0	5,1

Uwaga: W 2016 roku uczestnictwo w wyborach w razie rezygnacji z przymusu wyborczego deklarowało 80% respondentów.

Źródło: McAllister, Cameron [2014: 95].

Z przedstawionych badań wynika, iż w Australii zwolennicy głosowania przymusowego stanowią wyraźną większość. Pomiędzy rokiem 1993 a 2016 popierało je – w zależności od kampanii wyborczej – od 69,4% (1993 roku) do 76,7% (2007 roku) ogółu wyborców²², czyli można mówić o utrzymują-

²² Z wykresu zamieszczonego w następnym wydaniu opracowania, powoływanego jako źródło informacji o wynikach badań opinii wyborców o głosowaniu obowiązkowym, odczytać można, iż w 2016 r. jego poparcie kształtowało się na poziomie 70% (s. 55).

cej się, w miarę stabilnej wysokiej pozytywnej społecznej ocenie takiego głosowania²³. O tym, że długotrwała praktyka głosowania obowiązkowego odcisnęła ślad w świadomości i kulturze politycznej Australijczyków, dowodzi natomiast rozkład odpowiedzi na pytanie: „Czy głosowałbyś w wyborach, gdyby głosowanie nie było obowiązkowe?”. Od 1996 roku do 2016 wskaźnik odpowiedzi twierdzących (zdecydowanie deklarujących udział w głosowaniu lub udział prawdopodobny) wahał się od 79,0% (2013 roku) aż do 88,4% (2007 roku). Przytoczone dane, nie mówiąc już o kształtującej się od pierwszych wyborów parlamentarnych po ustanowieniu obowiązku głosowania bardzo wysokiej – zawsze ponad 90-procentowej – frekwencji wyborczej, mogą chyba posłużyć jako argument na rzecz niekiedy głoszonego poglądu, że udana adaptacja przymusu wyborczego jest w dużym stopniu rezultatem „naturalnej”, gdzie indziej nie spotykanej, specyficznej, sprzyjającej kultury politycznej oraz obyczajowości Australijczyków [Mackerras, McAllister 1999: 231]. Uprawomocniają również tezę, iż obowiązkowe głosowanie jest „wyraźnym elementem składowym społeczeństwa australijskiego, wzbogacającym polityczną i kulturową tkankę narodu”, wyrazem jego swoistej percepcji istoty demokracji [Pracilio b.r.w.: 3–4].

BIBLIOGRAFIA

- Analysis of informal voting. 2013 House of Representatives elections.* 2016. *Research Report 13*, 15 March, Australian Electoral Commission.
- Aulich Chris. 2009. „From Citizen Participation to Participatory Governance in Australian Local Government”. *Commonwealth Journal of Local Governance* 2.
- Barber Stephen. 2017. *Federal Election Results 1901–2016. „Research Paper*, 31 March, Parliamentary Library, http://parlinfo.aph.gov.au/parlInfo/download/library/prspub/5188012/upload_binary/5188012.pdf
- Bennett Scott. 2005. *Compulsory Voting in Australian National Elections. „Research Brief* 6. Department of the Parliamentary Library, Canberra.
- Birch Sarah. 2009. *Full Participation. A Comparative Study of Compulsory Voting*, Manchester: Manchester University Press.
- Campbell Tom, Crilly Stephen. 2011. „The Implied Freedom of Political Communication, Twenty Years On”. *University of Queensland Law Journal* 30 (1).
- Crisp L.F. 1950. „*Compulsory Voting in Australia*”. *Parliamentary Affairs* 4.
- Esmein Adhémar. 1921. *Prawo konstytucyjne*, Warszawa: Nakładem Księgarni F. Hoesicka.
- Evans Tim. 2005. „Compulsory Voting in Australia”. *Australian Electoral Commission Report*.
- Farrell David M., McAllister Ian. 2006. *The Australian Electoral System: Origins, Variations and Consequences*. Sydney: University of New South Wales Press.

²³ Podobna, wysoka ocena przymusu wyborczego była też dla wcześniejszych dziesięcioleci – np. w 1967 r. 75,7% respondentów stwierdziło, iż obowiązkowe głosowanie jest lepsze od głosowania dobrowolnego, w 1969 r. tego zdania było 76,8% poddanych badaniu wyborców, a w 1979 r. 68,8%; McAllister, Cameron [2014: 94].

- Fowler Anthony. 2013. „Electoral and Policy Consequences of Voter Turnout: Evidence from Compulsory Voting in Australia”. *Quarterly Journal of Political Science* 8 (2).
- Goot Murray. 1985. *Electoral Systems*. W Don Aitkin (ed.), *Surveys of Australian Political Science*. Sydney: Allen & Unwin.
- Gow Neil. 1971. „The Introduction of Compulsory Voting in the Australian Commonwealth”. *Politics* 6 (2).
- Gray Anthony. 2012. „The Constitutionality of Australia’s Compulsory Voting System”. *Australian Journal of Politics and History* 58 (4).
- Griffiths Leanne. 2005. „The Implied Freedom of Political Communication: The State of the Law Post Coleman and Mulholland”. *James Cook University Law Review* 12.
- Hill Lisa. 2002. „Compulsory Voting: Residual Problems and Potential Solutions”. *Australian Journal of Political Science* 37 (3).
- Hill Lisa. 2004. „Compulsory Voting in Australia: A Basis for a “Best Practice” Regime”. *Federal Law Review* 32 (3).
- Hirst John. 2002. *Australia’s Democracy. A Short History*. Sydney: Allen & Unwin.
- John Sarah., DeBats Donald A. 2014. „Australia’s Adoption of Compulsory Voting: Revising the Narrative – not Trailblazing, Uncontested or Democratic”. *Australian Journal of Politics and History* 60 (1).
- Jones Timothy H. 1996. „Freedom of Political Communication in Australia”. *International & Comparative Law Quarterly* 45 (2).
- Karlawish Jason, Bonnie Richard J. 2007. „Voting by Elderly Persons with Cognitive Impairment: Lessons from Other Democratic Nations”. *McGeorge Law Review* 38.
- Kryszewski Grzegorz. 2007. *Standardy prawne wolnych wyborów parlamentarnych*. Białystok: Temida 2.
- Louth Jonathon, Hill Lisa. 2005. „Compulsory Voting in Australia: Turnout with and without it”. *Australian Review of Public Affairs* 6 (1).
- Lund Eric. 2013. „Compulsory Voting: A Possible Cure for Partisanship and Apathy in U.S. Politics”. *Wisconsin International Law Journal* 31 (1).
- Lundell Krister. 2012. „Civic Participation and Political Trust: The Impact of Compulsory Voting”. *Representation* 48 (2).
- Mackerras Malcolm, McAllister Ian. 1999. „Compulsory Voting, Party Stability and Electoral Advantage in Australia”. *Electoral Studies* 18 (2).
- Malkopoulou Anthoula. 2011. *Democracy’s Duty: The History of Political Debates on Compulsory Voting*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- McAllister Ian, Cameron Sarah M. 2014. *Trends in Australian Political Opinion. Results from the Australian Election Study, 1987–2013*. Canberra: The Australian National University.
- Meagher Dan R. 2004. „What is „Political Communication”? The Rationale and Scope of the Implied Freedom of Political Communication”. *Melbourne University Law Review* 28 (2).
- Meagher Dan R. 2005. „The Protection of Political Communication under the Australian Constitution”. *University of New South Wales Law Journal* 28 (1).
- Orr Graeme. 1997. „The Choice And to Choose: Commonwealth Electoral Law and the Withholding of Preferences”. *Monash University Law Review* 23 (2).
- Orr Graeme. 1998. „Tinkering with Convention: Voluntary Voting at Australia’s 1997 Constitutional Convention Election”. *Electoral Studies* 17 (4).
- Non-Voting and Multiple Voting at the 2007 Federal Election*, Report to the Joint Standing Committee on Electoral Matters, April 2009.
- Phillips Harry. C.J. 2013. *Electoral Law in the State of Western Australia: An Overview*. Western Australian Electoral Commission, Perth.

- Pracilio Amy. b.r.w. *Compulsory Voting: Does it keep the community at large more connected? Have First World countries forgotten the value of the vote?* Parliamentary Research Internship. Perth: Edith Cowan University, [http://www.parliament.wa.gov.au/publications/tabled-papers.nsf/displaypaper/3815429c61cd31f136c4c5ae48257ac5000a65c7/\\$file/5429.pdf](http://www.parliament.wa.gov.au/publications/tabled-papers.nsf/displaypaper/3815429c61cd31f136c4c5ae48257ac5000a65c7/$file/5429.pdf).
- Pringle Helen. 2012. „Compulsory Voting in Australia: What is Compulsory?” *Australian Journal of Political Science* 47 (3).
- Reilly Benjamin. 2016. „Democratic Design and Democratic Reform. The Case of Australia”. *Taiwan Journal of Democracy* 12 (2).
- Robson William A. 1923. „Compulsory Voting”. *Political Science Quarterly* 18.
- Solijonov Abdurashid. 2016. *Voter Turnout Trends around the World*. Stockholm: International IDEA.
- Swenson Katherine M. 2007. „Sticks, Carrots, Donkey Votes, and True Choice: A Rationale for Abolishing Compulsory Voting in Australia”. *Minnesota Journal of International Law* 16 (2).
- Twomey Anne. 2012a. „Rowe v Electoral Commissioner – Evolution or Creationism?” *University of Queensland Law Journal* 31 (2).
- Twomey Anne. 2012b. „The Application of the Implied Freedom of Political Communication to State Electoral Funding Laws”. *University of New South Wales Law Journal* 35 (3).
- Twomey Anne. 2013. „Compulsory Voting in a Representative Democracy: Choice, Compulsion and the Maximisation of Participation in Australian Elections”. *Oxford University Commonwealth Law Journal* 13 (2).
- Uhr John. 2000. „Testing Deliberative Democracy: The 1999 Australian Republic Referendum”. *Government and Opposition* 35 (2).
- Uhr John. 2002. *Rewriting the Referendum Rules*. W John Warhurst, Malcolm Mackerras (eds.), *Constitutional Politics: The Republic Referendum and the Future*. Brisbane: University of Queensland Press.
- West Barbara A., Murphy Frances T. 2010. *A Brief History of Australia*. New York: Checkmark Books.
- Williams George, Hume David. 2010. *People Power: the History and Future of the Referendum in Australia*. Sydney: University of New South Wales Press.
- Winclawska Maria. 2016. „Głosy nieważne w wyborach do australijskiej Izby Reprezentantów 2001–2013”. *Studia Wyborcze* 22.

STRESZCZENIE

Australia zajmuje szczególne miejsce w światowej historii idei głosowania przymusowego. Zalicza się do pierwszych państw, które zdecydowały się na realizację wspomnianej idei, a rezultaty tej decyzji okazały się być niej bardzo udane. W niniejszym opracowaniu jest ukazana geneza obowiązkowego głosowania w Australii, proces jego wprowadzania oraz wpływ, jaki wywarło ono na frekwencję w federalnych wyborach parlamentarnych. Przeprowadzona jest również analiza stosownych regulacji prawnych. Osobny fragment opracowania jest poświęcony niezwykle wysokiemu społecznemu poparciu dla głosowania przymusowego, świadczącemu o tym, że stało się ono ważnym elementem australijskiej kultury politycznej.

Słowa kluczowe: wybory, prawo wyborcze, australijskie prawo wyborcze, wybory do Parlamentu Australii, głosowanie przymusowe.

**COMPULSORY VOTING IN AUSTRALIA
(summary)**

Australia holds a particular place in the world history of a compulsory voting. It is one of the first countries which has decided for the implementation of the mentioned idea. The results of this decision have turned out very successful. This work shows the origins of compulsory voting in Australia, the process of its' implementation and the influence on voter turnout in the federal parliamentary elections. This coverage also conducts the analyse of appropriate legal regulations. The separated part of this work is dedicated to extraordinary high social support for compulsory voting which shows an important element of Australian political culture.

Keywords: elections, electoral law, Australian electoral law, Australian parliamentary elections, compulsory voting.

Agnieszka Pawłowska*

TRYB WYBORU RADNYCH W AMERYKAŃSKICH KORPORACJACH MUNICYPALNYCH

WSTĘP

Korporacje municypalne są podstawowym jednostkami samorządu terytorialnego tworzonymi, podobnie jak inne jednostki samorządowe, w drodze decyzji władz stanowych. Istotnym elementem różniącym jednak korporacje municypalne od jednostek szczebla wyższego, tj. hrabstw, jest decydująca rola mieszkańców w powołaniu jednostki municypalnej – to w drodze ich decyzji wszczyna się procedurę przekształcenia jednostki osadniczej w korporację mieszkańców. Oznacza to, że inaczej niż w państwach europejskich, terytorium Stanów Zjednoczonych nie jest w całości podzielone na podstawowe jednostki samorządowe. Gdzieś ich nie ma, a zarząd lokalny jest sprawowany przez władze samorządowego hrabstwa, zaś usługi są świadczone przez hrabstwo i/albo okręgi specjalne, tj. samorządy celowe. To pierwsza różnica, którą można wskazać między amerykańskimi korporacjami municypalnymi, a polskimi (czy europejskimi) gminami. Kolejna różnica wynika z faktu, że obok korporacji municypalnych występują na tym samym poziomie władz publicznych, lecz nie we wszystkich stanach, miasta i miasteczka. Różnią się one tradycją (są starsze od korporacji municypalnych) i instytucjami samorządowymi. W większości stanów, w których występują zarówno korporacje municypalne jak i miasta i miasteczka, te ostatnie na ogół realizują te same zadania co municypalność. Nie mniej, fakt współwystępowania odmiennych jednostek organizacji terytorialnej o właściwości ogólnej jest również cechą szczególną samorządu amerykańskiego, która nie pozwala nam traktować korporacji municypalnych jako prostego odpowiednika europejskich gmin.

* Dr hab., profesor nadzw., Zakład Administracji Publicznej i Polityki Społecznej, Instytut Nauk o Polityce, Uniwersytet Rzeszowski, apawlowska@ur.edu.pl.

W końcu trzecia, chociaż nie ostatnia, cecha korporacji municypalnych różniąca je od jednostek samorządowych szczebla podstawowego w Europie, to daleko posunięte zróżnicowanie związane z federalną formą państwa. Na Starym Kontynencie są wprawdzie państwa federalne, i – co do zasady – jednostki sfederalizowane (np. kraje związkowe w Republice Federalnej Niemiec, czy kantony szwajcarskie) mają swobodę w zakresie kształtowania struktury i instytucji samorządu terytorialnego w ich granicach, to jednak federalizm amerykański charakteryzuje się dalej idącą niezależnością stanów w tej kwestii. Dość wspomnieć, że *Konstytucja Stanów Zjednoczonych* w ogóle nie odnosi się do organizacji terytorialnej stanów, a zatem i do samorządu terytorialnego¹. Natomiast zarówno ustawa zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec z 1949 roku (w artykule 28), jak i *Konstytucja Federalna Konfederacji Szwajcarskiej* z 1999 roku (w artykule 51) zawierają gwarancje istnienia i autonomii gmin.

Daleko idąca niezależność władz stanowych w zakresie kształtowania ich organizacji terytorialnej oznacza – formalnie rzecz ujmując – istnienie 50 różnych systemów samorządu terytorialnego (51, jeżeli uwzględnić samorząd stolicy państwa – Waszyngton). Nie jest to bez znaczenia dla tematu niniejszej pracy, chociaż podkreślić należy, że w zakresie praw wyborczych stany i jednostki substanowe są zobligowane do przestrzegania przedmiotowych ustaw federalnych.

Celem autorki jest przedstawienie złożonego zagadnienia systemu wyborów radnych municypalnych w uproszczonej postaci, tj. zredukowania różnorodności rozwiązań podyktowanej samodzielnością władz stanowych, ale również w pewnym zakresie społeczności lokalnych, do najczęściej spotykanych rozwiązań. Ważną przesłanką podjęcia tytułowego zagadnienia jest też charakterystyczna dla samorządów amerykańskich zależność ich instytucji od zmieniających się warunków społecznych i politycznych.

W pierwszej kolejności zostaną, w niezbędnym skrócie, opisane tradycje wyboru władz lokalnych, w szczególności te będące rezultatem ruchów reformistycznych przełomu XIX i XX wieku. Następnie wskazane zostaną źródła prawa wyborczego oraz kluczowe dla jego wykonywania zagadnienie równości głosów. W dalszej kolejności przedstawione zostaną modele wyboru radnych, których zasadniczym kryterium wyróżnienia jest podział terytorium jednostki samorządowej na okręgi wyborcze, lub też wybór radnych w jednym okręgu, który stanowi terytorium całej korporacji municypalnej. Kwestia ta została przeanalizowana w odniesieniu do wielkości jednostek samorządowych oraz modeli instytucjonalnych samorządu municypalnego. Krótko też zostało zarysowane zagadnienie formuły wyborczej.

¹ Kluczową regulacją pozwalającą na uznanie autonomii władz stanowych w tym zakresie jest X poprawka do Konstytucji federalnej: „Zakres władzy, który w niniejszej konstytucji nie został przekazany Stanom Zjednoczonym lub odebrany poszczególny stanom, pozostaje w ręku stanów lub narodu”. Za: [Laidler 2007: 134].

TRADYCJE WYBORÓW KOLEGIALNYCH ORGANÓW SAMORZĄDOWYCH

Tradycje wyboru lokalnych ciał przedstawicielskich sięgają okresu kolonialnego. W owym czasie, ale również później – po ogłoszeniu Deklaracji Niepodległości – zakres czynnego prawa wyborczego był ograniczony do nielicznej populacji obywateli². Podobnie też ograniczony był zakres prawa biernego, które przysługiwało właścicielom (*freeholder*) lub obywatelom (*freemen*), którzy zamieszkiwali jednostkę osadniczą od co najmniej roku lub dwóch. Znaczenie w przyznawaniu praw wyborczych – w pierwszych dekadach istnienia kolonii, aczkolwiek nie we wszystkich koloniach – miała przynależność do Kościoła kongregacyjnego [Potz 2016: 209–210].

Pierwsze lata po uchwaleniu Deklaracji Niepodległości charakteryzowały się liberalizacją podejścia do prawa głosu w wyborach lokalnych. Jednak znaczny napływ ludności z obszarów wiejskich do miast skutkowało przyjmowaniem przez ich władze bardziej zachowawczego stanowiska wobec upowszechnienia praw wyborczych, ograniczając je do tych, którzy płacili podatki lub dysponowali majątkiem o określonej wartości. Pierwszym stanem, który przyznał prawa wyborcze wszystkim dorosłym (którzy ukończyli 21 rok życia) i wolnym mężczyznom był Vermont (1791 r.). Do 1840 roku cenzus majątkowy i podatkowy w wyborach lokalnych znikł prawie całkowicie. Porzucono też powszechną w okresie kolonialnym praktykę dożywotniego wyboru radnych i uzupełniania składu rad w drodze kooptacji. Do absolutnych wyjątków należały statuty jednostek samorządowych, nadanych po 1775 roku, dopuszczające którąkolwiek z tych praktyk. Zamiast niej przyjęto zasadę wyboru radnych na kadencję trwającą od roku do trzech lat [Teaford 1975: 65–66; Adrian, Griffith 1976: 114; Lewicki 2010: 334].

Początkowo wybory odbywały się podczas zebrań otwartych, w głosowaniu jawnym (głosy oddawano *viva voce*), zwykłą większością głosów. Wybory nie opierały się na rywalizacji między kandydatami – przejawy opozycji uważano za zakłócenie porządku publicznego, a oponentów – za wichrzycieli³.

² Na przykład, w Zarządzeniach Podstawowych stanu Connecticut z 1639 r. występują obywatele i mieszkańcy, przy czym tylko ci pierwsi cieszyli pełnymi prawami wyborczymi. Według różnych szacunków dotyczących drugiej połowy XVII w., w jednostkach samorządowych tego stanu, obywatele stanowili – w zależności od jednostki samorządowej i od okresu historycznego – od 10% do 80% populacji dorosłych białych mężczyzn [Daniels 1979: 128; 1988: 63].

³ Za takiego uznano Aleksandra Hamiltona, który w 1743 r. zdecydował się kandydować do Rady Miasta Annapolis (MD) przeciwko kandydatowi popieranemu przez gubernatora kolonii. Wystąpienie to wywołało manifestacje. Przestraszony burmistrz nakazał zamknięcie lokali wyborczych przed czasem i opieczętowanie urn. Wyborów ani nie kontynuowano, ani nie zakończono – ich wynik pozostał nierozstrzygnięty [Teaford 1975: 32–33].

Od 1801 roku, kiedy w Baltimore po raz pierwszy wykorzystano karty do głosowania (w trzy lata później – w Nowym Jorku), upowszechniło się głosowanie na piśmie. Początkowo karty do głosowania były czyste – wyborca sam wpisywał nazwisko preferowanego kandydata. Czasami już wypełnione karty do głosowania dostarczały partie polityczne. Ujednolicone karty do głosowania, przygotowywane przez instytucje rządowe (tzw. *Australian ballot*), pojawiły się po raz pierwszy w 1888 roku w Louisville (KY) [Adrian, Griffith 1976: 11–116; Lewicki 2010: 334; Adrian 1999: 49].

W okresie kolonialnym, ale również długo po uzyskaniu niepodległości, normalnym sposobem obsadzania stanowisk urzędniczych (tzw. szeregowych urzędników – *row officers*) były wybory. W jednostce samorządowej takich urzędników było od kilkunastu do kilkudziesięciu. Liczba urzędników lokalnych rosła, ale nie zmieniał się tryb ich powoływania, dlatego w XIX wieku listy wyborcze liczyły niekiedy ponad sto nazwisk (*long ballot*). Sytuacja ta, w połączeniu z pogłębiającym się zróżnicowaniem etnicznym i majątkowym, degradacją warunków życia w miastach, ale również demokratyzacją życia publicznego, która szczególnie silnie zaznaczyła się podczas prezydentury Andrew Jacksona (1829–1837), doprowadziły do wzrostu wpływów lokalnych machin partyjnych, które – głównie w dużych miastach – zdominowały lokalną politykę odwołując się także do korupcji wyborczej [Pawłowska 2011: 395–412].

Interesom machin partyjnych sprzyjały nie tylko warunki społeczne funkcjonowania samorządów, ale także sposób wyboru, a następnie wykonywania mandatu przez radnych miejskich. Ponieważ większe jednostki municypalne były dzielone na jedno-, czasami kilkumandatowe okręgi wyborcze, znaczenia nabrała rola radnych jako reprezentacji mieszkańców w poszczególnych okręgach. Zmniejszyła się natomiast ich rola jako mandatariuszy interesów całej korporacji municypalnej. Zatem pozycja ustrojowa rady wśród instytucji samorządowych malała, nabierała zaś znaczenia funkcja radnych jako adwokatów interesów okręgów wyborczych i ich łączników z machiną partyjną dysponującą zasobami (środki finansowe, wpływy w administracji publicznej, miejsca pracy) umożliwiającymi zaspokajanie potrzeb konkretnych wyborców [Teaford 1984: 17 i n.].

Korupcjogenność i dysfunkcjonalność rozwiązań instytucjonalnych charakteryzujących samorządy ostatnich dekad XIX wieku były impulsem powstania ruchu społecznego zwanego Ruchem Postępowym (*Progressive Movement*). Jego działacze zmierzali do odsunięcia machin partyjnych od władzy, początkowo przez nadzorowanie procedury wyborczej i wystawianie własnych kandydatów. Rezultaty tych działań pozostawały jednak niezadawalające [Pawłowska 2016: 52 i n.], dlatego sięgnięto po propozycje rozwiązań ustrojowych. Propozycje te dotyczyły reorganizacji instytucji samorządowych, ale także zmian w lokalnych ordynacjach wyborczych.

Forma artykułu nie pozwala na szerokie omówienie reform instytucjonalnych początku XX wieku, krótka charakterystyka przyjętych wtedy rozwiązań jest jednak niezbędna. Tym bardziej że rozwiązania te przetrwały do dnia dzisiejszego, konstytuując podstawowe formy samorządu korporacji municypalnych.

Ostatnie dekady XIX wieku stoją pod znakiem wzmocnienia pozycji burmistrza – wydłużona została jego kadencja, poszerzone kompetencje w zakresie powoływania urzędników samorządowych oraz wykonywania zadań korporacji municypalnych; coraz częściej był też on wyłaniany w wyborach bezpośrednich. Wzmocnienie organu wykonawczego i jego uniezależnienie od organu stanowiącego miało zmarginalizować wpływ (skorumpowanych) radnych na sprawy lokalne, w szczególności na świadczenie usług publicznych i ich nabywanie od podmiotów prywatnych.

Z upartyjnieniem samorządów walczono wprowadzając dwie nowe formy instytucjonalne. Jedną z nich był samorząd komisyjny, w którym organem stanowiącym jest kilkusobowa komisja, zaś każdy z jej członków pełni funkcję wykonawczą w zakresie wskazanych zadań korporacji municypalnej. W drugiej formie zastąpiono „polityczny” organ wykonawczy organem „administracyjnym”, a właściwie menedżerskim, upodabniając – w pewnym sensie – korporacje municypalne do korporacji przemysłowych, gdzie decyzje rady (nadzorczej) są wykonywane przez menedżera – w jednostkach samorządu lokalnego – apolitycznego urzędnika zatrudnianego przez radę na podstawie kontraktu [Pawłowska 2016: 68 i n.].

Podjęto też wysiłek zreformowania lokalnych ordynacji wyborczych. W 1909 roku została powołana Krajowa Organizacja Krótkich List Wyborczych (*National Short Ballot Organization*), zmierzająca do zastąpienia dotychczasowych list wyborczych zawierających kilkadziesiąt nazwisk kandydatów, listami krótkimi (*short ballot*), które pozwoliłyby obywatelom dokonywać świadomego i racjonalnego wyboru lokalnych przedstawicieli i urzędników. Wiązało się to również z ograniczeniem liczby radnych lokalnych (w przypadku samorządu komisyjnego i samorządu z menedżerem, rady były zaledwie kilkusobowe), jak też stanowisk urzędniczych pochodzących z wyboru [Schiesl 1977: 172; Wheeland i in. 2014: 13S]. Zaczęto również rezygnować z podziału terytorium korporacji municypalnych na okręgi wyborcze przyjmując, że okręgiem wyborczym jest cały municypalitet (*at-large elections*)⁴. Preferencja dla wyboru

⁴ Na przykład, w 1911 r. zmieniony został statut miasta Pittsburgh (PA): zredukowano liczbę radnych z 27 do 9 wybieranych z całego obszaru miasta (podobne zmiany przyjęto w Bostonie, Columbus, Detroit). Inne samorzady, chcące zreformować swój system reprezentacji, łączyły dotychczasowe okręgi wyborcze w większe jednostki, jednak nie obejmujące całego miasta; jeszcze inne decydowały się na przyjęcie wariantu mieszanego – wyboru części składu rady w mniejszych okręgach wyborczych, części zaś w całej jednostce samorządowej [Hays 1973: 149; Teaford 1993: 38].

radnych w skali całej jednostki samorządowej wynikała z oczekiwania, że tak wybrani radni nie będą się kierować interesem małej grupy mieszkańców, lecz brać pod uwagę dobro powszechne.

Popularność wyborów w skali całej jednostki municypalnej utrzymywała się (choć całkowicie nie przekreśliła praktyki wyboru w jednomandatowych okręgach wyborczych) aż do lat 70. XX wieku, kiedy ujawniła się jej ułomność w zakresie wyłaniania reprezentacji grup mniejszościowych, co będzie przedmiotem kolejnej części tego artykułu.

OGÓLNE ZASADY WYBORU RADNYCH

Tryb wyboru organów samorządowych podlega regulacjom konstytucji – federalnej i stanowych – oraz ustaw – federalnych i stanowych. Gwarancje równego prawa wyborczego zawarte są w poprawkach: XV, XIX, XXIV i XXVI do *Konstytucji Stanów Zjednoczonych*. Służy temu również wielokrotnie nowelizowana ustawa federalna o prawach wyborczych (*Voting Rights Act*) z 1965 roku.

Poprawka XV zabrania ograniczania i odbierania praw wyborczych ze względu na „pochodzenie rasowe, kolor skóry lub poprzedni stosunek zależności służebnej” [Laidler 2007: 148]; poprawka XIX formułuje taki sam zakaz w odniesieniu do płci wyborcy, zaś poprawka XXIV – ze względu na niezapłacenie podatku wyborczego. Poprawka XXVI przyznaje czynne prawo wyborcze obywatelom, którzy ukończyli 18. rok życia. Wymóg wykazania się przez wyborcę umiejętnością czytania i pisania został zniesiony przepisami zawartymi w sekcji 2 ustawy z 1965 roku, zaś w sekcji 5. tej ustawy zakazano dokonywania zmian granic okręgów wyborczych, które mogłyby wpłynąć na wykonywanie praw wyborczych przez zamieszkujących je obywateli. Przepisy ustawy z 1965 roku odnosiły się tylko do wyborów prezydenckich i do Kongresu. Poprawki wprowadzone w 1970 roku poszerzały zakres przedmiotowy przepisów ustawy z 1965 roku o wybory organów władz publicznych wszystkich szczebli [Morgan 2004: 16–18; Laney 2008; Stevenson 2009: 161–163].

Próby ograniczania praw wyborczych były przedmiotem licznych orzeczeń sądowych, stąd też i one stanowią ważne źródło regulacji w interesującym nasz temacie. Szczególną uwagę sądy poświęcały manipulowaniu granicami okręgów wyborczych w celu uniemożliwienia oddania głosu i uzyskania reprezentacji w samorządowych organach kolegialnych przez mniejszości rasowe i etniczne, lub też naruszenia materialnej równości głosów, w celu ograniczenia wpływu tych grup społecznych na wynik wyborów⁵. Sądy orzekały

⁵ Szerzej o orzecznictwie: Pawłowska [2016: 148–150]. Zagadnieniu równości materialnej głosów w odniesieniu do podziału na okręgi wyborcze zob. Pierzgałski, Stępień [2016: 7–29].

też w sprawach o zbyt szerokie określenie zakresu podmiotowego prawa wyborczego, tzn. przyznanie prawa głosu osobom, które czasowo przebywają na obszarze jednostki samorządowej (przez kilka miesięcy w roku, jak np. studenci lub emeryci). Taka praktyka była uważana za naruszenie zasady „jeden człowiek, jeden głos”, gdyż osoby te mogą głosować w wyborach lokalnych w dwóch jednostkach administracyjnych: w tej, którą zamieszkują na stałe i tej, w której przebywają czasowo. Rezydenci motywowali swoje pozwy obniżeniem wagi ich głosów w sytuacji gdy czynnym prawem wyborczym dysponują również nierezydenci. Zwykle jednak sądy uznawały takie umotywowanie skargi za niewystarczające i odrzucały zażalenia z tego tytułu [McCarthy Jr., Reynolds 2002: 158–159].

Tryb wyboru radnych jest przedmiotem regulacji ustaw stanowych, które określają uniwersalne i podstawowe zasady organizowania wyborów lokalnych, np. procedurę podziału terytorium jednostki samorządowej na okręgi wyborcze, wpisanie na listę wyborców, kalendarz wyborczy, warunki zgłaszania kandydatów, czas otwarcia lokali wyborczych, obowiązki administracji wyborczej, przebieg głosowania, termin i tryb ogłoszenia wyników wyborów itp.⁶ Regulacje te bywają dość ogólnikowe (kodeks wyborczy stanu Kalifornia), lub dość szczegółowe (kodeksy wyborcze stanów Arizona i Pensylwania⁷). To, czy wybory będą się odbywać w korporacji municypalnej jako jednym okręgu wyborczym, czy też zostanie ona podzielona na mniejsze okręgi wyborcze⁸, liczba okręgów i liczba radnych, długość kadencji oraz ich dopuszczalna liczba, mogą być przedmiotem regulacji ustawowych albo statutowych⁹. Nie wdając się dość złożoną materię regulacji dotyczących przyjmowania statutu korporacji municypalnej zaznaczymy, że jego przepisy mogą być zdeterminowane ustawą stanową, może to też być tzw. statut władztwa miejscowego (*home rule charter*) przyjmowany przez mieszkańców w drodze referendum. Jednostki samorządowe mogą również działać wyłącznie na podstawie przepisów stanowych.

⁶ Na przykładzie: *Kodeksu wyborczego stanu Kalifornia* 2016, <http://law.justia.com/codes/california/2016/code-elec/division-10/> (dostęp 18.03.2017).

⁷ *2016 Arizona Revised Statutes. Title 16 – Elections and Electors*; <http://law.justia.com/codes/arizona/2016/title-16/> (dostęp 18.03.2017). *Pennsylvania Election Code*, [http://www.legis.state.pa.us/WU01/LI/LI/US/PDF/1937/0/0320 PDF](http://www.legis.state.pa.us/WU01/LI/LI/US/PDF/1937/0/0320%20PDF) (dostęp 18.03.2017).

⁸ Patrz np.: VA Code § 24.2-304.1 (2016), <http://law.justia.com/codes/virginia/2016/title-24.2/chapter-3/section-24.2-304.1/> (dostęp 18.03.2017).

⁹ Np. długość kadencji rad i liczba radnych w stanach Arizona i Pensylwania są przedmiotem regulacji ustawowych, podczas gdy w stanie Kalifornia są one uregulowane w statutach korporacji municypalnych, chyba że korporacja nie przyjęła statutu i funkcjonuje na podstawie prawa ogólnego, wtedy ustawa określa liczbę radnych na co najmniej 5. CA Govt Code § 36501 (2016), <http://law.justia.com/codes/california/2016/code-gov/title-4/division-3/part-1/section-36501/> (dostęp 18.03.2017).

WYBORY RADNYCH W PRAKTYCE

Wybory do rady korporacji municypalnej mogą odbywać się w jednym okręgu wyborczym, w którego granicach znajduje się cały obszar korporacji (*at-large elections*). Obszar ten może też zostać podzielony na mniejsze jednomandatowe okręgi wyborcze (*ward elections*) [Blair 1981: 176–177]. Samorządy lokalne starają się też łączyć zalety głosowania w mniejszych okręgach i w skali całej jednostki przyjmując rozwiązania mieszane. Jak już wspomniano, prawo stanowe pozostawia jednostkom samorządu terytorialnego znaczną swobodę w zakresie decyzji o podziale jednostki samorządowej na okręgi wyborcze, lub też braku takiego podziału. Występuje kilka wariantów rozwiązań w tej materii:

Wybory *at-large, with no residency restrictions* – korporacja municypalna stanowi jeden okręg wyborczy; kandydaci są umieszczani na jednej liście; wyborca oddaje tyle głosów ile jest miejsc w radzie; wybrani zostają ci kandydaci, którzy otrzymają kolejno najwięcej głosów aż do wyczerpania mandatów.

Wybory *at-large, with seat, or position, restrictions* – korporacja municypalna stanowi jeden okręg wyborczy; kandydaci ubiegają się o konkretny mandat w radzie¹⁰; mieszkańcy oddają po jednym głosem na kandydatów ubiegających się o poszczególne mandaty, a więc mogą oddać tyle głosów ile jest mandatów.

Wybory *at-large, with district residency requirements for all seats* – korporacja municypalna stanowi jeden okręg wyborczy, lecz dzieli się ją na mniejsze jednostki wyborcze; kandydaci muszą zamieszkiwać na terenie jednostek, którą reprezentują¹¹; wyborcy oddają po jednym głosem na kandydatów rywalizujących w poszczególnych jednostkach, a zatem mogą oddać tyle głosów ile jest wybieranych radnych.

Wybory *at-large, combination of district residency and positional seats* – kombinacja wariantów 2. i 3.;

Partially mixed plan – wariant częściowo mieszany, w którym burmistrz, będący zarazem przewodniczącym rady, jest wybierany z obszaru całej korporacji, zaś radni w jednomandatowych okręgach wyborczych; wyborca oddaje dwa głosy (jeden na kandydata na burmistrza, drugi – na kandydata w okręgu wyborczym).

¹⁰ Mandaty są oznaczone kolejnymi cyframi lub literami alfabetu, np. mandat #1 lub A; mandat #2 lub B, itd. Kandydaci rywalizują ze sobą o uzyskanie konkretnego mandatu, np. kandydat a, kandydat b i kandydat c rywalizują o mandat #1, zaś kandydaci d, e i f rywalizują o mandat #2 [MacManus, 1978: 169].

¹¹ Przykładowo, terytorium korporacji jest podzielone na jednostki: 1, 2, 3, 4 i 5. O mandaty w jednostkach rywalizują: w okręgu 1 – kandydat a, kandydat b i kandydat c; w okręgu 2 – kandydaci d, e i f itd.

Mixed plan – wariant mieszany, w którym część radnych jest wybieranych z całej jednostki samorządowej, zaś część w jednomandatowych okręgach wyborczych¹².

Single-memberdistrict plan – wybory w okręgach jednomandatowych; kandydaci muszą zamieszkiwać okręg wyborczy, w którym kandydują; wyborca może oddać jeden głos [MacManus 1978: 154–155].

Sposób wyboru radnych – w skali całej jednostki, lub w jednomandatowych okręgach wyborczych – zależy nie tylko od lokalnych warunków społecznych (poziom zróżnicowania etnicznego i/albo ekonomicznego mieszkańców). Wydaje się, że kluczowe znaczenie ma wielkość jednostki samorządowej oraz forma samorządu korporacji. Zależność tę starał się wykazać James Svara na podstawie danych zgromadzonych przez ICMA (International City/County Managers Association) (tab. 1).

Tabela 1. Sposób wyboru radnych a liczba mieszkańców oraz sposób wyboru radnych a forma samorządu lokalnego

Sposób wyboru	Liczba mieszkańców				Forma samorządu		
	poniżej 2500	2500 – 50 000	50 000 – 250 000	ponad 250 000	Rada – burmistrz	Rada – menedżer	Komisja
	odsetek głosów						
W skali całej jednostki samorządowej	84	65	53	7	54	70	75
Sposób mieszany	4	17	36	52	21	17	6
W okręgach jednomandatowych	12	18	11	41	26	13	19

Źródło: opracowanie własne na podstawie Svara, Auer [2013: 28].

Tabela ilustruje odsetek korporacji municypalnych, w których praktykowany jest tryb wyboru radnych w skali całego municypalitetu, tryb mieszany i w okręgach jednomandatowych. Wyraźna jest zależność między liczbą mieszkańców a sposobem wyboru radnych. W większości korporacji liczących do 250 000 mieszkańców radnych wybiera się *at-large*; korporacje liczące powyżej 250 000 mieszkańców preferują ordynację mieszaną i wybory w okręgach jednomandatowych.

¹² Jeżeli np. rada liczy sześciu członków – dwóch jest wybieranych z całej korporacji, zaś czterech w jednomandatowych okręgach wyborczych, wtedy wyborca dysponuje trzema głosami – dwa oddaje na kandydatów wybieranych z całej korporacji, zaś jeden – na kandydata z okręgu wyborczego, który zamieszkuje, [MacManus 1978: s. 169].

Wyborom *at-large* sprzyja forma samorządu z menedżerem jako organem wykonawczym, a także forma komisji¹³. Nieznacznie ponad połowa korporacji biorących udział w badaniu ICMA wybiera swoich radnych w jednym okręgu wyborczym obejmującym cały obszar jednostki; w ¼ wybory odbywają się w okręgach jednomandatowych; w pozostałych – w trybie mieszanym. Przyczyn popularności wyborów *at-large* wśród korporacji z menedżerem można poszukiwać w niskiej liczebności członków rady (zwykle pięciu), co minimalizuje ryzyko długich list wyborczych. Sposób mieszany wyboru radnych w korporacjach z menedżerem to zwykle wskazany powyżej wariant 5. wyborów. Zakładamy, że korporacje, gdzie organem wykonawczym jest burmistrz i które wybierają radnych *at-large* liczą stosunkowo niewielu mieszkańców¹⁴.

Ważny dla przebiegu i wyniku wyborów lokalnych jest ich partyjny/bezpartyjny charakter. W świetle badań przeprowadzonych w 2001 roku, w 77% miast, liczących ponad 2500 mieszkańców, na kartach do głosowania służących wyborowi organów samorządowych nie zamieszczano informacji o przynależności partyjnej kandydata; zaś 80% radnych biorących udział w badaniu zostało wybranych w wyborach bezpartyjnych. Wielkość miasta nie ma znaczącego wpływu na upartyjnienie wyborów. Znaczenie wydaje się mieć natomiast ustrój organów samorządowych – w ponad 90% miast, w których organem wykonawczym jest menedżer wybór radnych ma charakter bezpartyjny. Wybory mają charakter bezpartyjny w 62% miast, gdzie organem wykonawczym jest burmistrz [Svara 2003: 14].

Powszechnie obowiązującą w Stanach Zjednoczonych jest ordynacja większościowa. W odniesieniu do jednostek samorządu terytorialnego, może obowiązywać zasada większości względnej albo bezwzględnej [MacManus 1996: 59–61]. Wymóg uzyskania przez kandydata większości bezwzględnej bywa związany z koniecznością przeprowadzenia głosowania w dwóch turach. W nielicznych przypadkach radnych wybiera się zgodnie z ordynacją proporcjonalną. Anna Dziduszko-Rościszewska podaje różne warianty jej wykorzystania w wyborach lokalnych¹⁵. Według pojedynczego głosu przechodniego są

¹³ Biorąc pod uwagę, że forma komisji jest praktykowana w niespełna 2% korporacji municipalnych, w całościowej ocenie zjawiska ma znaczenie marginalne.

¹⁴ Warto nadmienić, że korporacje municipalne liczące powyżej 50 tys. mieszkańców stanowią zaledwie 3,6% wszystkich korporacji, zaś korporacje liczące poniżej 1 tys. mieszkańców stanowią 47,1%. Obliczenia własne na podstawie: Subcounty General-Purpose Governments by Population-Size Group: 2012, <https://factfinder.census.gov/faces/tableservices/jsf/pages/productview.xhtml?src=bkml> (dostęp 19.03.2017).

¹⁵ Dziduszko-Rościszewska [2015: 46–64]. Wprowadzenie ordynacji proporcjonalnej było jednym z postulatów Ruchu Postępowego, zrealizowanym w nielicznych, chociaż dużych miastach, praktykowanym jednak dość krótko, np. w Cincinnati ordynacja proporcjonalna obowiązywała w latach 1924–1957; w Nowym Jorku w latach 1936–1949. W obu miastach radnych

wybierani, od 1941 roku, radni miasta Cambridge (MA)¹⁶. W świetle danych FairVote, w maju 2015 roku jedna z form głosowania proporcjonalnego obowiązywała w wyborach radnych około 60 korporacji municypalnych¹⁷.

ZAKOŃCZENIE

W Stanach Zjednoczonych zwyczaj wyłaniania przedstawicieli społeczności lokalnych w wyborach bezpośrednich sięga okresu kolonialnego. W trybie wyboru obsadzano zresztą nie tylko stanowiska radnych, ale także licznych urzędników lokalnych. Przez pewien czas po ogłoszeniu Deklaracji Niepodległości, demokratyzacja życia publicznego była hamowana niechętnym stosunkiem włodarzy miejskich do osiedlających się w granicach miast przybyszów z obszarów wiejskich. Zmiany upowszechniające dostęp do urn wyborczych często spotykały się z działaniami ten dostęp ograniczającymi. W ocenie autorki, był to pierwszy raz, kiedy proces migracji ludności istotnie wpłynął na porządek wyborów lokalnych.

Po raz kolejny wpływ ten ujawnił się w ostatnich dekadach XIX wieku, kiedy maszyny partyjne, napędzane degradacją warunków życia w rozwijających się – tym razem na skutek rosnącej imigracji – miastach przejęły władzę nad lokalną administracją. Pogłębiająca się dysfunkcjonalność struktur samorządowych, nie mogących sprostać piętrzącym się problemom społecznym, spotęgowana korupcją lokalnych notabli, spotkała się ze sprzeciwem grupy obywateli zaangażowanych w Ruchu Postępowym. Ruch ten zmierzał do usprawnienia samorządu terytorialnego reformując lokalne struktury władzy oraz uderzając w więzi klientelistyczne łączące radnych z ich wyborcami. Zakwestionowany został dość powszechny w dużych miastach wybór radnych w jednomandatowych okręgach wyborczych. Proponowano, z jednej strony, zmniejszenie liczby radnych, z drugiej zaś – wybieranie ich w całej jednostce samorządowej jako jednym okręgu wyborczym. Wykorzystując ordynację wyborczą zmierzano więc do zmiany reprezentacji społeczności lokalnych w organach przedstawicielskich.

wybierano wedle systemu pojedynczego głosu przechodniego. Dzięki wykorzystaniu ordynacji proporcjonalnej w obu miastach skład rady zyskał na reprezentatywności – w Cincinnati reprezentację w Radzie Miasta uzyskali Afroamerykanie, w Nowym Jorku – republikanie (w Radzie tradycyjnie zdominowanej przez demokratów), a z czasem również Amerykańska Partia Pracy, liberałowie, a nawet komuniści [Banfield, Wilson 1963: 96–97; Adrian 1999: s. 50].

¹⁶ *City of Cambridge Municipal Elections*, <http://www.cambridgema.gov/~media/BD029816F80C4CDC89FD22B40EEBE4BE.ashx> (dostęp 19.03.2017).

¹⁷ Obliczenia własne na podstawie: *Jurisdictions Using Fair Representation Voting*, http://www.fairvote.org/jurisdictions_using_fair_rep#full_list_of_fair_voting_jurisdictions (dostęp 19.03.2017).

Rozwiązania instytucjonalne zgłaszane i implementowane na przełomie XIX i XX w. nie sprzyjały równouprawnieniu Amerykanów przy urnach wyborczych, co ze szczególną siłą ujawniło się w latach 60. XX wieku. Wybory *at-large* skutkowały brakiem reprezentacji grup rasowych i etnicznych w lokalnych organach przedstawicielskich. Stąd zwrot w kierunku okręgów jednomandatowych, a także ordynacji mieszanych. Praktyczność i większa reprezentatywność wyborów w okręgach jednomandatowych, względnie wedle ordynacji mieszanej jest widoczna w przypadku korporacji municypalnych liczących ponad 250 tys. mieszkańców. Im mniej mieszkańców liczy jednostka samorządowa, tym większe prawdopodobieństwo wyboru radnych *at-large*. Takim wyborem sprzyja również forma samorządu z menedżerem oraz komisja. Obecność burmistrza jako organu wykonawczego wprowadzie w ponad połowie korporacji łączy się z wyborami radnych *at-large*, ale w licznych przypadkach wybory te odbywają się w okręgach jednomandatowych lub zarówno w okręgach jednomandatowych, jak i w skali całej jednostki samorządowej.

Fatalnym skutkiem zaangażowania partii politycznych w sprawy lokalne należy też przypisać dość powszechną zasadę bezpartyjności elekcji municypalnych, którą ugruntowało zarządcze podejście do rozwiązywania problemów lokalnych, co uosabia menedżer miasta.

Pomimo wysiłków organizacji pozarządowych nie udało się przekonać amerykańskich wyborców do ordynacji proporcjonalnej. Zwyczaj głosowania w okręgach jednomandatowych i wybór większością względną członków organów kolegialnych na wszystkich poziomach władz publicznych jest utrwalony zwyczajem, którego zmiana – w dającej się przewidzieć przyszłości – nie znajdzie wystarczającego poparcia społecznego.

BIBLIOGRAFIA

- Adrian Charles R. 1999. *Forms of Local Government in American History*. W Roger L. Kemp (ed.), *Forms of Local Government. A Handbook on City, County and Regional Options*. Jefferson: McFarland & Co. Inc. Publishers.
- Adrian Charles R., Griffith Ernest S. 1976. *The History of American City Government. The Formation of Traditions, 1775–1870*. New York: Praeger.
- Banfield Edward C., Wilson James Q. 1963. *City Politics*. Cambridge: Harvard University Press & the MIT Press.
- Blair George S. 1981. *Government at the Grass-Roots*. Pacific Palisades: Palisades Publishers
- Daniels Bruce C. 1979. *The Connecticut Town. Growth and Development, 1635–1790*. Middletown: Wesleyan University Press.
- Daniels Bruce C. 1988. *The Fragmentation of New England. Comparative Perspectives on Economic, Political, and Social Divisions in the Eighteenth Century*. New York–Westport–London: Greenwood Press.

- Dziduszko-Rościszewska Anna. 2015. „Projekty reform amerykańskiego systemu wyborczego na szczeblu federalnym, stanowym i lokalnym”. *Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne* 45.
- Hays Samuel P. 1973. *The Politics of Reform in Municipal Government in the Progressive Era*. W Blaine A. Brownell, Warren E. Stickle (eds.), *Bosses and Reformers. Urban Politics in America, 1880–1920*. Boston: Houghton Mifflin Co.
- Laney Garrine P. 2008. *CRS Report for Congress. The Voting Rights Act of 1965, As Amended: Its History and Current Issues*. Congressional Research Service.
- Lewicki Zbigniew. 2010. *Historia cywilizacji amerykańskiej. Era sprzeczności 1787–1865*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- MacManus Susan A. 1978. „City Council Election Procedures and Minority Representation: Are They Related?”. *Social Science Quarterly* 11.
- MacManus Susan A. 1996. *County Boards, Partisanship, and Elections*. W Donald C. Menzel (ed.), *The American County. Frontiers of Knowledge*. Tuscaloosa and London: The University of Alabama Press.
- McCarthy Jr. David J. Reynolds Laurie. 2002. *Local Government Law. In a Nutshell*. St. Paul: Thomson/West.
- Morgan R.P. 2004. *Governance by Decree. The Impact of the Voting Rights Act in Dallas*. Lawrence: University Press of Kansas.
- Pawłowska Agnieszka. 2011. *Burmistrz i boss – instytucjonalne i społeczne źródła przywództwa w miastach amerykańskich*. W Wawrzyniec Konarski, Agnieszka Durska, Szymon Bachrynowski (red.), *Kryzys przywództwa we współczesnej polityce*. Warszawa: Wydawnictwo SWPS „Academica”.
- Pawłowska Agnieszka. 2016. *Samorząd terytorialny w Stanach Zjednoczonych Ameryki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Pierzgalski Michał., Stepien Paweł. 2016. „Instytucjonalne uwarunkowania procedury zmiany granic okręgów wyborczych w Stanach Zjednoczonych”. *Studia Wyborcze* 22.
- Potz Maciej. 2016. *Teokracje amerykańskie. Źródła i mechanizmy władzy usankcjonowanej religijnie*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Schiesl Martin J. 1977. *The Politics of Efficiency. Municipal Administration and Reform in America 1800–1920*. Berkeley: University of California Press.
- Stevenson Sandra M. 2009. *Understanding Local Government*. San Francisco: LexisNexis.
- Svara James H., Auer Jennifer C. 2013. „Perspectives on Changes in City Government Structure”. *The Municipal Year Book*. ICMA.
- Svara James H. 2003. *Two Decades of Continuity and Change in American City Councils*. Washington, DC: National League of Cities.
- Teaford Jon C. 1975. *The Municipal Revolution In America. Origins of Modern Urban Government, 1650–1825*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Teaford Jon C. 1993. *The Twentieth Century American City*. Baltimore–London: The Johns Hopkins University Press.
- Teaford Jon C. 1984. *The Unheralded Triumph. City Government in America, 1870-1900*, Baltimore–London: The Johns Hopkins University Press.
- Wheeland Craig R., Kelleher Palus Christine., Wood Curtis. 2014. „A Century of Municipal Reform in the United States: A Legacy of Success, Adaptation, and the Impulse to Improve”. *American Review of Public Administration* 4 [suppl.].

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono system wyborów radnych municypalnych. Opisano tradycje wyboru władz lokalnych, w szczególności te, będące rezultatem ruchów reformistycznych przełomu XIX i XX wieku. Następnie wskazano źródła prawa wyborczego oraz kluczowe dla jego wykonywania zagadnienie równości głosów, a także modele wyboru radnych, których zasadniczym kryterium wyróżnienia jest podział terytorium jednostki samorządowej na okręgi wyborcze, lub też wybór radnych w jednym okręgu, który stanowi terytorium całej korporacji municypalnej. Kwestia ta została przeanalizowana w odniesieniu do wielkości jednostek samorządowych oraz modeli instytucjonalnych samorządu municypalnego. Krótko też zostało zarysowane zagadnienie formuły wyborczej.

Słowa kluczowe: korporacja municypalna, Stany Zjednoczone, radni, wybory, samorząd lokalny.

THE MODE OF SELECTING COUNCILORS IN US MUNICIPAL CORPORATIONS (summary)

The paper examines the complex issue of the municipal councilor selections in the United States. The traditions of local elections, in particular reforms resulting from the Progressive Movement in the turn of the 19th and 20th centuries, is briefly presented. The legal basis of the voting rights and electoral rules are studied. Types of council member election procedures are examined. At-large and ward elections are presented in relation to the size of municipal corporations and the form of their government.

Keywords: municipal corporation, United States, councilors, elections, local government.

BIBLIOGRAFIA

„Studia Wyborcze”, tom 24, 2017

DOI: 10.26485/SW/2017/24/6

Paweł Raźny*

POLSKA BIBLIOGRAFIA WYBORCZO-REFERENDALNA ZA 2016 ROK

- Abu Gholeh M., Bury P., *Bezpośredni wybór sędziów na przykładzie Stanów Zjednoczonych Ameryki*, [w:] *Instytucje demokracji bezpośredniej w praktyce*, red. O. Hałub, M. Jabłoński, M. Radajewski, Wrocław 2016, s. 209–230.
- Adam T., *Fasadowość instytucji referendum ogólnokrajowego – wybrane zagadnienia*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkiwicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 9–22.
- Adamik-Szysiak M., *Kampania samorządowa w 2014 roku na lamach dzienników ogólnopolskich – studium przypadku „Gazety Wyborczej” i „Rzeczpospolitej”*, [w:] *Media w kampaniach wyborczych*, red. W. Furman, P. Kuca, D. Szczepański, Rzeszów 2016, s. [b.d.].
- Adamik-Szysiak M., Łukasik-Turecka A., Romiszewska B., *Barwy wyborczej kampanii samorządowej 2014 roku na Lubelszczyźnie*, Lublin 2016.
- Adamski R., *Pozagospodarcze postulaty wyborcze kandydatów na Urząd Prezydenta Miasta Szczecina w 2014 roku w prasie lokalnej*, [w:] *Wybory samorządowe na Pomorzu Zachodnim w 2014 roku. Programy – Kandydaci – Kampanie*, red. M. Kamola-Cieślak, Ł. Tomczak, Szczecin 2016, s. [b.d.].
- Andrzejewska M., *Pomiędzy euroentuzjastami a eurosceptykami – kogo wybierają Europejczycy?*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2016, nr 49, s. 154–163.
- Annusewicz O., *Ramowanie „dobrej zmiany”. Ramy językowe kampanii wyborczej Prawa i Sprawiedliwości na Twitterze w 2015 roku*, „e-Politikon” 2016, nr XVII, s. 75–96.
- Antkowiak P., Scheffs Ł., *Teoria i praktyka przywództwa politycznego na przykładzie bezpośrednich wyborów wójta, burmistrza i prezydenta miasta*, Poznań 2016.
- Antoszewski A., *Selekcja kandydatów: „slaby punkt” demokratycznych wyborów*, [w:] *Niedemokratyczne wymiary demokratycznych wyborów*, red. J. Szymanek, Warszawa 2016, s. [b.d.].
- Banaszak B., *Możliwość uchylecia lub zmiany postanowienia Prezydenta w sprawie zarządzenia referendum ogólnokrajowego*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkiwicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 23–30.
- Banaszak B., *Wybory samorządowe – propozycje zmian*, [w:] *Między Klio a Themis. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Sobczakowi*, red. J. W. Adamowski, T. Wallas, K. Kakareko, Warszawa–Poznań 2016, s. 123–131.

* Mgr, Centrum Studiów Wyborczych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

- Banaszak B., *Zgodność z Konstytucją pytań zawartych w postanowieniu o zarządzeniu referendum ogólnokrajowego*, [w:] *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, red. W. Hermeliński, B. Tokaj, Warszawa 2016, t. I, s. 10–15.
- Barabasz A., *Prasa polska o wyborach do Parlamentu Europejskiego w Polsce i w Niemczech w 2014 roku*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2016, nr 1, s. 259–276.
- Barański M., Czyż A., Kubas S., Rajczyk R., *Wybory, prawo wyborcze, systemy wyborcze w państwach Grupy Wyszehradzkiej*, Katowice 2016.
- Bartnicki A.R., *Wybory do Dumy Państwowej Rosji 1993–2011*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 20A, s. 89–103.
- Bartnicki S., *Uwarunkowania przewagi kandydatów w wyborach bezpośrednich do gminnej egzekutywy*, „Acta Politica Polonica” 2016, nr 36, s. 35–48.
- Bartosik P., *External voting w wyborach bezpośrednich na przykładzie monarchii parlamentarnej Hiszpanii i Republiki Austrii*, [w:] *Instytucje demokracji bezpośredniej w praktyce*, red. O. Hałub, M. Jabłoński, M. Radajewski, Wrocław 2016, s. 187–206.
- Bezubik K.M., Olechno A., *Czy depozyt wyborczy może stać się cenzusem majątkowym? Uwagi na przykładzie wyborów głowy państwa*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 20A, s. 285–293.
- Błaszczak J.A., *Kontrola społeczna finansowania kampanii wyborczych w Polsce*, „Gubernaculum et Administratio” 2016, nr 1(13), s. 23–34.
- Bodys M., *Rola mediów społecznościowych w komunikacji partii politycznych i podejmowaniu decyzji wyborczych przez ich wyborców*, „Political Preferences” 2016, nr 12, s. 165–179.
- Bodys T. R., *Wybory dawniej i dziś. Wystawa z okazji 25-lecia demokratycznych wyborów w Polsce*, Zamość 2016.
- Borowiec P., *Definicje teraźniejszości prezentowane przez Andrzeja Dudę i Bronisława Komorowskiego w kampanii prezydenckiej*, „e-Politikon” 2016, nr XVII, s. 186–219.
- Borowiec P., *Wykorzystanie przeszłości w roszczeniach władczych kandydatów w kampanii prezydenckiej 2015 roku*, [w:] *Oblicza kampanii wyborczych 2015*, red. M. Kułakowska, P. Borowiec, P. Ścigaj, Kraków 2016, s. 53–72.
- Bożyk S., *Bezpośrednie wybory premiera w systemie konstytucyjnym Izraela (1992–2001)*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 20A, s. 55–70.
- Brzezińska M. M., Jarentowski M., Matuszewski P. (red.), *Wybory prezydenckie i parlamentarne w Polsce w 2015 roku. Podobieństwa, różnice i wzajemne oddziaływanie*, Warszawa 2016.
- Brzoza K., *„Kobieca twarz” wyborów parlamentarnych w Polsce w 2015 roku. Perspektywa politologiczno-medioznawcza*, „Studia Politicae Universitatis Silesiensis” 2016, vol. 16, s. 167–192.
- Brzoza K., *Obraz kampanii wyborczej i wyborów samorządowych w 2014 roku na łamach „Dziennika Zachodniego”*, [w:] *Media w kampaniach wyborczych*, red. W. Furman, P. Kuca, D. Szczepański, Rzeszów 2016, s. [b.d.].
- Budnik A., Czubkowska M. J., *Rola komisarza wyborczego w podziale gminy na okręgi wyborcze*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 20A, s. 243–259.
- Bukowski M. M., *Lewica wobec wyborów. Analiza strategii wyborczych na tle aktualnych problemów lewicy w Europie*, [w:] *Oblicza kampanii wyborczych 2015*, red. M. Kułakowska, P. Borowiec, P. Ścigaj, Kraków 2016, s. 233–252.
- Bukowski M., Flis J., Hess A., Szymańska A., *Rządzący i opozycja. Partie sejmowe i lokalne w małopolskich wyborach samorządowych 2014*, Kraków 2016.
- Bury P., *Bezpośredni wybór i odwoływanie prokuratorów na przykładzie Stanów Zjednoczonych Ameryki*, [w:] *Instytucje demokracji bezpośredniej w praktyce*, red. O. Hałub, M. Jabłoński, M. Radajewski, Wrocław 2016, s. 71–92.

- Castorina E., *The Law–Repealing Referendum in Italy in the Light of the Constitutional “ Renzi–Boschi” Reform*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkiwicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 145–151.
- Chelaru E., Puran A., *Procedural rules for the organization of the referendum for the resignation of romanian president*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkiwicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 153–162.
- Chmaj M., *Ewolucja zasady wyborów proporcjonalnych w polskim prawie wyborczym do Sejmu po 1989 r.*, [w:] *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, red. W. Hermeliński, B. Tokaj, Warszawa 2016, t. II, s. 43–57.
- Choroś B., Skrabacz E., *Debaty prezydenckie w wyborach samorządowych w 2014 roku – kontekst medialny*, [w:] *Media w kampaniach wyborczych*, red. W. Furman, P. Kuca, D. Szczepański, Rzeszów 2016, s. b.d.
- Chrobak P., *Wybory Prezydenta Miasta Szczecina w 2014 roku w analizie porównawczej do elekcji z lat 2001–2010*, [w:] *Wybory samorządowe na Pomorzu Zachodnim w 2014 roku. Programy – Kandydaci – Kampanie*, red. M. Kamola-Cieślak, Ł. Tomczak, Szczecin 2016, s. b.d.
- Chrobak P., *Wybory Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej oraz do Sejmu i Senatu w Szczecinie w III Rzeczypospolitej*, „Kronika Szczecina” 2015/2016, nr 34, s. 129–141.
- Cieśliński P., *Referendum lokalne w Polsce – ale jakie?*, „Civitas et Lex” 2016, nr 3, s. 27–37.
- Criste M., *The referendum and the Romanian constitutional system*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkiwicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 163–174.
- Cummins, J. *Gra o Białym Domie. Haki, ciosy i nieczyste zagrania amerykańskich kampanii*, tłum. B. Lewandowski, Warszawa 2016.
- Czajkowska K., *Internet jako element strategii wizerunkowej i narzędzie komunikacji z wyborcą przed wyborami parlamentarnymi 2015 roku*, [w:] *Oblicza kampanii wyborczych 2015*, red. M. Kułakowska, P. Borowiec, P. Ścigaj, Kraków 2016, s. 181–214.
- Czakowski M., *Skutki prawne i faktyczne zastosowania Internetu w procesie wyborczym w szczególności na przykładzie wyborów prezydenckich 2015 w RP*, „Studia z Zakresu Nauk Prawnoustrojowych. Miscellanea” 2016, t. VI, s. 11–22.
- Czapiewski T., *Mapa wyborcza Szczecina. Przestrzenne zróżnicowanie zachowań wyborczych szczecinian w latach 2006–2015*, „Acta Politica Polonica” 2016, nr 36, s. 21–34.
- Czapiewski T., *Wybory samorządowe w Szczecinie. Lista kandydata czy kandydat partii?*, [w:] *Wybory samorządowe na Pomorzu Zachodnim w 2014 roku. Programy – Kandydaci – Kampanie*, red. M. Kamola-Cieślak, Ł. Tomczak, Szczecin 2016, s. [b.d.].
- Czaplicki K.W., *25 lat Stowarzyszenia Europejskich Urzędników Wyborczych (ACEEEO) (1991–2016)*, [w:] *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, red. W. Hermeliński, B. Tokaj, Warszawa 2016, t. I, s. 16–26.
- Czerw J., *Uregulowania polskiego Kodeksu wyborczego w zakresie dotyczącym wyborów do rad gmin w gminach niebędących miastami na prawach powiatu a Kodeks dobrej praktyki w sprawach wyborczych – wybrane zagadnienia*, [w:] *Międzynarodowe standardy ochrony praw człowieka a doświadczenia Polski*. Materiały konferencyjne (Warszawa, 14–16.04.2012 r.), red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, Toruń 2016, s. 99–111.
- Cześniak M., Kotnarowski M., Lyubashenko I., *Kto kształtuje polską politykę – o aktywności i nieaktywności wyborczej Polaków*, „Studia Socjologiczne” 2016, nr 4, s. 41–68.
- Dacyszyn K., *Emotio i ratio w hasłach ukraińskiej parlamentarnej kampanii wyborczej w 2014 roku*, [w:] *Media w kampaniach wyborczych*, red. W. Furman, P. Kuca, D. Szczepański, Rzeszów 2016, s. [b.d.].
- Danikowski M., *Prawo obywateli Unii Europejskiej do czynnego i biernego udziału w wyborach parlamentarnych w kraju członkowskim miejsca pobytu*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2016, t. 14, z. 4(1), s. 23–37.

- De Martin G. C., Baroni A. M., *Partiti e sistemi elettorali*, „Toruńskie Studia Polsko-Włoskie” 2016, t. 12, s. 123–131.
- Doliwa-Klepacka A., *Przewodniczący Rady Europejskiej – od rotacji do wyborów*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 20A, s. 117–128.
- Domańska A., Skotnicki K., *Wiek jako cenzus wyborczy*, [w:] *Między Klio a Themis. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Sobczakowi*, red. J. W. Adamowski, T. Wallas, K. Kakareko, Warszawa–Poznań 2016, s. 281–288.
- Drażba K., *Urna to jest taki pniak. Wrzucisz „nie”, wychodzi „tak”. Referendum z 30 czerwca 1946 roku w Polsce na przykładzie województwa gdańskiego*, Gdańsk 2016.
- Drzonek M., *Nazwisko, hasło czy koszula? Atrybuty autoprezentacji pośredniej – przykłady ze szczecińskiej kampanii samorządowej 2014 roku*, „Edukacja Humanistyczna” 2016, nr 1, s. 77–95.
- Drzonek M., *Nielojalne szable? O badaniu zaplecza prezydenta miasta in spe za pomocą zmodyfikowanej metody AHP*, „Political Preferences” 2016, nr 12, s. 57–71.
- Drzonek M., Oświecimski K., Wołek A. (red.), *Polityka lokalnie. Kampania i wybory samorządowe 2014*, Kraków 2016.
- Drzonek M., *Reelekcje „wiecznych włodarzy” miast zachodniopomorskich a preferencje partyjne na Pomorzu Zachodnim*, [w:] *Wybory samorządowe na Pomorzu Zachodnim w 2014 roku. Programy – Kandydaci – Kampanie*, red. M. Kamola-Cieślak, Ł. Tomczak, Szczecin 2016, s. [b.d.].
- Drzonek M., *Senator, doradca premiera czy eksminister? Przypadek rywalizacji na liście PO w okręgu nr 41 w 2015 r.*, [w:] *Wybory prezydenckie i parlamentarne w Polsce w 2015 roku. Podobieństwa, różnice i wzajemne oddziaływanie*, red. M.M. Brzezińska, M. Jarentowski, P. Matuszewski, Warszawa 2016, s. 29–42.
- Drzonek M., *Wielokadencyjność bez afiliacji partyjnej? Spostrzeżenia po reelekcjach „wiecznych prezydentów” w 2014 r.*, „Przegląd Politologiczny” 2016, nr 1, s. 81–89.
- Duda P., *Kampania wyborcza do Sejmu I kadencji 1922–1927 w świetle wspomnień ks. dra Jana Czujki i wybranych tekstów prasy małopolskiej*, „Roczniki Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego” 2016, nr 14/15, s. 116–124.
- Duminica R., Puran A., *Consultative referendum debates on the referendum held in Romania in 2009*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkievicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 175–184.
- Dyduch M., *(Nie)czerwone serce Zagłębia Dąbrowskiego – sympatie wyborcze mieszkańców powiatu będzińskiego w wyborach w latach 2010–2015*, [w:] *Wybory prezydenckie i parlamentarne w Polsce w 2015 roku. Podobieństwa, różnice i wzajemne oddziaływanie*, red. M.M. Brzezińska, M. Jarentowski, P. Matuszewski, Warszawa 2016, s. 43–72.
- Dyś-Branicka I., *E-voting jako alternatywna procedura głosowania na przykładzie Estonii – szanse i zagrożenia*, [w:] *Institucje demokracji bezpośredniej w praktyce*, red. O. Hałub, M. Jabłoński, M. Radajewski, Wrocław 2016, s. 257–271.
- Dzwończyk J., *Wybory 2015 – dwie kampanie i dwa populizmy*, [w:] *Oblicza kampanii wyborczych 2015*, red. M. Kułakowska, P. Borowiec, P. Ścigaj, Kraków 2016, s. 317–330.
- Feja-Paszkievicz A., *Przesłanki warunkujące przeprowadzenie referendum lokalnego w sprawie utworzenia, połączenia, podziału i zniesienia gminy oraz ustalenia granic gminy*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkievicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 317–337.
- Frydrych-Depka A., *„Prawnoczłowiecze” spojrzenie na czynne prawo wyborcze*, „Studia Wyborcze” 2016, t. XXI, s. 33–53.
- Furman W., Kuca P., Szczepański D. (red.), *Media w kampaniach wyborczych*, Rzeszów 2016.

- Furman W., *Wahl-O-Mat jako poradnik wyborcy*, [w:] *Media w kampaniach wyborczych*, red. W. Furman, P. Kuca, D. Szczepański, Rzeszów 2016, s. [b.d.].
- Gajda A., Rytel-Warzocha A., Uziębło P., *Referendum ogólnokrajowe w Polsce. Wybrane zagadnienia*, Gdańsk 2016.
- Gajda A., *Rzecznik Praw Obywatelskich jako organ stojący na straży prawa do udziału w referendum*, [w:] A. Gajda, A. Rytel-Warzocha, P. Uziębło, *Referendum ogólnokrajowe w Polsce. Wybrane zagadnienia*, Gdańsk 2016, s. 109–136.
- Gajda A., *The electoral function of political parties*, „Toruńskie Studia Polsko-Włoskie” 2016, t. 12, s. 133–141.
- Gajowniczek T., *Internet w służbie samorządu czy samorządowców? Na podstawie zawartości stron internetowych małych gmin w samorządowej kampanii wyborczej 2014 roku*, „Środkowo-europejskie Studia Polityczne” 2016, nr 4, s. 59–76.
- Gałązka M., *Prawa wyborcze mniejszości narodowych w państwach Grupy Wyszehradzkiej*, „Studia Wyborcze” 2016, t. XXII, s. 75–88.
- Gałązka M., *Prekampania wyborcza przed wyborami parlamentarnymi w 2015 r.*, [w:] *Wybory prezydenckie i parlamentarne w Polsce w 2015 roku. Podobieństwa, różnice i wzajemne oddziaływanie*, red. M.M. Brzezińska, M. Jarentowski, P. Matuszewski, Warszawa 2016, s. 87–96.
- Gałązka M., *Alternacja władzy w wyborach samorządowych na Dolnym Śląsku w latach 2006–2014*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2016, nr 20, s. 158–171.
- Ganowicz E., *An overview of attitude towards selected aspects of electoral programs of Polish political groups taking part in the 2014 elections to the European Parliament*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2016, Sectio K, Politologia, vol. XXIII(1), s. 43–84.
- Gapski M. P., *Orzecznictwo sądów w sprawach protestów wyborczych w wyborach samorządowych*, [w:] *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, red. W. Hermeliński, B. Tokaj, Warszawa 2016, t. I, s. 27–33.
- Garlicki L., *Stabilność prawa wyborczego*, [w:] *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, red. W. Hermeliński, B. Tokaj, Warszawa 2016, t. II, s. 51–57.
- Gawłowicz I., Osiejewicz J., *Referendum ogólnokrymskie jako instrument manipulowania prawem międzynarodowym*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkiwicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 185–202.
- Gąsior T., *Biegli rewidenci jako prywatno-prawne podmioty uczestniczące, wraz z podmiotami administracji wyborczej, w procesie kontroli finansowania partii politycznych i kampanii wyborczych*, [w:] *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, red. W. Hermeliński, B. Tokaj, Warszawa 2016, t. I, s. 34–47.
- Gąsior T., *Prawne i praktyczne zagadnienia finansowania kampanii wyborczej w wyborach prezydenckich w Polsce w latach 2010 i 2015*, „Przegląd Sejmowy” 2016, nr 6, s. 25–63.
- Gendźwiłł A., Cześniak M., Flis J., Haman J., Materska-Sosnowska A., Michalak B., Pietrzyk P., Zbieranek J., *Nieważne głosy, ważny problem. Wyniki badania kart do głosowania z wyborów do sejmików województw 2014*, Warszawa 2016.
- Gendźwiłł A., Żółtak T., *Skutki wprowadzenia okręgów jednomandatowych w wyborach lokalnych*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2016, nr 3, s. 94–116.
- Głajcar R., *Dwadzieścia pięć lat powszechnych wyborów prezydenckich w Polsce. Potrzeba rewizji?*, „Studia Politologiczne” 2016, vol. 42, s. 13–34.
- Głapiak A., Jacek A., *Referendum niepodległościowe w świetle opinii Sądu Najwyższego Kanady w sprawie secesji Quebecu z 1998 r.*, [w:] *Instytucje demokracji bezpośredniej w praktyce*, red. O. Hałub, M. Jabłoński, M. Radajewski, Wrocław 2016, s. 133–159.

- Glińska N., *Spoleczna rola sondaży prasowych. Wybory samorządowe w 2014 roku*, [w:] *Wybory samorządowe na Pomorzu Zachodnim w 2014 roku. Programy – Kandydaci – Kampanie*, red. M. Kamola-Cieślak, Ł. Tomczak, Szczecin 2016, s. [b.d.].
- Głogowski A., *Polityka zagraniczna w kampaniach wyborczych 2015 roku*, [w:] *Oblicza kampanii wyborczych 2015*, red. M. Kułakowska, P. Borowiec, P. Ścigaj, Kraków 2016, s. 443–456.
- Głuszek-Szafranec D., *Celebryzacja polityki w czasie kampanii 2015 roku*, [w:] *Oblicza kampanii wyborczych 2015*, red. M. Kułakowska, P. Borowiec, P. Ścigaj, Kraków 2016, s. 381–392.
- Godlewski T., *Identyfikacje ideologiczne a preferencje wyborcze społeczeństwa polskiego*, „Historia i Polityka” 2016, nr 15, s. 9–19.
- Grabowski W., *Czynniki determinujące reelekcję prezydentów polskich miast*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2016, nr 4, s. 97–114.
- Gurdek M., *Manipulating local government election law or in fact necessary changes?*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2016, nr 7/8, s. 129–136.
- Gurdek M., *Skutki łączenia mandatu radnego z mandatem lub funkcją wójta*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2016, nr 2, s. 64–76.
- Gurdek M., *Stosowanie analogii w procedurze wyborczej wójta*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2016, nr 6, s. 63–74.
- Guzik-Makaruk E. M., Wojewoda E., *Przestępstwa przeciwko wyborom i referendum – wybrane aspekty prawnokarne i kryminologiczne*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 20A, s. 163–181.
- Hałub O., Jabłoński M., Radajewski M. (red.), *Instytucje demokracji bezpośredniej w praktyce*, Wrocław 2016.
- Hartliński M., *Prerogatywy i aktywność przywódców partii politycznych w procesie selekcji kandydatów w wyborach Prezydenta RP w latach 1990–2015*, „Studia Politologiczne” 2016, vol. 42, s. 56–72.
- Hermeliński W., Tokaj B. (red.), *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, Warszawa 2016, t. I–II.
- Hermida del Llano M. C., *The consequences of the United Kingdom's referendum on leaving the European Union*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkie-wicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 203–212.
- Hoffmann M., *Analiza języka perswazji używanego przez liderów wybranych partii politycznych podczas kampanii wyborczej przed wyborami parlamentarnymi w 2015 roku*, [w:] *Oblicza kampanii wyborczych 2015*, red. M. Kułakowska, P. Borowiec, P. Ścigaj, Kraków 2016, s. 155–180.
- Horonziak S., *Sondaże przedwyborcze w kampanii parlamentarnej 2015 roku*, [w:] *Oblicza kampanii wyborczych 2015*, red. M. Kułakowska, P. Borowiec, P. Ścigaj, Kraków 2016, s. 253–270.
- Iłciów A., *Prezydent Legnicy. Kampania wyborcza w roku 2014*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2016, nr 4, s. 7–28.
- Iwanek J., *Studying electoral systems — methodological aspects*, „Studia Politicae Universitatis Silesiensis” 2016, vol. 16, s. 41–70.
- Jabłoński M., *Efektywność referendum ogólnokrajowego w sprawie o szczególnym znaczeniu dla państwa – analiza konstytucyjnoprawnego modelu instytucji*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkie-wicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 31–48.
- Jabłoński M., *Rola i znaczenie instytucji demokracji bezpośredniej we współczesnym państwie*, [w:] *Instytucje demokracji bezpośredniej w praktyce*, red. O. Hałub, M. Jabłoński, M. Radajewski, Wrocław 2016, s. 13–24.

- Jackiewicz A., *Głosowanie korespondencyjne oraz głosowanie przez pełnomocnika jako alternatywne metody głosowania w świetle polskiego Kodeksu wyborczego*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 20A, s. 273–283.
- Jakubowski P., *Kampania wyborcza do Parlamentu Europejskiego w 2014 roku w Polsce – analiza strategii i taktyk wyborczych*, „Prawo i Polityka” 2016, nr 7, s. 7–29.
- Jakubowski P., *Naczelne zasady administracji wyborczej*, [w:] *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, red. W. Hermeliński, B. Tokaj, Warszawa 2016, t. II, s. 58–64.
- Jamróz L., *Autonomia samorządu sędziowskiego w procedurze wyboru kandydatów na wolne stanowiska sędziowskie w sądach powszechnych a zasada niezawisłości sędziów*, [w:] *Międzynarodowe standardy ochrony praw człowieka a doświadczenia Polski. Materiały konferencyjne* (Warszawa, 14–16.04.2012 r.), red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, Toruń 2016, s. 421–436.
- Jarentowski M., *Struktura głosu: niepożądane skutki personalizacji*, [w:] *Niedemokratyczne wyznaczniki demokratycznych wyborów*, red. J. Szymanek, Warszawa 2016, s. [b.d.].
- Jaskiernia J., *Referendum jako forma demokracji bezpośredniej w systemie aksjologicznym Rady Europy*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkiwicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 213–233.
- Jaworski S. J., *Podsumowanie 25 lat działalności Państwowej Komisji Wyborczej i Krajowego Biura Wyborczego*, [w:] *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, red. W. Hermeliński, B. Tokaj, Warszawa 2016, t. II, s. 38–41.
- Jędrzejski Ł., *Kampania wyborcza w wyborach samorządowych w 2014 roku w powiecie skarżyskim na łamach regionalnych mediów*, [w:] *Media w kampaniach wyborczych*, red. W. Furman, P. Kuca, D. Szczepański, Rzeszów 2016, s. b.d.
- Jirásková V., *Bezpośrednie wybory prezydenta republiki (wariant czeski)*, „Studia Wyborcze” 2016, t. XXI, s. 71–104.
- Kacperska M., *Wybory prezydenckie 2015 – kandydaci i ich programy gospodarcze*, „Środkowo-europejskie Studia Polityczne” 2016, nr 4, s. 239–255.
- Kacperski K., *Wstępne koncepcje unormowania zasady powszechności prawa wyborczego do Sejmu na ziemiach Królestwa Polskiego po wybuchu I wojny światowej (styczeń – lipiec 1917 r.)*, „Przegląd Sejmowy” 2016, nr 1(132), s. 85–106.
- Kacprzyk E.M., *Samorząd kutnowski w latach 1990–1994. Kampania, wybory i działalność Rady Miejskiej I kadencji*, Kutno 2016.
- Kaftan M., *Ograniczenia biernego prawa wyborczego osób skazanych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2016, nr 90, s. 133–142.
- Kaleta P., *Pierwsze ogólnopaństwowe wybory na Łużycach po powstaniu NRD i agitacja przedwyborcza w 1950 roku*, „Zeszyty Łużyckie” 2016, nr 50, s. 101–113.
- Kamiński M. M., *Ordynacje większościowe i JOW-y. Kompendium reformatora ordynacji wyborczej*, Warszawa 2016.
- Kamola-Cieślak M., *Rozwój gospodarczy Szczecina w programach wyborczych kandydatów na Urząd Prezydenta Miasta Szczecina w 2014 roku*, [w:] *Wybory samorządowe na Pomorzu Zachodnim w 2014 roku. Programy – Kandydaci – Kampanie*, red. M. Kamola-Cieślak, Ł. Tomczak, Szczecin 2016, s. b.d.
- Kamola-Cieślak M., Tomczak Ł. (red.), *Wybory samorządowe na Pomorzu Zachodnim w 2014 roku. Programy – Kandydaci – Kampanie*, Szczecin 2016.
- Kampo V., *Referendum demokracji in Ukraine: history and development prospects*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkiwicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 235–242.
- Kapusta P., *Członkowie komisji do spraw referendum i ich status*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkiwicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 49–60.

- Kasprowicz D., *Aspekty metodologiczne tworzenia navigatorów wyborczych*, „e-Politikon” 2016, nr XX, s. 190–215.
- Kasprzyk W., *Kodeks wyborczy a konstytucyjny system równości podmiotów działalności gospodarczej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2016, nr 4, s. 41–52.
- Kasza A., *Jednomandatowe okręgi wyborcze w brytyjskim systemie politycznym*, „Europejski Przegląd Prawa i Stosunków Międzynarodowych” 2016, nr 1, s. 47–59.
- Kaźmierczak A., Sworowski J., *Demokracja bezpośrednia w Szwajcarii – inicjatywa obywatelska i referendum*, [w:] *Instytucje demokracji bezpośredniej w praktyce*, red. O. Hałub, M. Jabłoński, M. Radajewski, Wrocław 2016, s. 27–40.
- Klejowski M., Czaputowicz J., *Demokratyczność systemów ważenia głosów w Radzie UE*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2016, t. VIII, nr 3, s. 131–150.
- Koeck H. F., *From rational through plebiscitary to irrational democracy*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkiwicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 243–253.
- Kolaszyński M., *Problematyka bezpieczeństwa wewnętrznego poruszana podczas kampanii parlamentarnej w 2015 roku*, [w:] *Oblicza kampanii wyborczych 2015*, red. M. Kułakowska, P. Borowiec, P. Ścigaj, Kraków 2016, s. 215–232.
- Koredczuk J., *Przestępstwa przeciwko wyborom i głosowaniu w polskim prawie karnym XX wieku*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2016, t. XIV, z. 2, s. 219–229.
- Kornacka-Grzonka M., *Typy zachowań i funkcje pełnione przez regionalne portale internetowe województwa śląskiego podczas samorządowej kampanii wyborczej w 2014 roku*, [w:] *Media w kampaniach wyborczych*, red. W. Furman, P. Kuca, D. Szczepański, Rzeszów 2016, s. [b.d.].
- Kossak D., *Praktyka revocatoria del mandato w Argentynie*, [w:] *Instytucje demokracji bezpośredniej w praktyce*, red. O. Hałub, M. Jabłoński, M. Radajewski, Wrocław 2016, s. 93–107.
- Kowalczyk T., *Charakter i znaczenie zasady powszechności prawa wyborczego – przegląd stanowisk we współczesnej doktrynie polskiej*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2016, t. XVIII, s. 95–118.
- Kowalik J., *Kondycja społeczeństwa obywatelskiego w kontekście idei limitowania kadencji wójtów, burmistrzów, prezydentów miast*, „Acta Politica Polonica” 2016, nr 37, s. 51–66.
- Kowalik J., *Sondaże wyborcze: odwzorowanie czy kształtowanie preferencji elektoratu?*, [w:] *Niedemokratyczne wymiary demokratycznych wyborów*, red. J. Szymanek, Warszawa 2016, s. [b.d.].
- Kowalski M., *Konstytucyjne aspekty wprowadzenia okręgów jednomandatowych w wyborach do Sejmu RP*, „Europejski Przegląd Prawa i Stosunków Międzynarodowych” 2016, nr 1, s. 43–51.
- Kozielewicz W., *Postępowanie w przedmiocie stwierdzenia ważności wyboru Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w 1990 r.*, [w:] *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, red. W. Hermeliński, B. Tokaj, Warszawa 2016, t. I, s. 48–54.
- Kozub-Karkut M., *Patriotyzm, polskość w dyskursie politycznym kampanii prezydenckiej 2015 roku*, [w:] *Oblicza kampanii wyborczych 2015*, red. M. Kułakowska, P. Borowiec, P. Ścigaj, Kraków 2016, s. 73–92.
- Koźbiał K., *Kryzys demokracji na wschodzie? Frekwencja wyborcza w nowych krajach związkowych RFN 25 lat po zjednoczeniu*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2016, nr 49, s. 138–153.
- Kralka B., *Revocatoria de mandato: instytucja recallu w Wenezueli na przykładzie referendum w sprawie odwołania prezydenta Cháveza z 2005 r.*, [w:] *Instytucje demokracji bezpośredniej w praktyce*, red. O. Hałub, M. Jabłoński, M. Radajewski, Wrocław 2016, s. 123–131.

- Krasnowolski A., *Referendum jako instytucja demokracji bezpośredniej w państwach europejskich, Opracowania Tematyczne 2016*, Kancelaria Senatu. Biuro Analiz i Dokumentacji. Zespół Analiz i Opracowań Tematycznych.
- Kraśnicka I., *Systemy wyborów sędziów stanowych w USA*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 20A, s. 143–152.
- Kręcisław W., *Glosa do postanowienia NSA z 30.12.2014 r. II OSK 3070/14*. (dot. referendum lokalnego), „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego” 2016, nr 1, s. 135–144.
- Kryszewski G., *Kwoty i parytety wyborcze: równość czy nierówność wyborcza?*, [w:] *Niedemokratyczne wymiary demokratycznych wyborów*, red. J. Szymanek, Warszawa 2016, s. b.d.
- Kryszewski G., *Uczciwość wyborów jako zasada prawa wyborczego*, „Studia Wyborcze” 2016, t. XXI, s. 7–30.
- Krzemiński I., *Wybory 2015*, „Przegląd Polityczny” 2016, nr 137, s. 12–26.
- Krzyszewska M., *Wizerunek wybranych partii politycznych w Internecie. Wybory do Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego w 2014 roku*, [w:] *Wybory samorządowe na Pomorzu Zachodnim w 2014 roku. Programy – Kandydaci – Kampanie*, red. M. Kamola-Cieślak, Ł. t. czak, Szczecin 2016, s. [b.d.].
- Krzywoń A., *Progi wyborcze: dopuszczalne granice deformacji wyniku wyborów*, [w:] *Niedemokratyczne wymiary demokratycznych wyborów*, red. J. Szymanek, Warszawa 2016, s. b.d.
- Kubas S., *Partycypacja katowickiej wspólnoty lokalnej w wyborach do organów władzy samorządu miejskiego i rad jednostek pomocniczych. Analiza zjawiska na podstawie wybranych zmiennych*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2016, nr 20, s. 172–192.
- Kubisz-Muła Ł., *Zjawisko reelekcji prezydenta miasta w świetle wyników badań exit poll z wyborów samorządowych w Bielsku-Białej*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2016, nr 1, s. 117–134.
- Kuca P., *Zabawa w wybory – wybrane aspekty kampanii samorządowych i parlamentarnych na łamach prasy regionalnej*, [w:] *Media w kampaniach wyborczych*, red. W. Furman, P. Kuca, D. Szczepański, Rzeszów 2016, s. [b.d.].
- Kuczyńska-Zonik A., *Vladimir Putin's presidential election campaigns*, [w:] *Media w kampaniach wyborczych*, red. W. Furman, P. Kuca, D. Szczepański, Rzeszów 2016, s. [b.d.].
- Kukovic S., Hacek M., *Continuity of leadership in Slovenian local government: analysis of mayoral re-election*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2016, Sectio K, Politologia, vol. XXIII(1), s. 97–108.
- Kulesza C., *Systemy wyboru i mianowania sędziów a problem ich niezawisłości – doświadczenia amerykańskie, angielskie i niemieckie*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 20A, s. 129–141.
- Kulałowska M., Borowiec P., Ścigaj P. (red.), *Oblicza kampanii wyborczych 2015*, Kraków 2016.
- Kumar K. S., *The Democratic Republic of Congo – elections 2016. Road to democracy?*, „Przegląd Politologiczny” 2016, nr 1, s. 177–192.
- Kuźlewska E., *Do the Poles influence the decision-making process by applying direct democracy instruments?*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2016, Sectio M, Balcaniensis et Carpathiensis, vol. I, s. 123–140.
- Kuźlewska E., *Przymus wyborczy w Belgii. Kilka uwag na temat obowiązkowego głosowania*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 20A, s. 39–54.
- Kuźlewski D., *Wybory ławników a zasada udziału czynnika społecznego w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 20A, s. 153–162.
- Kwella M., Marcia M., *Instytucja weta ludowego w Szwajcarii w kontekście projektu ustawy „Gripen-Fonds-Gesetz”*, [w:] *Instytucje demokracji bezpośredniej w praktyce*, red. O. Hałub, M. Jabłoński, M. Radajewski, Wrocław 2016, s. 53–67.

- Kwiatkowska A., Cześniak M., Żerkowska-Balas M., Stanley B., *Ideologiczna treść wymiaru lewica – prawica w Polsce w latach 1997–2015*, „Studia Socjologiczne” 2016, nr 4, s. 97–129.
- Laidler P., *Prawno-polityczny spór wokół wyboru sędziego Sądu Najwyższego USA po śmierci Antonina Scalii*, „Przegląd Sejmowy” 2016, nr 3(134), s. 21–44.
- Laidler P., Turek M., *Cena demokracji. Finansowanie federalnych kampanii wyborczych w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, Kraków 2016.
- Lang J., *Wniosek mieszkańców o przeprowadzenie referendum lokalnego w sprawie odwołania organu jednostki samorządu terytorialnego*, [w:] *Misja publiczna, wspólnota, państwo. Studia z prawa i administracji. Księga dedykowana pamięci profesora Michała Kuleszy*, red. A. Mednis, Wrocław 2016, t. I, s. 243–250.
- Lesińska M., *Czas przełomu, czas podziałów. Polska emigracja a wybory 1989 roku*, „Studia Polityczne” 2016, nr 3, s. 153–176.
- Leszczyńska K., *Instytucja referendum ogólnokrajowego zarządzanego przez Prezydenta RP za zgodą Senatu*, „Studia Politologiczne” 2016, vol. 42, s. 73–88.
- Leszczyńska K., *The 2015 Elections to the Senate of the Republic of Poland*, „Polish Political Science Yearbook” 2016, vol. 45, s. 205–218.
- Leśniak-Niedbalec N., *Kontrakt zielonogórski – dokument wpływający na połączenie drogą konsensusu społecznego jednostek samorządów terytorialnych miasta Zielona Góra i gminy Zielona Góra*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkiewicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 355–364.
- Lewicki Z., *Igrzyska demokracji: amerykańska kultura wyborcza*, Warszawa 2016.
- Lisiakiewicz R., *Polityka wobec Rosji w kampaniach wyborczych głównych sił politycznych w Polsce w 2015 roku*, [w:] *Oblicza kampanii wyborczych 2015*, red. M. Kułakowska, P. Borowiec, P. Ścigaj, Kraków 2016, s. 457–474.
- Lubik-Reczek N., *Serbian elections. The path towards Europe?*, „Przegląd Politologiczny” 2016, nr 4, s. 27–36.
- Łada A., *Referendokracja. Czy referenda uczynią Unię Europejską bardziej demokratyczną?*, Badania. Ekspertyzy. Rekomendacje ISP, Warszawa 2016.
- Łasak K., *Czynne prawo wyborcze osób niepełnosprawnych psychicznie lub umysłowo. Uwagi na tle wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Alajos Kiss i Komitetu do Spraw Osób Niepełnosprawnych Zsolt Bujdos i inni*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2016, nr 2, s. 237–250.
- Łączkowski W., *Wybory powszechne a cele demokracji*, [w:] *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, red. W. Hermeliński, B. Tokaj, Warszawa 2016, t. II, s. 32–34.
- Łokić P., *Telewizyjne debaty parlamentarne a paralelizm polityczny polskich mediów – analiza porównawcza wybranych przekazów*, „e-Politikon” 2016, nr XVII, s. 97–120.
- Łokucijewski K., *A tale of two UK's European referendums. Some remarks on British history, politics and the constitution*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2016, nr 6, s. 185–204.
- Łódzki B., *Aktywność mediów tradycyjnych na platformach społecznościowych podczas kampanii do Europarlamentu w 2014 roku – czynny moderador dyskusji politycznych czy skuteczny autopromotor?*, [w:] *Media w kampaniach wyborczych*, red. W. Furman, P. Kuca, D. Szczepański, Rzeszów 2016, s. [b.d.].
- Łukasik-Gębska S., *Koncepcje edukacji w programach wyborczych wybranych polskich partii politycznych z 2011 i 2015 roku*, *Spoleczeństwo, Edukacja, Język*, „Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku” 2016, t. 4, s. 53–62.
- Łukasik-Turecka A., *Spoleczne postrzeganie metody door-to-door*, „Political Preferences” 2016, nr 12, s. 181–198.

- Lukowiak D., *Prawo do sądu w polskim prawie wyborczym*, [w:] *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, red. W. Hermeliński, B. Tokaj, Warszawa 2016, t. II, s. 88–96.
- Maj E., *Prasa niszowa wobec wyborów parlamentarnych w Polsce: przypadek periodyków neo-endeckich*, [w:] *Media w kampaniach wyborczych*, red. W. Furman, P. Kuca, D. Szczepański, Rzeszów 2016, s. b.d.
- Malicka A., *Referendum w systemie prawa niemieckiego*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkiwicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 255–271.
- Maliszewski N., Baran T., Wysocki A., Wojciechowski L., *Czynniki warunkujące decyzje wyborcze na przykładzie polskiej kampanii parlamentarnej 2015 roku*, „e-Politikon” 2016, nr XVII, s. 6–43.
- Manailo-Prikhodko R., *Parliamentary elections 2014 in Ukraine. National and regional dimension*, „Studium Europy Środkowej i Wschodniej” 2016, nr 5, s. 261–270.
- Mangione G., *Referendum in Italy. Recent issues and development*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkiwicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 273–286.
- Marcin R., *Ewolucja sposobu wyboru członków Parlamentu Europejskiego w prawie Unii Europejskiej*, Warszawa 2016.
- Marciniak E., Godlewski T., *Jakościowy portret „elektoratu zmiany” w wyborach parlamentarnych 2015 roku – podobieństwa i różnice*, „e-Politikon” 2016, nr XVII, s. 44–74.
- Marczyńska A., *The Selected Issues of the Establishment of the European Parliament as an Institution of the European Union and the Evolution of the Electoral Law Since its Inception Until Now*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne 2016, nr 48, s. 300–322.
- Markowski R., Kotnarowski M., *Normatywne i ewaluacyjne aspekty stosunku Polaków do demokracji w latach 2012–2015*, „Studia Socjologiczne” 2016, nr 4, s. 131–163.
- Markowski R., Stanley B., *Rozłamy socjopolityczne w Polsce: iluzja czy rzeczywistość?*, „Studia Socjologiczne” 2016, nr 4, s. 17–40.
- Marszałek-Kawa J., *The Republic of Kazakhstan. Parliament, Election and Democracy Issues*, Toruń 2016.
- Masternak-Kubiak M., *Rola sądu administracyjnego w procesie zarządzania referendum lokalnego*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkiwicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 339–353.
- Matuszewski P., *Czy można wierzyć sondażom przedwyborczym? Wykorzystanie podejścia bayesowskiego do analizy rozbieżności między wynikami wyborów parlamentarnych w Polsce a danymi z badań sondażowych*, „Studia Socjologiczne” 2016, nr 4, s. 253–276.
- Matuszewski P., *Facebook w kampaniach wyborczych 2015 r. Analiza znaczenia portalu społecznościowego w e-demokracji*, [w:] *Wybory prezydenckie i parlamentarne w Polsce w 2015 roku. Podobieństwa, różnice i wzajemne oddziaływanie*, red. M.M. Brzezińska, M. Jarentowski, P. Matuszewski, Warszawa 2016, s. 73–85.
- Matuszewski P., *Polub, udostępniaj i komentuj! Analiza kampanii politycznej na Facebooku na przykładzie wyborów prezydenckich w Polsce w 2015 roku*, [w:] *Oblicza kampanii wyborczych 2015*, red. M. Kułakowska, P. Borowiec, P. Ścigaj, Kraków 2016, s. 119–138.
- Matyja R., *Zróznicowanie przestrzenne zachowań wyborczych w miastach prezydenckich. Wybory sejmowe 2015*, „Acta Politica Polonica” 2016, nr 36, s. 5–19.
- Matykowski R., Kulczyńska K., *Wybory Prezydenta RP w 2010 roku w małych miastach i ich zapleczu wiejskim. Przypadki z różnych regionów Polski*, „Studia Ekonomiczne” 2016, nr 279, s. 271–284.
- Mazurek K., *@PotrafiszPolsko czy @PolskaOdNowa? Magdalena Ogórek i Paweł Kukiz – prezydenci z Twittera*, [w:] *Oblicza kampanii wyborczych 2015*, red. M. Kułakowska, P. Borowiec, P. Ścigaj, Kraków 2016, s. 139–154.

- Michalak B., *Czy duże okręgi wyborcze zawsze zwiększają proporcjonalność wyborów? Nowe dowody z polskich wyborów parlamentarnych*, „Decyzje” 2016, nr 25, s. 67–82.
- Michalak B., *Jak badać dynamikę systemu wyborczego III RP? Uwagi (nie tylko) polemiczne*, „Dialogi Polityczne” 2016, nr 20, s. 69–79.
- Michalak B., *Metody porównawcze stosowane w badaniach systemów wyborczych*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2016, nr 51, s. 7–27.
- Michalak B., *Okręgi wyborcze: podstawowe narzędzie inżynierii wyborczej*, [w:] *Niedemokratyczne wymiary demokratycznych wyborów*, red. J. Szymanek, Warszawa 2016, s. [b.d.].
- Michalak B., *Terytorialny rozkład głosów nieważnych w wyborach proporcjonalnych w Polsce a wybory samorządowe 2014*, „Studia Wyborcze” 2016, t. XXI, s. 55–69.
- Michalak B., *Wnioski i postulaty (nie tylko) de lege ferenda w obliczu kryzysu w wyborach samorządowych 2014 r.*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 20A, s. 223–241.
- Michalska J., *Rola Sądu Najwyższego oraz sądów powszechnych w procesie przeprowadzania referendum*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkiwicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 61–71.
- Miecznikowska J., *Populistyczna narracja Wolnościowej Partii Austrii przed wyborami prezydenckimi w 2016 r.*, „Przegląd Europejski” 2016, nr 4 (42) s. 89–100.
- Mielewczyk M., *Zachowania wyborcze mieszkańców Trójmiasta*, „Zeszyty Gdynskie” 2016, nr 11, s. 165–176.
- Mikucka-Wójtowicz D., *The 2014 Parliamentary Elections in Serbia – Refresh or Reset of the Political Landscape?*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2016, Sectio M, Balcaniensis et Carpathiensis, vol. I, s. 141–156.
- Mikuli P., Fox N., *Instytucja referendum w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej – uwagi wokół ogólnokrajowego referendum z dnia 23 czerwca 2016 r.*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkiwicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 287–294.
- Misztal M., *On the use of selected ordination techniques to analyze the parliamentary election results*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Oeconomica” 2016, z. 319, cz. 3, s. 127–139.
- Moroska-Bonkiewicz A., Kozierska J., *Polish Eurosceptic Parties in the Light of EP Elections. Analysis of the Eurosceptic “Opportunity Structure”*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2016, nr 48, s. 279–299.
- Musiał-Karg M., *Alternatywne metody głosowania na przykładzie głosowania korespondencyjnego oraz e-voting w Szwajcarii*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 20A, s. 13–25.
- Musiał-Karg M., *Brytyjskie i węgierskie referenda z 2016 r. Uwagi o roli instytucji demokracji bezpośredniej w procesie integracji europejskiej*, „Przegląd Europejski” 2016, nr 3 (41) s. 79–97.
- Musiał-Karg M., *Operacje BREXIT. Brytyjskie referenda z 1975 i 2016 r.*, „Acta Politica Polonica” 2016, nr 37, s. 5–18.
- Musiał-Karg M., *The Role of National Referendum in Central and Eastern European Countries. Selected Experiences*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2016, nr 3, s. 41–57.
- Nicolosi C., *Were the U.S. Framers Right in Rejecting Direct Democracy? Evidence from Europe*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkiwicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 73–79.
- Niewiadomska-Cudak M., *Samorząd w różnych odstonach. Kadencje, wybory, polityka*, „Kronika Miasta Łodzi” 2016, z. 1, s. 26–38.
- Nyzio A., *Znacząca nieobecność? Katastrofa smoleńska w kampaniach wyborczych 2015 roku*, [w:] *Oblicza kampanii wyborczych 2015*, red. M. Kulakowska, P. Borowiec, P. Ścigaj, Kraków 2016, s. 411–442.

- Oczkoś M., *Amerykański styl na polskiej ziemi czyli rzecz o kampanii wyborczej*, „e-Politikon” 2016, nr XVII, s. 178–185.
- Olczyk T., *Celebrytyzacja telewizyjnych audycji wyborczych w kampanii prezydenckiej i parlamentarnej 2015 roku*, [w:] *Oblicza kampanii wyborczych 2015*, red. M. Kułakowska, P. Borowiec, P. Ścigaj, Kraków 2016, s. 393–410.
- Olechno A., *Multidyscyplinarność „Studiów Wyborczych”*, „Studia Wyborcze” 2016, t. XXI, s. 117–126.
- Olejniczak-Szałowska E., *Odwołanie organu jednostki samorządu terytorialnego w referendum lokalnym*, [w:] *Misja publiczna, wspólnota, państwo. Studia z prawa i administracji. Księga dedykowana pamięci profesora Michała Kuleszy*, red. A. Mednis, Wrocław 2016, t. I, s. 297–309.
- Olzanecka-Marmola A., *Wpływ informacyjny telewizyjnych reklam wyborczych w świetle deklaracji polskiego elektoratu – studium kampanii wyborczych 2015*, „Political Preferences” 2016, nr 12, s. 199–210.
- Osiński J., Pytlik B., *The 2014 European parliamentary election in Poland. The evaluation of the challenges to the European Union*, „Studia z Polityki Publicznej 2016, nr 4, s. 77–100.
- Osiński J., Pytlik B., *Wybory do Parlamentu Europejskiego w Polsce*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego. Studia i Prace” 2016, nr 3, s. 11–39.
- Ossowski Sz., *Strategie wyborcze Ryszarda Grobelnego i Jacka Jaśkowiaka w ponownym głosowaniu w świetle badań exit poll*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2016, nr 3, s. 169–176.
- Pacześniak A., *Obowiązkowe głosowanie jako sposób na absencję wyborczą – lekarstwo gorsze od choroby?* „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 20A, s. 27–38.
- Palczewski M., *Dziennikarz czy rzecznik interesów partyjnych? O roli mediów w wyborach prezydenckich w Polsce w 2015 roku w świetle analizy tygodników opinii*, [w:] *Media w kampaniach wyborczych*, red. W. Furman, P. Kuca, D. Szczepański, Rzeszów 2016, s. b.d.
- Paukształo W., *Ordynacja, reforma, pieniądze czy polityka? Sposoby na zwiększenie frekwencji w wyborach do rad jednostek pomocniczych gmin*, „Acta Politica Polonica” 2016, nr 36, s. 111–118.
- Pazderski F., Di Bucchianico V., *LE CHÉILE. Jak angażować się społecznie i włączać w życie publiczne w Irlandii?*, Warszawa 2016.
- Peszyński W., *Polish Presidential Election 2015 in the light of first and second order election conception*, „Political Preferences 2016, nr 13, s. 57–72.
- Peszyński W., *Presidentialization of parliamentary election: the case of Polish election of 2015*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2016, t. VIII, nr 1, s. 87–105.
- Peszyński W., *Prezydenccjalizacja zachowań wyborczych w elekcji parlamentarnej w 2015 roku*, „Political Preferences” 2016, nr 12, s. 37–55.
- Piechocki M., *Aluzyjny eurosceptycyzm w debatach prezydenckich w 2015 roku*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2016, nr 10, s. 303–316.
- Piekutowska A., *Prawa wyborcze imigrantów. Refleksje na tle instytucji obywatelstwa europejskiego*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 20A, s. 183–191.
- Pierzgalski M., Stępień P., *Instytucjonalne uwarunkowania procedury zmiany granic okręgów wyborczych w Stanach Zjednoczonych*, „Studia Wyborcze” 2016, t. XXII, s. 7–29.
- Pliszczyński M., *Kampanie Partii Zielonych w wyborach samorządowych na Pomorzu Zachodnim w latach 2006–2014*, [w:] *Wybory samorządowe na Pomorzu Zachodnim w 2014 roku. Programy – Kandydaci – Kampanie*, red. M. Kamola-Cieślak, L. Tomczak, Szczecin 2016, s. [b.d.].
- Pliszczyński M., *Kampanie wyborcze polskiej Partii Zieloni w wyborach do Parlamentu Europejskiego*, „Acta Politica Polonica” 2016, nr 35, s. 67–76.

- Podgórzńska R., *Kobiety w wyborach samorządowych. Refleksje w kontekście wyborów w miastach na prawach powiatu w województwie zachodniopomorskim*, [w:] *Wybory samorządowe na Pomorzu Zachodnim w 2014 roku. Programy – Kandydaci – Kampanie*, red. M. Kamola-Cieślak, L. Tomczak, Szczecin 2016, s. [b.d.].
- Podolak M., *Instytucja referendum w kampaniach wyborczych 2015*, [w:] *Wybory prezydenckie i parlamentarne w Polsce w 2015 roku. Podobieństwa, różnice i wzajemne oddziaływanie*, red. M.M. Brzezińska, M. Jarentowski, P. Matuszewski, Warszawa 2016, s. 97–110.
- Policastro P., *The referendum in United Kingdom on the BREXIT and European Union: a matter of fundamental principles*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkiwicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 295–299.
- Pomarański M., *Referendum ogólnokrajowe jako narzędzie polityki na Węgrzech*, „Prawo i Polityka” 2016, nr 7, s. 122–133.
- Przywora B., *Referendum z inicjatywy organu stanowiącego jednostki samorządu terytorialnego – uwagi na kanwie referendum lokalnego w istotnych sprawach dotyczących mieszkańców Krakowa z 2014 roku*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkiwicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 365–380.
- Pyrzyńska A., *Głosowanie osób niepiśmiennych a zasada powszechności wyborów*, „Studia Wyborcze” 2016, t. XXII, s. 53–73.
- Pyrzyńska A., *Międzynarodowa obserwacja wyborów jako narzędzie ochrony podmiotowych praw wyborczych*, [w:] *Międzynarodowa ochrona praw człowieka – współczesne problemy na świecie*, red. M. Jabłoński, T. Jurczyk, P. Gutierrez, Wrocław 2015, s. 99–114.
- Pyrzyńska A., *Obowiązki publicznych nadawców radiowych i telewizyjnych w toku parlamentarnej i prezydenckiej kampanii wyborczej*, [w:] *Wybory prezydenckie i parlamentarne w Polsce w 2015 roku. Podobieństwa, różnice i wzajemne oddziaływanie*, red. M. M. Brzezińska, M. Jarentowski, P. Matuszewski, Warszawa 2016, s. 111–129.
- Rachwał M., *Ewolucja prawa wyborczego do Senatu w III RP*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 20A, s. 261–272.
- Rakowska-Trela A., *Aspekty prawne kampanii wyborczej do Sejmu i Senatu w 2015 r.*, [w:] *Zagadnienia prawa konstytucyjnego. Polskie i zagraniczne rozwiązania ustrojowe. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Dariuszowi Góreckiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. K. Skotnicki, K. Składowski, A. Michalak, Łódź 2016, s. 331–347.
- Rakowska-Trela A., *Glosa do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 6 kwietnia 2016 r. w sprawie sygn. akt P 5/14 105*, „Studia Wyborcze” 2016, t. XXII, s. 105–113.
- Rakowska-Trela A., *Prawne granice działania administracji wyborczej*, [w:] *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, red. W. Hermeliński, B. Tokaj, Warszawa 2016, t. II, s. 65–74.
- Rakowski M., *Druga tura wyborów samorządowych – gwarancja demokracji czy zbędna dekoracja?*, „Studia Wyborcze” 2016, t. XXII, s. 31–51.
- Raźny P., *Polska bibliografia wyborczo-referendalna za 2015 rok*, „Studia Wyborcze” 2016, t. XXII, s. 121–139.
- Rejs P., *Instrumenty demokracji bezpośredniej w Republice Austrii ze szczególnym uwzględnieniem referendum konsultacyjnego*, [w:] *Instytucje demokracji bezpośredniej w praktyce*, red. O. Hałub, M. Jabłoński, M. Radajewski, Wrocław 2016, s. 161–186.
- Rębowski R., *O zasadzie proporcjonalności D’Hondta jako relacji określonej na nierównolicznych populacjach*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2016, nr 20, s. 78–91.
- Roguska B., Zbieranek J., *Opinie Polaków o propozycjach zmian w prawie wyborczym*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 20A, s. 305–320.
- Różyk H., *„Hejt” jako narzędzie walki politycznej*, „e-Politikon” 2016, nr XVII, s. 121–145.

- Rulka M. (tłum. i oprac.), *Litwa: Wyrok Sądu Konstytucyjnego Republiki Litewskiej z 20 października 2015 r. w sprawie materialnej równości wyborów do Sejmu, sygn. KT27-N16/2015*, „Przegląd Sejmowy” 2016, nr 6(137), s. 227–233.
- Rulka M. (tłum. i oprac.), *Rosja: uchwała Sądu Konstytucyjnego Federacji Rosyjskiej z 1 lipca 2015 r. w sprawie interpretacji art. 96 ust. 1 oraz art. 99 ust. 1, 2 oraz 4 Konstytucji Federacji Rosyjskiej, sygn. 18-P*, „Przegląd Sejmowy” 2016, nr 2(133), s. 233–237.
- Rulka M., *E-voting a zasady prawa wyborczego. Analiza prawnoporównawcza*, „Przegląd Sejmowy” 2016, nr 3(134), s. 71–90.
- Rulka M., *Glosa do postanowienia SA w Katowicach z 19.03.2015 r. V ACz 195/15 i VACz 285/15. (dot. unieważnienia wyborów samorządowych)*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2016, nr 11, s. 117–123.
- Rulka M., *Glosa do postanowienia Sądu Okręgowego w Słupsku z dnia 12 grudnia 2014 r., sygn. akt I Ns 238/14 [niepubl.] (dot. uprawnień sądu okręgowego w zakresie kształtowania procedury wyborczej w przypadku stwierdzenia nieważności wyboru radnego)*, „Ius Novum” 2016, nr 4, s. 383–389.
- Rulka M., *Glosa do wyroku NSA z dnia 10 marca 2016 r., II OSK 287/16*, „Gdańskie Studia Prawnicze – Przegląd Orzecznictwa” 2016, nr 3, s. 11–22.
- Rulka M., *Glosa do wyroku NSA z dnia 2 września 2014 r., II OSK 1654/14*, „Orzecznictwo w Sprawach Samorządowych” 2016, nr 1, s. 121–129.
- Rulka M., *Glosa do wyroku TS z dnia 6 października 2015 r., C-650/13*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2016, nr 4, s. 28–35.
- Rulka M., *Glosa do wyroku WSA w Lublinie z 16.07.2015 r. III SA/Lu 123/15. (dot. wygaśnięcia mandatu radnego)*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego” 2016, nr 1, s. 151–158.
- Rulka M., *Próg frekwencyjny w gminnych referendach odwoławczych*, „Infos” 2016, nr 17(221).
- Rulka M., *Regulacja prawna szkockiego referendum niepodległościowego*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2016, nr 4, s. 89–108.
- Rulka M., *Samorządowe wybory ponowne*, „Samorząd Terytorialny” 2016, nr 6, s. 12–24.
- Rulka M., *Termin wyborów na urząd Prezydenta RP*, „Państwo i Prawo” 2016, nr 8, s. 35–48.
- Rulka M., *Tryb zmiany systemu wyborczego*, „Zeszyty Prawnicze” 2016, nr 2(50), s. 11–31.
- Rulka M., *Ważność wyborów samorządowych*, „Państwo i Prawo” 2016, nr 3, s. 87–98.
- Rulka M., *Wpływ dorobku Komisji Weneckiej na prawodawstwo krajowe*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2016, nr 5 s. 4–10.
- Rybarczyk D., Skowrońska M., *Komputerowy system wyborczy a prawo – od realizmu do poprawnności*, „Roczniki Kolegium Analiz Ekonomicznych” 2016, z. 40, s. 343–356.
- Rymarz F., *16 lat na straży sędziowskiego systemu wyborczego*, [w:] *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, red. W. Hermeliński, B. Tokaj, Warszawa 2016, t. II, s. 35–37.
- Rytel-Warzocha A., Uziębło P., *Kilka uwag o referendum ogólnokrajowym (wnioski de lege ferenda w oparciu o doświadczenia referendum z 2015 r.)*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkievicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 81–95.
- Rytel-Warzocha A., *Zarządzenie referendum ogólnokrajowego przez Prezydenta RP*, [w:] A. Gajda, A. Rytel-Warzocha, P. Uziębło, *Referendum ogólnokrajowe w Polsce. Wybrane zagadnienia*, Gdańsk 2016, s. 11–34.
- Rytel-Warzocha A., *Zasady prowadzenia kampanii referendalnej przez organizacje pozarządowe, stowarzyszenia i inne zainteresowane podmioty*, [w:] A. Gajda, A. Rytel-Warzocha, P. Uziębło, *Referendum ogólnokrajowe w Polsce. Wybrane zagadnienia*, Gdańsk 2016, s. 67–82.

- Rzucidło J., *Referendum w obliczu głosowania za pośrednictwem Internetu – doświadczenia Estonii, Norwegii i Szwajcarii*, [w:] *Institucje demokracji bezpośredniej w praktyce*, red. O. Hałub, M. Jabłoński, M. Radajewski, Wrocław 2016, s. 289–307.
- Schambeck H., *Das Volksbegehren und seine Bedeutung für die Staatslehre und das Staatsrecht*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkiwicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 97–105.
- Scheffs Ł., *Kolektywizm i indywidualizm. Zachowania wyborcze w Polsce w latach 2001–2011*, Poznań 2016.
- Siedziako M., *Manipulacje i fałszerstwa wyborcze w wyborach do Sejmu PRL (1952–1985), Pamięć i Sprawiedliwość*. „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu IPN” 2016, nr 1, s. 112–139.
- Siedziako M., *Wybory do sejmu PRL w latach 1952–1985*, „Dzieje Najnowsze” 2016, R. 48, nr 4, s. 163–171.
- Siekłucki D., *Wzorce rywalizacji politycznej w kampaniach wyborczych 2015 roku*, [w:] *Oblicza kampanii wyborczych 2015*, red. M. Kułakowska, P. Borowiec, P. Ścigaj, Kraków 2016, s. 285–302.
- Składowski K., *Wpływ wprowadzenia jednomandatowych okręgów wyborczych w wyborach samorządowych na wyniki wyborów*, [w:] *Aktualne problemy samorządu terytorialnego po 25 latach jego istnienia*, red. R. P. Krawczyk, A. Borowicz. Łódź 2016, s. 97–118.
- Skotnicki K., *Najistotniejsze zmiany w polskim prawie wyborczym w ostatnim ćwierćwieczu*, [w:] *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, red. W. Hermeliński, B. Tokaj, Warszawa 2016, t. I, s. 55–65.
- Skrzypek A. A., *Kryzys Unii, idei, polityki? Oferta programowa głównych europartii w kontekście wyborów 2014 r.*, „Politeja” 2016, nr 4, s. 5–41.
- Słobodzian B., *Major Dilemmas and Increasing Dysfunctions of the Polish Local Government Model on the Basis of an Electoral Law and Metropolitan Act*, „Polish Political Science Yearbook 2016, vol. 45, s. 219–230.
- Sobczak J., Kakareko K., *Referenda na Białorusi*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkiwicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 301–316.
- Sobczak J., *Wolność słowa w kampaniach wyborczych*, Toruń 2016.
- Sokołowski J. K., *Analiza działań marketingowych poszczególnych kandydatów w wyborach prezydenckich 2015 roku – Magdalena Ogórek*, [w:] *Oblicza kampanii wyborczych 2015*, red. M. Kułakowska, P. Borowiec, P. Ścigaj, Kraków 2016, s. 93–118.
- Sokół W., *Formuła wyborcza: mechanizmy, konsekwencje i możliwości manipulacji*, [w:] *Niedemokratyczne wymiary demokratycznych wyborów*, red. J. Szymanek, Warszawa 2016, s. b.d.
- Spryszak K., *Instytucjonalizacja zasad prawnych międzynarodowego obserwowania wyborów w polskim systemie wyborczym*, [w:] *Międzynarodowe standardy ochrony praw człowieka a doświadczenia Polski. Materiały konferencyjne (Warszawa, 14–16.04.2012 r.)*, red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, Toruń 2016, s. 112–119.
- Spryszak K., *Znaczenie obserwatorów krajowych i zasady krajowego monitoringu wyborów w świetle standardów międzynarodowych*, [w:] *Odpowiedzialność władz publicznych w państwach członkowskich w przestrzeni aksjologicznej Unii Europejskiej*, red. Ł.J. Piкуła, Toruń 2016, t. II, s. 219–231.
- Stelmach A., *Distortions of electoral law in the elections to the Polish Sejm and Senate*, „Przeгляд Politologiczny 2016, nr 2, s. 19–31.
- Stempiński Sz., *Zgromadzenie nienotyfikowane jako forma protestu wyborczego*, [w:] *Wybory samorządowe na Pomorzu Zachodnim w 2014 roku. Programy – Kandydaci – Kampanie*, red. M. Kamola-Cieślak, Ł. Tomczak, Szczecin 2016, s. b.d.

- Stępień J., *Zaczęło się jednak od samorządu*, [w:] *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, red. W. Hermeliński, B. Tokaj, Warszawa 2016, t. I, s. 66–71.
- Stolicki D., *Amerykańskie wybory prezydenckie 2016 r. z perspektywy zmian systemu partyjnego i środowiska instytucjonalnego*, „Horyzonty Polityki” 2016, vol. 7, nr 20, s. 217–238.
- Svetlik J., *Impacts and effectiveness of negative political advertising in Czech environment*, „Political Preferences” 2016, nr 13, s. 125–138.
- Szczepański D., *Kampania prezydencka w 2015 roku w mediach społecznościowych*, [w:] *Media w kampaniach wyborczych*, red. W. Furman, P. Kuca, D. Szczepański, Rzeszów 2016, s. [b.d.].
- Szczepański D., *Subcarpathia in the perspective of parliamentary elections in 2015*, „Political Preferences” 2016, nr 13, s. 165–179.
- Szczepański D., *The reasons of invalidity of votes in elections to voivodeship councils in 2014 in the light of the study of voting papers in the National Archive in Kielce*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2016, nr 6 s. 361–372.
- Szczepański D., *Upartyjnienie versus personalizacja jako czynniki determinujące zachowania wyborcze w krajowych elekcjach w 2015 roku*, „Political Preferences” 2016, nr 12, s. 73–88.
- Szmyt A., *Jeszcze o niepołączalności mandatu*, [w:] *Zagadnienia prawa konstytucyjnego. Polskie i zagraniczne rozwiązania ustrojowe. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Dariuszowi Góreckiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. K. Skotnicki, K. Składowski, A. Michalak, Łódź 2016, s. 427–438.
- Szonert Z., *O systemie wyborczym z perspektywy doświadczeń członka Państwowej Komisji Wyborczej*, [w:] *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, red. W. Hermeliński, B. Tokaj, Warszawa 2016, t. I, s. 72–82.
- Szwed-Walczak A., *Kandydaci na prezydenta RP w programie informacyjnym – medialny wizerunek polityków*, [w:] *Media w kampaniach wyborczych*, red. W. Furman, P. Kuca, D. Szczepański, Rzeszów 2016, s. [b.d.].
- Szyja P., *Zmiany granic okręgów wyborczych w wyborach do Izby Reprezentantów Kongresu Stanów Zjednoczonych i ich rola w systemie politycznym USA*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2016, nr 2, s. 277–303.
- Szymanek J. (red.), *Niedemokratyczne wymiary demokratycznych wyborów*, Warszawa 2016.
- Szymanek J., *Cenzusy wyborcze: antonim demokratycznej elekcji*, [w:] *Niedemokratyczne wymiary demokratycznych wyborów*, red. J. Szymanek, Warszawa 2016, s. b.d.
- Szymański A., *Zmiana prawa wyborczego na urząd prezydenta w Turcji – postęp w procesie demokratyzacji?*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 20A, s. 71–87.
- Szymczyk K., *System wyborczy, czynne prawa wyborcze i rola elektoratu w Islamskiej Republice*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 20A, s. 105–115.
- Ścigaj P., *„Jestem na froncie walki z systemem od wielu lat. I będę walczył do końca”. Styl paranoiczny w retoryce wyborczej Pawła Kukiza*, [w:] *Oblicza kampanii wyborczych 2015*, red. M. Kułakowska, P. Borowiec, P. Ścigaj, Kraków 2016, s. 359–380.
- Ścigaj P., *Polacy 2015. Wybrane postawy polskiego społeczeństwa w roku wyborów prezydenckich i parlamentarnych*, [w:] *Oblicza kampanii wyborczych 2015*, red. M. Kułakowska, P. Borowiec, P. Ścigaj, Kraków 2016, s. 11–32.
- Tabaszewski R., *Dopuszczalność ograniczenia czynnego i biernego prawa wyborczego ze względu na potrzebę ochrony zdrowia*, [w:] *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, red. W. Hermeliński, B. Tokaj, Warszawa 2016, t. II, s. 75–84.
- Tkacz R., *Organy wyborcze – funkcje, zadania oraz pozycja prawnoustrojowa*, [w:] *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, red. W. Hermeliński, B. Tokaj, Warszawa 2016, t. I, s. 104–109.

- Tokaj B. (red.), *Wybory do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej 25 października 2015 r. Wybrane dokumenty*, Warszawa 2016.
- Tokaj B., Feja-Paszkiwicz A., Banaszak B. (red.), *Aktualne problemy referendum*, Warszawa 2016.
- Tokaj B., *Rola Państwowej Komisji Wyborczej i Krajowego Biura Wyborczego w edukacji wyborczej i referendalnej*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkiwicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 107–114.
- Tomaszuk M., *Prawo do sądu w polskim systemie wyborczym*, [w:] *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, red. W. Hermeliński, B. Tokaj, Warszawa 2016, t. II, s. 97–105.
- Tomczak Ł., Zawadzka K., *Realizacja systemu kwotowego w wyborach do Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego w 2014 roku*, [w:] *Wybory samorządowe na Pomorzu Zachodnim w 2014 roku. Programy – Kandydaci – Kampanie*, red. M. Kamola-Cieślak, Ł. Tomczak, Szczecin 2016, s. [b.d.].
- Trzciński K., *Wymóg uzyskania terytorialnego rozłożenia głosów (poparcia) w wyborach prezydenckich*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2016, nr 49, s. 113–137.
- Turska-Kawa A., *Preferowane wartości podstawowe a zachowania wyborcze w elekcji parlamentarnej 2015 roku*, „Political Preferences” 2016, nr 12, s. 105–119.
- Tyrała M., *Postulaty programowe a sukces wyborczy na przykładzie partii PiS i Razem w wyborach parlamentarnych w Polsce w 2015 roku*, „e-Politikon” 2016, nr XVII, s. 146–168.
- Uniejewski J., *Czy ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. Kodeks wyborczy może być zmieniona w okresie stanu nadzwyczajnego? Uwagi na gruncie art. 228 ust. 6 Konstytucji RP*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2016, nr 4, s. 27–39.
- Urbaniak K., *Prawne i praktyczne aspekty obowiązku zbierania podpisów jako elementu prawa zgłaszania kandydata w wyborach prezydenckich. Uwagi de lege lata i de lege ferenda*, „Studia Politologiczne” 2016, vol. 42, s. 35–55.
- Urbaniak K., *The Harmonization of the electoral law for elections to the European Parliament. Selected Issues*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2016, nr 6, s. 95–113.
- Urbańczyk M., *Alternatywne ordynacje wyborcze przykład Australii i Irlandii*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2016, t. XIV, z. 3, s. 193–207.
- Uziębło P., *Finansowanie kampanii referendalnej w RP – uwagi de lege lata i de lege ferenda*, [w:] A. Gajda, A. Rytel-Warzocho, P. Uziębło, *Referendum ogólnokrajowe w Polsce. Wybrane zagadnienia*, Gdańsk 2016, s. 83–108.
- Uziębło P., *Kampania wyborcza: reguły fair play czy raczej wszystkie chwytaki dozwolone!*, [w:] *Niedemokratyczne wymiary demokratycznych wyborów*, red. J. Szymanek, Warszawa 2016, s. b.d.
- Uziębło P., *Problemy prawa wyborczego w publikacjach „Studiów Wyborczych”*, „Studia Wyborcze” 2016, t. XXI, s. 105–115.
- Uziębło P., *Zarządzenie referendum ogólnokrajowego na wniosek grupy wyborców*, [w:] A. Gajda, A. Rytel-Warzocho, P. Uziębło, *Referendum ogólnokrajowe w Polsce. Wybrane zagadnienia*, Gdańsk 2016, s. 35–66.
- Uziębło P., *Zarządzenie referendum ogólnokrajowego przez Prezydenta RP (wybrane zagadnienia)*, [w:] *Zagadnienia prawa konstytucyjnego. Polskie i zagraniczne rozwiązania ustrojowe. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Dariuszowi Góreckiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. K. Skotnicki, K. Składowski, A. Michalak, Łódź 2016, s. 439–449.
- Uziębło P., *Zasada proporcjonalności wyborów a możliwości zmian systemu wyborczego do Sejmu RP*, [w:] *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, red. W. Hermeliński, B. Tokaj, Warszawa 2016, t. I, s. 83–90.

- Uziębło P., *Zgłaszanie kandydatów w wyborach samorządowych na poziomie gminy*, [w:] *Aktualne problemy samorządu terytorialnego po 25 latach jego istnienia*, red. R.P. Krawczyk, A. Borowicz. Łódź 2016, s. 85–96.
- Walczak-Duraj D., *Studenci wobec wyborów samorządowych w latach 2002–2014. Przyczynek do demokracji obywatelskiej*, Łódź 2016.
- Walecka-Rynduch A., *Lęk i niepokój jako elementy politycznych strategii komunikacyjnych. Analiza kampanii prezydenckiej i parlamentarnej 2015 roku*, [w:] *Oblicza kampanii wyborczych 2015*, red. M. Kułakowska, P. Borowiec, P. Ścigaj, Kraków 2016, s. 331–358.
- Wąsik D., Sygit B., *Ewolucja pozakodeksowej ochrony prawnokarnej wyborów do Sejmu i Senatu RP na przestrzeni lat 1991–2016*, [w:] *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, red. W. Hermeliński, B. Tokaj, Warszawa 2016, t. I, s. 91–100.
- Wciśel W., *The migratory crisis in the eyes of the party leaders during the parliamentary campaign in Poland in 2015*, „Political Preferences” 2016, nr 13, s. 21–34.
- Weber K., *Kandydaci Partii Demokratycznej i Republikańskiej wobec przemian społeczno-gospodarczych. Analiza na przykładzie wyborów prezydenckich z lat 2008 i 2012*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2016, nr 20, s. 92–108.
- Węgrzyn D., *Pierwsze oszustwo. Referendum z 30 czerwca 1946 roku w województwie śląskim*, „CzasyPismo” 2016, nr 1, s. 16–23.
- Węgrzyn J., *Referendum w sprawie wyjścia Wielkiej Brytanii z Unii Europejskiej*, [w:] *Instytucje demokracji bezpośredniej w praktyce*, red. O. Hałub, M. Jabłoński, M. Radajewski, Wrocław 2016, s. 109–121.
- Wiczianowska H., *Appellation of sentence jako jedna z form demokracji bezpośredniej*, [w:] *Instytucje demokracji bezpośredniej w praktyce*, red. O. Hałub, M. Jabłoński, M. Radajewski, Wrocław 2016, s. 231–253.
- Więckowska M., *Instrumenty profrekwencyjne: modyfikacje czy manipulacje wyborcze?*, [w:] *Niedemokratyczne wymiary demokratycznych wyborów*, red. J. Szymanek, Warszawa 2016, s. [b.d.].
- Wilkowski E., *Rola komitetów obywatelskich w wyborach samorządowych w 1990 roku na terenie województwa chełmskiego*, Chełm 2016.
- Winclawska M., *Głosy nieważne w wyborach do australijskiej Izby Reprezentantów 2001–2013*, „Studia Wyborcze” 2016, t. XXII, s. 89–104.
- Wiszowaty M.M., *Referenda dla obywateli – rekomendacje dotyczące zmian w polskiej regulacji prawnej instytucji referendów zaproponowane przez organizacje społeczne skupione wokół Instytutu Spraw Obywatelskich*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkiewicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 115–131.
- Wiśniewska P., *Mechanizm kwot w świetle uregulowań Kodeksu wyborczego z 2011 roku*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 20A, s. 295–304.
- Witkowska I., *Odwolania do wartości społecznych i ocena rzeczywistości w kampaniach wyborczych kandydatek na urząd prezydenta RP w latach 2005 i 2015*, „Linguarum Silva” 2016, t. V, s. 143–168.
- Witkowski Z., Serowaniec M., *Klasa polityczna wobec instytucji referendum ogólnokrajowego w Polsce*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkiewicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 133–143.
- Witkowski Z., Serowaniec M., *The views of the Polish political class on the institution of a nationwide referendum*, „Kultura i Edukacja” 2016, nr 4, s. 165–174.
- Wocka M., *Ścieżka legislacyjna projektu ustawy – Kodeks wyborczy w kontekście jednomandatowych okręgów wyborczych w wyborach do rad gmin*, [w:] *Współczesne problemy prawa publicznego i prawa prywatnego*, red. P. Bieś-Srokosz, M. Mazgaj, Częstochowa 2016, s. 159–172.

- Wojciechowski Ł., *Procedura wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej. Doświadczenia z kampanii wyborczej 2011 r.*, Lublin 2016.
- Wojnicki J., *Wpływ sposobu wyboru prezydenta na jego pozycję ustrojową – doświadczenia wybranych państw europejskich*, „Studia Politologiczne” 2016, vol. 42, s. 141–163.
- Wojtasik W., *Determinanty zmiany systemu wyborczego*, „Political Preferences” 2016, nr 12, s. 25–36.
- Wojtasik W., *Instytucjonalne manipulacje wyborcze: legalne formy oddziaływania na wynik wyborów*, [w:] *Niedemokratyczne wymiary demokratycznych wyborów*, red. J. Szymanek, Warszawa 2016, s. [b.d.].
- Wojtaszak A., *Rola i znaczenie Bezpartyjnego Komitetu Wyborczego Wyborców Pomorze Zachodnie w wyborach do Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego w 2014 roku*, „Acta Politica Polonica” 2016, nr 36, s. 65–75.
- Wolnicki P., *Procedura wyboru rady municypalnej w Królestwie Polskim (1830–1831)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2016, t. 68, z. 1, s. 69–85.
- Wozniński M., *Referendum lokalne w sprawie połączenia jednostek samorządu terytorialnego w praktyce na przykładzie referendum w ramach procesu połączenia Miasta i Gminy Zielona Góra przeprowadzonego w dniu 18 maja 2014 roku w Gminie Zielona Góra*, [w:] *Aktualne problemy referendum*, red. B. Tokaj, A. Feja-Paszkiewicz, B. Banaszak, Warszawa 2016, s. 381–393.
- Woźniak A., *Kampania wyborcza w wyborach samorządowych w 2014 roku w gminie Łęczna w mediach lokalnych*, [w:] *Media w kampaniach wyborczych*, red. W. Furman, P. Kuca, D. Szczepański, Rzeszów 2016, s. [b.d.].
- Woźnicki M., *Wpływ jednomandatowych okręgów wyborczych na frekwencję wyborczą i wyniki wyborów do rad gmin na przykładzie wybranych gmin województwa lubelskiego*, „Prawo i Polityka” 2016, nr 7, s. 30–46.
- Wrzałik M., *Geneza i ewolucja głosowania korespondencyjnego w Polsce*, „Gubernaculum et Administratio” 2016, nr 1(13), s. 123–142.
- Wrzałik M., *Wybrane polskie censusy wyborcze w świetle standardów międzynarodowych*, [w:] *Międzynarodowa ochrona praw człowieka – współczesne problemy na świecie*, red. M. Jabłoński, T. Jurczyk, P. Gutierrez, Wrocław 2015, s. 83–98.
- Wrzałik M., *Wyniki wyborów prezydenckich, parlamentarnych i referendum na świecie w okresie od 1 kwietnia do 30 września 2016 roku*, „Studia Wyborcze” 2016, t. XXII, s. 141–157.
- Wrzałik M., *Wyniki wyborów prezydenckich, parlamentarnych i referendum na świecie w okresie od 31 października 2015 roku do 31 marca 2016 roku*, „Studia Wyborcze” 2016, t. XXI, s. 147–164.
- Zaliznyak Y., *Media insight into war: impact on electoral credibility in parliamentary election campaign of 2014 in Ukraine*, [w:] *Media w kampaniach wyborczych*, red. W. Furman, P. Kuca, D. Szczepański, Rzeszów 2016, s. [b.d.].
- Zaręba A., *Permanent campaign in Poland – causes, elements, importance*, „Political Preferences” 2016, nr 13, s. 97–113.
- Zawiślak M., *Publicyści tygodnika „Polityka” wobec Jarosława Kaczyńskiego i Bronisława Komorowskiego w kampanii wyborczej w 2010 roku*, [w:] *Media w kampaniach wyborczych*, red. W. Furman, P. Kuca, D. Szczepański, Rzeszów 2016, s. [b.d.].
- Ziętara W., *Instytucja referendum ogólnopaństwowego w Republice Białorusi i Federacji Rosyjskiej. Wymiar formalny*, „Prawo i Polityka” 2016, nr 7, s. 65–82.
- Zoll A., *Rola sędziów w procesie wyborczym*, [w:] *25 lat demokratycznego prawa wyborczego i organów wyborczych w Polsce (1991–2016)*, red. W. Hermeliński, B. Tokaj, Warszawa 2016, t. II, s. 29–31.

- Zych R., *Istota i gwarancje zasady tajności głosowania w polskim prawie wyborczym*, Toruń 2016.
- Zych R., *Rozumienie zasady tajności głosowania w prawie konstytucyjnym II Rzeczypospolitej Polskiej (1918–1926)*, [w:] *W walce o wolność i niepodległość Polski*, red. D. Litwin-Lewandowska, K. Bałękowski, Lublin 2016, s. 112–128.
- Zych R., *Zmiany w polskim prawie wyborczym z 2015 r.*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2016, nr 4, s. 11–25.
- Żerkowska-Balas M., Lyubashenko I., Kwiatkowska A., *Determinanty preferencji wyborczych: Polska w latach 1997–2015*, „Studia Socjologiczne” 2016, nr 4, s. 69–96.
- Żukowski A., *Jednomandatowe okręgi wyborcze – perspektywa globalna i lokalna*, [w:] *Samorząd terytorialny we współczesnej Europie. Teoria i praktyka funkcjonowania*, red. T. Astramowicz-Leyk, A. Żukowski, Olsztyn 2016, s. 97–109.
- Żukowski M., *Wybory do Sejmu w styczniu 1957 roku. Wybrane zagadnienia*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki, Zarządzania i Administracji w Warszawie” 2016, t. XIV, z. 1, s. 361–380.
- Żurawski J., *Innowacyjność w strategiach wyborczych kandydatów na prezydenta w 2015 roku. Oferta wyborcza, finansowanie kampanii internetowej, komunikacja w sieci*, [w:] *Oblicza kampanii wyborczych 2015*, red. M. Kułakowska, P. Borowiec, P. Ścigaj, Kraków 2016, s. 33–52.
- Żyromski M., *Rola i funkcje wyborów w systemach niedemokratycznych*, „Przegląd Politologiczny” 2016, nr 3, s. 109–116.

WYNIKI WYBORÓW I REFERENDÓW NA ŚWIECIE

„Studia Wyborcze”, tom 24, 2017

DOI: 10.26485/SW/2017/24/7

WYNIKI WYBORÓW PREZYDENCKICH, PARLAMENTARNYCH I REFERENDÓW NA ŚWIECIE W OKRESIE OD 1 KWIECZNIA 2017 ROKU DO 30 WRZEŚNIA 2017 ROKU

W okresie od 1 kwietnia 2017 roku do 30 września 2017 roku na świecie przeprowadzono osiem bezpośrednich wyborów prezydenckich, dwadzieścia dwa wybory parlamentarne oraz pięć referendum ogólnokrajowych. Liczba wyborów, w stosunku do zestawienia za okres od 1 października 2016 roku do 31 marca 2017 roku, była zatem znacznie mniejsza. Warto podkreślić, że analiza pytań referendalnych obecnego oraz ostatniego zestawienia wskazuje na coraz częstsze stosowanie tej instytucji w odniesieniu do zmian regulacji konstytucyjnych. W omawianym okresie szczególną uwagę zwraca uczynienie przedmiotem referendum problematyki zmiany ustroju Republiki Turcji. Referendum odbyło się 16 kwietnia 2017 roku, a pod głosowanie obywateli poddany został pakiet 18 poprawek do konstytucji przedstawionych przez prezydenta Recepta Tayyipa Erdoğan i zatwierdzonych przez parlament głosami rządzącej Partii Sprawiedliwości i Rozwoju oraz Partii Narodowego Działania. Zmiany miały przede wszystkim dotyczyć zastąpienia parlamentarnego modelu sprawowania władzy systemem prezydenckim. Zakładały one, że prezydent byłby jednocześnie szefem państwa i rządu, posiadałby prawo wydawania dekretów z mocą ustawy i prawo arbitralnego rozwiązywania parlamentu. Ponadto liczba deputowanych do Wielkiego Zgromadzenia Narodowego Turcji miałyby zostać zwiększona z obecnych 550 do 600. Ustrój państwa miałby opierać się na prezydenckim systemie władzy. Wzrosnąć miały także wpływ prezydenta na obsadę stanowisk sędziowskich.

Co ciekawe, po przeprowadzonym głosowaniu oraz ogłoszeniu wyników, Partia Ludowo-Republikańska, największe ugrupowanie opozycyjne w Republice Turcji, zażądało od Najwyższej Komisji Wyborczej unieważnienia referendum. Partia wskazała na nadużycia w trakcie trwania referendum, m.in. na wydawanie nieostemplowanych kart do głosowania i uniemożliwienie osobom uprawnionym do głosowania wzięcia udziału w plebiscycie. Karty do głosowania nie zawierały pytania referendalnego, a jedynie wyrazy „Tak” i „Nie”.

Obserwatorzy referendum z ramienia Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie stwierdzili, że „niedzielne referendum w Turcji w sprawie zmiany systemu rządów z parlamentarnego na prezydencki nie spełniało międzynarodowych standardów”.

Szef misji Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy oświadczył: „Referendum odbyło się na nierównych zasadach, dwa obozy kampanii nie korzystały z takich samych możliwości. [...] Późne zmiany w procedurze liczenia (głosów) usunęły ważne zabezpieczenie przed oszustwami”.

Analizując dane statystyczne, należy podkreślić, że biorąc pod uwagę częstotliwość głosowań przeprowadzanych, to i tak w Konfederacji Szwajcarskiej świadomość swoich praw, obowiązków, ale i problemów, przed którymi stoi państwo, aktywność, zaangażowanie w ich rozwiązywanie, kształtowanie polityki państwa, jego funkcjonowanie, jest duża. Świadczą o tym przeprowadzone w analizowanym okresie dwa referenda, które odbyły się w odstępie niespełna czterech miesięcy (21 maja i 24 września 2017 r.). Pierwsze z nich dotyczyło, między innymi, rezygnacji z eksploatacji energii jądrowej i zwiększenia roli odnawialnych źródeł energii, natomiast drugie dotyczyło wprowadzenia nowych regulacji prawnych dotyczących systemu ubezpieczeń zdrowotnych.

W przypadku państw, w których odbyło się w omawianym okresie referendum, należy zauważyć pewną rysującą się, moim zdaniem, prawidłowość, a mianowicie sięganie do tej instytucji nie tylko w Konfederacji Szwajcarskiej, ale również w innych krajach, w których dotąd nie była stosowana, bądź jest ona stosunkowo rzadko wykorzystywana. Przykładami mogą być chociażby: Wolne Stowarzyszone Państwo Portoryko, Republika Turcji czy Republika Południowej Osetii. Warto zwrócić uwagę na referendum, które miało miejsce w Wolnym Stowarzyszonym Państwie Portoryko. Tegoroczne głosowanie w sprawie przyznania państwu pełni praw stanu Stanów Zjednoczonych Ameryki o podobnej treści odbyło się 6 listopada 2012 roku i również dotyczyło statusu wyspy. Co więcej, wtedy Portorykańczycy odpowiadali na dwa pytania. W pierwszym, czy chcą utrzymać dotychczasowy status wyspy, a w drugim mieli wybrać jedną z trzech opcji: czy są za przekształceniem Portoryka w kolejny stan Stanów Zjednoczonych Ameryki, czy są za przyznaniem wyspie niepodległości, czy też chcą przekształcenia w „suwerenne wolne stowarzyszenie” (więcej autonomii w ramach Stanów Zjednoczonych Ameryki niż dotychczas).

Wtedy w głosowaniu 53,8% opowiedziało się za zmianą statusu oraz 61,9% za przekształceniem w stan, a w roku 2017, przy stosunkowo niskiej frekwencji (23%), opowiedziało się aż 97,18% głosujących. Mimo wielu starań gubernatora wyspy Ricarda Rossello, decydującą decyzję w sprawie ewentualnej zmiany statusu Wolnego Stowarzyszonego Państwa Portoryko ma jednak Kongres Stanów Zjednoczonych Ameryki, który nie jest zobligowany wynikiem czerwcowego referendum. Należy przypomnieć, że Portoryko to była hiszpań-

ska kolonia, która stała się terytorium amerykańskim pod koniec XIX wieku, a w latach 50. XX wieku uzyskała status terytorium stowarzyszonego z USA, a mieszkańcy wyspy są obywatelami Stanów Zjednoczonych Ameryki, ale nie głosują w amerykańskich wyborach prezydenckich, ani nie mogą wybierać swoich reprezentantów w Kongresie USA. Mimo to wszystkie decyzje dotyczące wyspy zapadają w dużej mierze w Waszyngtonie. Dlatego często można spotkać się z opinią części Portorykańczyków, że to właśnie jest przyczyną gospodarczych problemów wyspy, m.in. recesji gospodarczej (stopa bezrobocia wynosi około 11%).

Kwestią, która wywołała na arenie międzynarodowej wiele kontrowersji były wybory w Republice Federalnej Niemiec. Wybory, przy frekwencji ok. 75%, wygrała rządząca partia Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna/Unia Chrześcijańsko-Społeczna w Bawarii (Christlich Demokratische Union Deutschlands/Christlich-Soziale Union in Bayern e.V. – CDU-CSU), uzyskując jednak (zwłaszcza CSU) mniejsze poparcie niż w 2013 roku. Zwycięska partia zapowiedziała w nadchodzącej kadencji „odbijanie” partii Alternatywa dla Partii (Alternative für Deutschland – AfD) wyborców przez rozwiązywanie ich problemów, rozwiewanie obaw, ale przede wszystkim przez doskonałą politykę: zadbanie o dobrobyt, budowę silnej Unii Europejskiej, zwalczanie nielegalnej imigracji i poprawę bezpieczeństwa w kraju. Wobec porażki Socjaldemokratycznej Partii Niemiec (Sozialdemokratische Partei Deutschlands – SPD), która uzyskała najgorszy wynik wyborczy w dziejach Republiki Federalnej Niemiec (podobnie jak CSU, która zanotowała spadek poparcia w Bawarii z 49,3% do 38,8%), partia ta zapowiedziała przejście do opozycji, natomiast współzałożyciel partii Alternatywa dla Partii Alexander Gauland zapowiedział, że powezmą starania w kierunku zmiany kraju.

Magdalena Wrzalik

WYBORY PREZYDENCCKIE				
Data	Państwo	Wynik		Frekwencja w %
		zwycięzca	poparcie w %	
02.04.2017	Republika Ekwadoru	Lenin Moreno (PAIS Alliance)	39,36	77
02.04.2017r.	Republika Serbii	Aleksandar Vučić (The Serbian Progressive Party)	55,06	54,36
09.04.2017	Republika Południowej Osetii	Anatoliy Bibilov (United Ossetia)	54,80	79,63
23.04.2017 (I tura) 07.05.2017 (II tura)	Republika Francuska	Emmanuel Macron (En Marche)	24,01 (I tura) 66,1 (II tura)	77,77 (I tura) 74,56 (II tura)
09.05.201	Republika Korei	Moon Jea-in (Democratic)	41,08	77,2
19.05.2017	Islamska Republika Iranu	Hassan Rouhani (Moderation and Development Party)	57,15	73,33
07.06.2017 (I tura) 07.07.2017 (II tura)	Mongolia	Khaltmaagiin Battulga (Democratic Party)	38,64 (I tura) 55,15 (II tura)	68,27 (I tura) 60,67 (II tura)
04.08.2017	Republika Rwandy	Paul Kagame (The Rwandan Patriotic Front)	98,79	98,15

WYBORY PARLAMENTARNE						
Data	Państwo	Wynik				Frekwencja w %
		Zwycięzca	poparcie w %	mandaty		
02.04.2017	Republika Armenii <i>Azgayin Zhoghov</i> (Armenian National Assembly) (Zgromadzenie Narodowe) 101 (+4) mandatów	Republican Party of Armenia	49,15	58	60,86	
		Tsarukian Alliance Yelk Alliance Armenian Revolutionary Federation	27,35 7,78 6,58	31 9 7		
06.04.2017	Republika Gambii <i>Gambian National Assembly</i> (Zgromadzenie Narodowe) 53 (-2) mandaty	United Democratic Party	37	31	42,78	
		Gambia Democratic Congress Alliance for Patriotic Reorientation and Construction People's Democratic Organization for Independence and Socialism National Reconciliation Party People's Progressive Party	17 16 8 6 3	5 5 3 5 2		
04.05.2017	Algierska Republika Ludowo-Demokratyczna <i>al-Majlis al-Sha'abi al-Watani</i> (People's National Assembly) 462 (+18) mandatów	FLN (National Liberation Front) RND (National Rally for Democracy)	25,99 14,91	164 100	37,37	
		MPS TAJ (Rally for Hope for Algeria) Ehnnada – FJD FF (Future Front) FFS (Socialist Forces Front) MPA (Algerian Popular Movement) PT (Workers Party) RCD (Rally for Culture and Democracy) Others Independents	6,09 4,18 3,70 4,11 2,36 3,73 2,97 1,02 – –	33 19 15 14 14 13 11 9 60 28		

Data	Państwo	Wynik			Frekwencja w %
		Zwycięzca	poparcie w %	mandaty	
10.05.2017	Wspólnota Bahamów <i>House of Assembly</i> (Zgromadzenie Izby) 39 mandatów	Free National Movement Progressive Liberal Party Democratic National Alliance	56,99 36,99 4,70	35 4 –	87
24.05.2017	Wyspy Kajmanów <i>Cayman Legislative Assembly</i> 18 (+1) mandatów	Independents (Niezależni) People's Progressive Movement Cayman Democratic Party	47,69 31,23 24,08	9 7 3	74,06
03.06.2017	Republika Malty <i>Il-Kamra Tad-Deputati</i> (Maltese House of Representatives) 65 (+2) mandatów	Malta Labour Party Forza Nazzjonali	55,04 43,68	37 30	91
03.06.2017	Królestwo Lesotho <i>National Assembly</i> (Zgromadzenie Narodowe) 120 (-3) mandatów	All Basotho Convention Democratic Congress Lesotho Congress for Democracy Alliance of Democrats Movement for Economic Change Basotho National Party Popular Front for Democracy National Independent Party Reformed Congress of Lesotho Basutoland Congress Party Democratic Party of Lesotho Marematlou Freedom Party	40,52 25,82 8,97 7,34 5,06 4,05 2,27 1,10 0,69 0,59 0,48 0,47	48 30 11 9 6 5 3 1 1 1 1 1 1	46

08.06.2017 ¹	<p>Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej <i>British House of Commons</i>² (Izba Gmin)³ 650 mandatów⁴</p>	<p>Conservative Party (<i>Partia Konserwatywna</i>) Labour Party (<i>Partia Pracy</i>) Liberal Democrats (<i>Liberalni Demokraci</i>) Scottish National Party (<i>Szkocka Partia Narodowa</i>) UK Independence Party Green Party Democratic Unionist Party Sinn Fein Plaid Cymru Inne</p>	<p>42,34 39,99 7,37 3,04 1,84 1,63 0,91 0,74 0,51</p>	<p>318 262 12 35 – 1 10 7 4 1</p>	<p>68,75</p>
11.06.2017	<p>Republika Kosowo <i>Kuvendi i Kosovës</i> (Skupština Kosova) (Assembly) (Zgromadzenie) 120 mandatów</p>	<p>Democratic Party of Kosovo <i>Vetëvendosje!</i> Democratic League of Kosovo Serbian List Turkish Democratic Party of Kosovo Vakat Coalition New Democratic Party Independent Liberal Party Democratic Ashkali Party of Kosovo Egyptian Liberal Partija Jedinstvena Goranska Partija Ashkali Party for Integration United Roma Party of Kosovo</p>	<p>33,74 27,49 25,53 6,12 1,08 0,89 0,49 0,49 0,33 0,33 0,33 0,29 0,13</p>	<p>39 32 29 9 2 2 1 1 1 1 1 1 1</p>	<p>39</p>

Data	Państwo	Wynik			Frekwencja w %
		Zwycięzca	poparcie w %	mandaty	
11.06.2017 (I tura)	Republika Francuska <i>Assemblée nationale</i> (National Assembly) (Zgromadzenie Narodowe) 577 mandatów ⁶	La République En Marche The Republicans National Front Democratic Movement Socialist Party La France Insoumise Union of Democrats and Independents Miscellaneous right Miscellaneous left French Communist Party Regionalists Miscellaneous Radical Party of the Left Ecologists Far-Right Debout la France	43,06 22,23 8,75 6,06 5,68 4,86 3,04 1,68 1,54 1,20 0,76 0,55 0,36 0,13 0,10 0,10	308 112 8 42 30 17 18 6 12 10 5 3 3 1 1 1	48,70 (I tura) 42,64 (II tura)
24.06.2017	Niezależne Państwo Papui-Nowej Gwinei <i>National Parliament</i> (Parliament) 111 mandatów	People's National Congress Party National Alliance Party PANGU Party United Resources Party Papua New Guinea Party People's Progress Party Social Democratic Party Triumph Heritage Empowerment Rural Party PNG National Party PNG Country Party People's Labour Party	brak danych	25 15 10 8 6 6 3 3 3 1 1	brak danych

			Melanesian Alliance Party Melanesian Liberal Party People's Democratic Movement United Party Independents Inne Vacant			1 1 1 1 12 4 10	
25.06.2017	Republika Albanii <i>Kuvendi i Shqipërisë</i> (Parliament) 140 mandatów		Socialist Party of Albania Democratic Party of Albania Socialist Movement for Integration The Party for Justice, Integration and Unity Social Democratic Party	48,34 28,85 14,28 4,81 0,95	74 43 19 3 1	46	
02.07.2017	Republika Senegalu <i>Assemblée Nationale</i> (Zgromadzenie Narodowe) 165 mandatów		Benno Bokk Yakaar Coalition Winning Coalition Wattu Senegal Manko Taxawu Senegal Party for Unity and Rally Patriotic Convergence Coalition Ndawi Askan Wi Manko Yeesal Senegal Coalition Patriotic Convergence for Justice and Equity Oser l'Avenir Coalition And Saxal Liggeey Coalition Party for Truth and Development Alternative Pole Third Voice Initiative for a Policy of Development Citizen Union	49,47 16,69 11,73 4,69 1,97 1,13 1,00 0,89 0,74 0,70 0,69 0,58 0,58 0,55	125 19 7 3 2 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1	53	

Data	Państwo	Wynik			Frekwencja w %
		Zwycięzca	poparcie w %	mandaty	
16.07.2017 (I tura)	Republika Konga <i>Parlement de la République démocratique du Congo</i> ⁷ (Assemblée Nationale) (Zgromadzenie Narodowe) 500 mandatów ⁸ <i>Sénat</i> ⁹ (Senate) (Senat) 108 mandatów (+ 5)	Congolese Party of Labour Pan-African Union for Social Democracy Dynamic for the Republic and Recovery Action Movement for Renewal Rally for Democracy and Social Progress Union for a People's Movement Club 2002 PUR Party for Agreement and Political Action Patriotic Front Citizen Rally Union of Democratic Forces Independents Vacant	brak danych	90 (w I i II turze) 8 (w I i II turze) 3 (w I i II turze) 3 (w I turze) 2 (w I turze) 2 (w I turze) 1 (w I turze) 1 (w I turze) 1 (w I turze) 1 (w I turze) 1 (w I turze)	brak danych
18.07.2017	Bermudy <i>House of Assembly</i> (Zgromadzenie Izby) 36 mandatów	Progressive Labour Party One Bermuda Alliance	58,89 40,61	24 12	72,98
22.07.2017	Demokratyczna Republika Timoru Wschodniego <i>Parlamento Nacional</i> (Timorese National Parliament) (Parlament Narodowy) 65 mandatów	Revolutionary Front for an Independent East Timor National Congress for Timorese Reconstruction People's Liberation Party Timorese Democratic Party Kmanek Haburas Unidade Nasional Timor Oan	29,70 29,50 10,60 9,80 6,40	23 22 8 7 5	75

Data	Państwo	Wynik			Frekwencja w %
		Zwycięzca	poparcie w %	mandaty	
08.08.2017	Republika Kenii <i>Senate</i> (Senate) (Senate) 67 mandatów	<i>Senate</i> (Senat) Jubilee Party Orange Democratic Movement Wiper Democratic Movement – Kenya Amani National Congress Kenya African National Union FORD–Kenya Chama Cha Uzalendo Party for Development and Reform Independents (Niezależni)	brak danych	34 20 3 3 1 1 1 1	brak danych
23.08.2017	Republika Angoli <i>Assembleia Nacional</i> (National Assembly) (Zgromadzenie Narodowe) 220 mandatów	Popular Movement for the Liberation of Angola – Workers' Party National Union for the Total Independence of Angola Convergence Broad Salvation of Angola Social Renewal Party Angolan National Liberation Front	61,08 26,68 9,45 1,85 0,93	150 51 16 2 1	73
11.09.2017	Królestwo Norwegii <i>Storting</i> (Parliament) (Parliament) 169 mandatów	Labour Party Conservative Party Progress Party Centre Party Socialist Left Party Liberal Party Christian Democratic Party Green Party Red Party	27,40 25,00 15,20 10,30 6,00 4,40 4,20 3,20 2,40	49 45 27 19 11 8 8 1 1	78

17.09.2017	Nowa Zelandia <i>House of Representatives</i> (Izba Reprezentantów) 120 mandatów	New Zealand National New Zealand Labour Party New Zealand First Party Green Party ACT New Zealand	46,03 35,79 7,51 5,85 0,51	58 45 9 7 1	61
24.09.2017	Republika Federalna Niemiec <i>Bundestag</i> (German Federal Diet) (Parliament) (Parliament) 709 mandatów ¹⁰	Christian Democratic Union / Christian Social Union (CDU/CSU) Social Democratic Party Alternative for Germany Free Democratic Party The Left Alliance ,90 / The Greens Democratic Union of Germany / Christian Social Union of Bavaria	26,80 20,50 12,60 10,70 9,20 8,90 6,20	200 153 94 80 69 67 46	76,2

REFERENDA OGÓLNOKRAJOWE					
Data	Państwo	Przedmiot rozstrzygnięcia	Wynik (w %)		Frekwencja w %
			za	przeciw	
09.04.2017	Republika Południowej Osetii	Czy jesteś za zmianą Konstytucji związaną z przystąpieniem Republiki Osetii Południowej do składu Federacji Rosyjskiej?	79,53	20,47	79,78
16.04.2017	Republika Turcji	Czy jesteś za zmianą Konstytucji ¹¹ ?	51,4	48,59	85,43
21.05.2017	Konfederacja Szwajcarska	Czy jesteś za wprowadzeniem nowej polityki energetycznej ¹² ?	58,2	41,8	42,9
11.06.2017	Wolne Stowarzyszone Państwo Portoryko	Czy jesteś za przyznaniem Państwu pełni praw stanu Stanów Zjednoczonych Ameryki?	97,18	2,82	23
24.09.2017	Konfederacja Szwajcarska	Czy jesteś za wprowadzeniem nowych regulacji prawnych dotyczących systemu ubezpieczeń zdrowotnych?	53,4	46,6	35,5

ŹRÓDŁA

en.wikipedia.org/wiki/Electoral_calendar
www.electionworld.org
www.electionguide.org
www.e-polityka.pl
www.bbc.co.uk
www.cnn.com
www.ark.ac.uk/elections

www.electoralgeography
www.afranelection.tripod.com
www.rulers.org
www.idea.int/vt
www.ipu.org.pl
www.psephos.adam-carr.net

¹ Były to przedterminowe wybory. Decyzję w sprawie skrócenia 56. kadencji parlamentu podjęła Izba Gmin 19 kwietnia 2017. Za wnioskiem w tej sprawie złożonym przez premier Theresę May opowiedziało się 522 parlamentarzystów (zarówno rządzących torysów, jak i deputowanych opozycyjnych z Partii Pracy, Liberalnych Demokratów i Zielonych), przeciw zagłosowało 13. W następstwie tej decyzji została wydana Proklamacja Królewska zatwierdzająca datę wyborów.

² Nowy Parlament zebrał się po raz pierwszy 13 czerwca.

³ Izba niższa dwuizbowego parlamentu brytyjskiego. Odgrywa rolę nadrzędną wobec izby wyższej – Izby Lordów. W skład Izby Gmin wchodzi 650 deputowanych, wybieranych przez całość obywateli Zjednoczonego Królestwa w powszechnych, czteroprzymiotnikowych wyborach, w jednomandatowych okręgach wyborczych.

⁴ W wyniku wyborów żadna z partii nie uzyskała samodzielnej większości 326 miejsc. Rezultatem wyborów jest zawieszony parlament. Pojęcie to oznacza parlament, w którym żadna z partii nie posiada samodzielnej większości.

⁵ Frekwencja wyborcza w samej Anglii wyniosła 69,1%.

⁶ W I turze wybrano 4 mandaty z partii La République En Marche (2), Union of Democrats (1), Independents, Miscellaneous left (1).

⁷ W II turze w tych wyborach obsadzono tylko 151 mandatów.

⁸ Izba niższa parlamentu Demokratycznej Republiki Konga (DRK). Składa się z 500 członków powoływanych na pięcioletnią kadencję. 60 deputowanych wybieranych jest w jednomandatowych okręgach wyborczych z zastosowaniem ordynacji większościowej. Pozostałych 440 pochodzi z okręgów wielomandatowych, gdzie stosuje się ordynację proporcjonalną.

⁹ Izba wyższa parlamentu Demokratycznej Republiki Konga (DRK). Składa się ze 108 członków wybieranych na pięcioletnią kadencję przez parlamenty poszczególnych prowincji DRK. Dodatkowo dożywotnie miejsce w Senacie z urzędu otrzymują wszyscy byli prezydenci DRK. Senatoremie muszą mieć w chwili wyboru ukończone co najmniej 30 lat i posiadać obywatelstwo DRK.

¹⁰ Kancelarz Angela Merkel ubiegała się o czwartą kadencję, jej głównym przeciwnikiem był kandydat SPD Martin Schulz. Na czele mniejszych ugrupowań stali Christian Lindner (FDP), Cem Özdemir i Katrin Göring-Eckardt (Zieloni), Sahra Wagenknecht i Dietmar Bartsch (Die Linke) oraz Alice Weidel i Alexander Gauland (AfD). Na potrzeby wyborów Republika Federalna Niemiec została podzielona na 299 okręgów wyborczych. Każdemu z obywateli przysługiwały dwa głosy: jeden na kandydata w jednym z 299 jednomandatowych okręgów wyborczych w głosowaniu większościowym oraz drugi, na listę krajową (landową) danej partii. Jeżeli partia zdobyła więcej mandatów dzięki głosom w jednomandatowych okręgach, niż dzięki głosom na listy krajowe, liczba tych mandatów ulega wyrównaniu. W Bundestagu w kadencji 2017–2021 powstałych w ten sposób mandatów nadwyzkowych było 110 (liczba deputowanych do Bundestagu wzrosła z 631 do 709).

¹¹ Referendum odbyło się w sprawie zmian w ustroju Republiki Turcji, polegających na zastąpieniu parlamentarnego modelu sprawowania władzy systemem prezydenckim. Pod głosowanie obywateli poddany został pakiet 18 poprawek do konstytucji przedstawionych przez prezydenta Recepta Tayyipa Erdoğan i zatwierdzonych przez parlament głosami rządzącej Partii Sprawiedliwości i Rozwoju oraz Partii Narodowego Działania. Zakładają one, że prezydent byłby jednocześnie szefem państwa i rządu, posiadałby prawo wydawania dekretów z mocą ustawy i prawo arbitralnego rozwiązywania parlamentu. Liczba deputowanych do Wielkiego Zgromadzenia Narodowego Turcji zostanie zwiększona z obecnych 550 do 600. Ustroj państwa opierałby się na prezydenckim systemie władzy. Wzrosnąć miałyby także wpływ prezydenta na obsadę stanowisk sędziowskich.

Partia Ludowo-Republikańska, największe ugrupowanie opozycyjne w Turcji, zażądało od Najwyższej Komisji Wyborczej unieważnienia referendum. Wskazała na nadużycia w trakcie trwania referendum, m.in. na wydawanie nieostemplowanych kart do głosowania i uniemożliwienie osobom uprawnionym do głosowania wzięcia udziału w plebiscycie. Karty do głosowania nie zawierały pytania referendalnego, a jedynie wyrazy „Tak” i „Nie”. Obserwatorzy referendum z ramienia Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie stwierdzili, że „nielegalne referendum w Turcji w sprawie zmiany systemu rządów z parlamentarnego na prezydencki nie spełniało międzynarodowych standardów”. Szef misji Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy oświadczył: „Referendum odbyło się na nierównych zasadach, dwa obozy kampanii nie korzystały z takich samych możliwości. [...] Późne zmiany w procedurze liczenia (głosów) usunęły ważne zabezpieczenie przed oszustwami”.

¹² W jej postulatach znajdowała się między innymi rezygnacja z eksploatacji energii jądrowej i większa rola odnawialnych źródeł energii.